7235

1. Title Vijohāra Vaśīkaraṇa
2. Accession No. 5740 B.
3. Folio No./Pages 5
4. Lines 17
5. Size 25 × 13Cm.
6. Substance Paper
7. Script Devanāgarī
8. Language Sanskṛit
9. Period Not mentioned.
10. Beginning "लकार श्रदकारक: पकार श्रवकार श्रषकार श्रक्षकारक: रातानिभानु वीजानि पुल्लिगां श्रेति कीर्तिता: खकार घकार..."
11. End "वेतालाश्चपिशाचाश्चरक्ष स: सरीसृपा अपसर्पतुने सर्वे वक्षाध स्था शिज्ञया ततो नमस्कार: नमस्ते मृत[illegible]ते वलवी यी विवई निवलभा श्रमे देहि ॥"
12. Colophon No
13. Illustrations No
14. Source Donation
15. Subject Tantra
16. Revisor No
17. Author Not Known
18. Remarks Bound, fair condition.

Kirātarjunīya - Tīkā.

16 p.

Language - Sanskrit, Hand Written.

Size - 32x15 Cm.

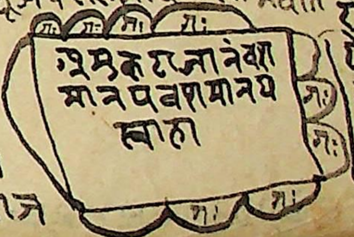
(दलोयी द्रष्टव्यविभक्तः यनाविभक्ता .... इति सर्वत्र अवाठत्तरप)

2

तिथयः कथिताः क्रमात् । ओषधिग्रामान् मंत्रः वेतालाश्च पिशाचाश्च । ततः सर्वे सपाः प्र प्रसर्पंति ते सर्वे वज्राधः स्यात् सिद्धा
नतो नमस्कारः । नमस्ते मन्त्रं ते वलकी पवित्रं इति वरप्रदाश्च मे देहि

3

ओं अथ सर्वजनवशीकरणं अनेन मंत्रेण सप्तमाभिमंत्रितं पयस्तम्। ऐं क्लीं निशाभिर्वा ब्राह्मणी च ज पूष्पमेवम् अथ नमः
नराणां पुत्रमित्रासु बांधवाश्चापराजिता ये मे शत्रवः सम स्तः परा ये च सर्वशः ते सर्वे वशतां यांति सह स्वाहा इ
त्यनेन मन्त्रेण अभिमन्त्र्य पाययेत् सद्यः वशीभवति। इत्यादि सर्वमंत्र ग्राह्याः गोरोचना तिलकं तिस
र्वकार्याणि नाम्ना च लिखित्वा वशं भवेत्। १ ओं नमः कराविकटे घोरसंचित्तं स्वाहा अनेन मंत्रेण सप्ताभिमं
त्रितं भक्तं यस्य नाम्ना स्त्रियै दीयते वश्यो भवति इति। अथ कुंकुमचंदनं वैवरोचना शशि मिश्र
तं गवां क्षीरेण तिलकं कारयेत् ओं ह्रीं सः अमुकं मे वशमानय स्वाहा एवमेव सर्व
स्वाहान्तेनानेन मंत्रेण सप्ताभिमंत्रितं तिलकं कार्ये १ करे सुदर्शनाम लेव धारायांत्र प्रिय भवेत् २ कुंकु
म गोरोचना नाभि कारणेन तिलकाय लिखित्वा ओं नमः रक्तवर्णानां तापय स्वाहा
ल्पो भवति। गोरोचना कुंकुम कर्पूरै भूर्जे लिखितं नाम लिखितं .... भवति
वशीकरणं नमस्तेऽस्तु .... श्रीमहादेवं कुर्यात् .... मारणं वैव
शांतिके शान्ति .... कर्मविहारः वसंते .... विवक्षते
षट्की तेषा चराचरे तु .... रात्रौ पूर्वकाले उच्चाटने .... नि
वशीकरणं .... षट्कर्माणि .... उच्चाटनं इति
पायाः .... ब्रह्मचारी .... पंचम्यां पूर्णिमायां च योजये

ऐं क्लीं वशी
पंच आति
कादिके
सर्वविधा
प्रसिद्धार्थ

ओम् ओं शं नो मित्रः शं वरुणः शं नो भवत्वर्यमा शं न इन्द्रो बृहस्पतिः शं नो विष्णुरुरुक्रमः नमो ब्रह्मणे नमस्ते वायो त्वमेव प्रत्य
क्षं ब्रह्मासि त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्म वदिष्यामि ऋतं वदिष्यामि सत्यं वदिष्यामि तन्मामवतु तद्वक्तारमवतु अवतु माम् अवतु वक्तारं
ओं शान्तिः शान्तिः शान्तिः ओं शीक्षां व्याख्यास्यामः वर्णः स्वरः मात्रा बलं साम सन्तानः इत्युक्तः शीक्षाध्यायः शीक्षा पंच १ सह नौ
ब्रह्मवर्चसं अथातः संहिताया उपनिषदं व्याख्यास्यामः पंचस्वधिकरणेषु अधिलोकमधिज्यौतिषमधिविद्यमधिप्रजमध्या
त्मं ता महासंहिता इत्याचक्षते अथाधिलोकं पृथिवी पूर्वरूपं द्यौरुत्तररूपं आकाशः संधिः वायुः संधानं इत्यधिलोकं अ
थाधिज्योतिषं अग्निः पूर्वरूपं आदित्य उत्तररूपं आपः संधिः वैद्युतः संधानं इत्यधिज्योतिषं आचार्यः पूर्वरूपं अन्तेवास्यु विद्या
त्तररूपं विद्या संधिः प्रवचनं संधानं इत्यधिविद्यं अथाधिप्रजं माता पूर्वरूपं पितोत्तररूपं प्रजा संधिः प्रजननं संधानं न
इत्यधिप्रजं अथाध्यात्मं अधराहनुः पूर्वरूपं उत्तराहनुरुत्तररूपं वाक्संधिः जिह्वा संधानं इत्यध्यात्मं इतीमा म
हासंहिताः य एवमेता महासंहिता व्याख्याता वेद संधीयते प्रजया पशुभिः ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन सुवर्ग्येण लोकेन संधि
राचार्यः पूर्वरूपमित्यधिप्रजं लोकेन ४ यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः छन्दोभ्योऽध्यमृतात्संबभूव स मेन्द्रो मेधया स्पृणोतु
अमृतस्य देव धारणो भूयासं शरीरं मे विचर्षणं जिह्वा मे मधुमत्तमा कर्णाभ्यां भूरि विश्रुवं ब्रह्मणः कोशोऽसि मेध
यापिहितः श्रुतं मे गोपाय आवहन्ती वितन्वाना कुर्वाणा चीरमात्मनः वासांसि मम गावश्च अन्नपाने च सर्वदा ततो श्रिय
मावह लोमशां पशुभिः सह स्वाहा आमायन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा विमायन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा प्रमायन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा
दमायन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा शमायन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा यशो जनेऽसानि स्वाहा श्रेयान् वस्यसोऽसानि स्वाहा तं त्वा भग
निमग्ना हे त्वयि मृजे स्वाहा यथापः प्रवता यन्ति यथा मासा अहर्ज

7

कारं तन्त्रि मूर्तिः स्यात्तौ ते सर्वजयप्रदं मकारं मार्गवीविद्या दत्ताभेच सखप्रदं मकारं मदनं विद्या तस्या सर्ववशीक 8
रं यकारं वायुदेवं स्यात् कल्मेउच्चाटनं भवेत् रकारं वह्निदैवत्यं रत्नाभे सद्युती भवेत् लकारं पृथिवीवीजं स्यात्तौ तं
स्तंभनं भवेत् वाहणं स्यात् वकारं तत्र त्वाभे रोगनाशने लक्ष्मी वीजं शकारं स्यात् उमाभे प्रीकरं भवेत् षकारं सूर्यवी
जं स्याद्दत्त वर्णं सखप्रदं सकारं शक्तिवीजं स्यात् उमाभे श्रीकरं भवेत् हकारं शिववीजं स्यात् शुद्ध स्फटिक स
न्निभं त्वणिमाद्यः स्वासिद्धं च भुक्तिमुक्ति फलप्रदं – कारं त्वात्मतत्वं स्याद्दत्ताभेच शुभप्रदं विद्यातत्वे दकारस्या
त्मलाभे च सुखप्रदं इत्येते त्वाखि देवतास्य फलं दं वर्णक्रमेण कृतं अकारादि क्षकारांतेष्वाधाशाह पंचरूपकं इतिवीजाक्षराः

...ल्यते आवर्ण समष्टिवा वर्ण वर्णक स्वशक्ति सत्ता भकृपर हर १
अथातः संप्रवक्ष्यामि वर्णभेदकरं विधिं मंत्राणां समुद्भवं चैव वर्णानां च समुद्भवं अकारादि क्षकारांतं मेकपंचाशदात्मकं एते वर्णाः
प्रकाश्यंते कामितार्थप्रदायकः श्रीरूपाश्च वपुरूपात्त याभोमय रूपकाः सर्वे वै देवतारूपाः प्रत्येकं वर्णरूपधृक् वर्णं वीजं तथा 9
वर्ण लिंग सहस्रमात्रके एतानि षट्च नामानि वर्णाः पर्यायवाचकाः तेषां समुद्भवं नाम रूपभेद तदादशकं तत्वमुत्तमादिभेदं च म
श्रि दैवं फलं यथा स्थूल सूक्ष्माकृतिं चैव जीवोपाधि विभेदकं एतत् दे समासीनः संक्षेपात्स्थूलपकृष्म ख शिवतत्वपरे स
त्तौ विंदुरूपं तु जायते विंदोर्नादं समुत्पन्ने नादाच्च शक्तिक जायते शक्तिस्तु जायते शब्दः शब्दाज्जायते वाग्भवं वाग्भवस्य
कला जाताः कलाश्च विकलास्तता तस्माद्यावाचको मंत्रः मंत्रस्यैवै विभिद्यते एतत्सादृक्रमः प्रोक्तः तत्वानि लक्षणमुच्य
ते विंदुरूपपरा शक्तिर्नादश्चैवादिरुच्यते शक्तिरिच्छेति विज्ञेया शब्दाज्ज्ञानमिहोच्यते वाग्भवं स्यात्क्रियाशक्तिः कलावे
षोडशीस्वरः तेषां पर्यायशोरूपं प्रकृतिर्विकृति लक्षणा प्रकृतिः सत्यवर्णानि विकृति लक्षन वार्णका अकारस्य इकारस्य उका
रस्य ऋकारकाः लृकारश्चैव एकारो ओकारश्च तथैव च एताः सत्यस्वराः प्रोक्ताः प्रकृति स्वरसंमीरिताः शेषाविकृतयः प्रोक्ताः
तेषां समुद्भवमुच्यते आकारज आकारो इकारो ई समुद्भवः उकार ऊकारो ऋकारो ॠ समुद्भवं लृकारश्चैव लकारो
एकारो ऐसमुद्भवः ओकारे औ तथा द्वैयः अकारोऽनुः समुद्भवः एषां वै विकृतिः प्रोक्ता अकारादिन वार्णकाः अकारा
दि विसर्गांतः ते वै षोडशः स्वराः कलामात्रा स्वरः जीवः प्रकृतिर्विकृति लक्षणा प्राणश्चात्मा च देहोच कलापर्याय वाचकः
कलाभेदभित्संप्रोक्तं विकलाभेदकं शृणु ककारादि क्षकारांतं वर्णाश्च विकलास्मृता देहोपाधि शरीरं च क्षेत्राधारं तनुस्त
दा व्यंजनं विकलाशक्तिः विंदु पर्यायवाचकः कलानां विकलानां च अशीति रूपाणि वक्ष्यते जीवाग्निमतरूपाश्च त्रयोदश
तिथि स्मृताः एते वै दश वर्णानि पुल्लिंगाश्च प्रकीर्तिताः पश्चाद्दवर्ण सोमानु मन्त्रश्चैवादि कारकं एतानि स्वर्णानि स्त्री
लिंगाश्च प्रकीर्तिताः ऋ ॠ लृ ॡ चत्वारो नपुंसकमिति स्मृतः ककार गकार जकारश्च जकारकः टकारश्च डकारश्च

१ नकारश्च दकारकः पकारश्च वकारश्च षकारश्च दकारकः एतानि मानवीजानि पुल्लिंगाश्चेति कीर्तिताः खकार घकारश्च धकारश्च
सकारकः ठकारश्च ढकारश्च राकारश्च मकारकः एतानि स्त्रीबीजानि ज्ञायाश्चेति कीर्तिताः शेषाश्च पुंसकाविद्यातयो
भेदा इति स्मृताः अकारादि त्रयो व्याप उकारादित्रयो नताः ऋकारादि चिवर्णानि चाग्निरित्युच्यते ततः लृकारादि त्रयो व्यापः
वोकारादि चयो मतो प्रकृतिस्तत्त्वभेदश्च विकृतिर्निर्णिरुच्यते प्रभावविकलांशज्ञात्वैव त्रिविधस्मृतं प्रकृतिर्ह्रस्व मित्युक्तं वि
कृति दीर्घमुच्यते एकमात्रं भवेद्ध्रस्वं द्विमात्रा दीर्घमुच्यते व्यंजनं तद्धमात्रं स्यादित्येतल्लक्षणं भवेत् अकारः सर्वदेवत्यः उक्तं
सर्ववशीकरं आकारश्च परात्मा शक्तिः [illegible] माकर्षणं भवेत् इकारो विष्णुदैवत्यः पुष्पा मंत्रज्ञा करं भवेत् मायाशक्तिस्तु ईकारः पीत
स्तोभनं वशीकरं उकारो वायुदैवत्यः कुसुम राजवशीकरं ऊकारो [illegible] दैवत्यः एषामेलोकवशीकरं ऋकारो ब्रह्मणः [illegible]
पीतग्रहविनाशने ऌ [illegible] शीतरक्तज्वरापहं एकारं वीरमंत्रस्यात्स्फाटिकं ज्ञानसिद्धिदं ऐकारं वाग्भवं विद्या
ज्योतिः सर्वफलप्रदं ओकारं [illegible] शक्तिः [illegible] सर्वार्थसिद्धिदः अंकारं तु महेशस्य रक्तवर्णं सुखप्रदं अःकारः कालरुद्रः
स्याद्रक्तं पापानिकृंतनं प्राजापत्यं ककारं स्यात् पीतं पुष्टिकरं भवेत् खकारं तु [illegible] वीजं [illegible] पापनाशने गकारं गणेश
[illegible] घुनाशनं घकारं भैरवीवीजं [illegible] शत्रुनाशने ङकारं कालवीजं स्यात् [illegible] पापानि कृंतनं चकारं च
[illegible] जनने त्रिपुराबह्नं छकारं भद्रकालीच [illegible] सुखप्रदं जकारं तु महा [illegible] रक्ताभं च सुखप्रदं झकारं वा
[illegible] ञकारो [illegible] पीतग्रहविनाशने [illegible] टकारं तु रक्ताभं च सुखप्रदं ठ
कारं चंद्रवीजं स्यात्पीतं मृत्युविनाशनं डकारं चैव [illegible] स्यात् पीतं कालं जयप्रदं ढकारं यमवीजं स्यात् [illegible] णकारो [illegible]
विनाशनं णकारं नंदिवीजं स्यात् रक्ताभं च सुखप्रदं तकारं वायुदैवत्यं पीतमाकर्षणं भवेत् थकारो [illegible]
[illegible] दकारो [illegible] धकारो धनदो ज्ञेयः पीताभं चापि सिद्धिदं नकारं चैव [illegible]

12

भाष्यकृत्

सोमिधीयते यथा न यस्मात् न विज्ञा स हेति यं च को शाखाति रेक प्रति पादन परे वा को विधा शोहे न चोय निषद मस्य
लमन यावत् स्व ग्रसं गो ह यमा लेसा क्षित्वं पदार्थ निह यता विषय वा कत्र नं तामनु चेत एवं ता भ्याम सम्बुद्धिं शरीरादिव्य
ति रेकः ब्रुद्धेः सं शय विपर्यय त्वेना च्छ न्नयाः प्रमाता हं यं ज्ञानं विशोधनं क्षेत्रज्ञ स्य तयो वि धाविष्णु त्व स्य लं पदार्थ स्तस्य त
त्व म स्या दि वा कय जन्या त्मा क्षात्कार रूपाद्दो पूर्व ज्ञा नात् सा मा वि धुद्धि मुक्ति लक्षणा पये तः श्रुतु पं परम पुरु षा र्थो ज्ञ त्वम
न श्रुति पी मे वं प्र कृ मा र्थ म्भ नात्मा दि प्रसिद्धि विधानं रूप या पे च प्रकर णं ॥ आप व पि च कल्पा यं म घः शो वं विधी य तर
स्याय दि कुल्यो पो च कल्पा न्न ज्ञा ना सं न वे न म घः श्रो वाय न्न कल्प म स्के सां नी त म्र सं गा हा य दि प्रति गृहे बि के वि प्रया जनाया
यने न थे सा प्रकृ या जना द्विमु ख्य मस्त मवेन त्वं सं न र मा ह क्षा त्रे ण कर्म णा ज्ञी वे द्धि शं वा प्या परि हि त्तः

13

मिताक्ष नविश्वासेनि रेवल वचनस्य दर्शितत्वान्नत्रु न संलापादि रहिते नसह यानादि वत् हृषे ह्मने यं च म भा गो नं प्रा य श्चि त्तं हु र पा वा र्षिकं कुर्यो
न त स्य हि ते लु पं शो ए वं च स नि म भि त्तक्त सं व से घो वै व त्स रं सो पि त त्स म र नि यो गा च्च व र व च न मपि सह यानादि च त्त्वं पप र मे व थं कं
यतः सं ला पा दो नां श प्व कृ पा नि स्य हे नु त्व ना स्य त त्प व म नु ना सं व त्स रे सा य त नि ष ति ते न स हा च र ं। पा त न ना धा प ना घो ना न्ध त्त
याना श ना स ना दि नि याना दि च त्त्व ह य स्ये व सं व त्स रे ण पा त न क हे त त्ते क्ता श्च त्वा म न गु हं गा प्य य न स्यो प न क्ष ण ं श्रु त्वा च सं व त्स रे ण
पत ते पति तेन सहाचरन् यानासना शना दि नि त्य व हि ते न सं बं धः । प्रा ग र्दि शि त नि र्वि कल्प व च ना त्र हे धा र नथा सं व त्स रे ण पति त
पति तेन सहाचरन् भोजना सन श य्या दि कुर्वी णाः सार्वकालि क मिति रे व ल स्य र ता स्तु न वा न त्व प दो षः या ना शा ना स ना दि हे
नो ग च र न्या या रं कु र्वं ति ति मे दृ वि व ध्या यो सं बं धो प प त्तेः य था स्तु पा प न ग वे प सं पि न ये सो छो ति प हु श्रा च र न्नि ति श्ला
हे त्व थ स्य ग मि त त्वा याना स ना या ना दि नि हि ता या थे ये च म्पी ॥ पा त न ना धा य ना यो ना न्न त्त सं व त्स रे ण प त ति कि न्नु स प्त व प्रा
चा न व च न नि व या नु तो ध दे व श्रु तौ यो ना दि च त्त्व ह ये ना सं स ह ः स ध प त ति या ना दि च त्त्व ह ये न शि रं न र सं व त्स रा प्य से
ने नि यु क्ते सं व त्स रे सो पि त स्य म र नि म्र सं न सं यो ग दा नि म्ना दि नी या या स्प र्शा ना दं त ा त त त्व स्य गा ता ना का यो प ण ा ष स्प धि
के शा न त्र प दि व स्य पि त्वं सं स र्ग स्य भ व ति न तो म्ले न त्व न य नि त प्रा यो छि तं कि त्व म दे व य पा हय दा ज रः सं मा मा च र न वि प्रः प ति
ना रं म्ब का म न न पे चा हं वा र्या हे वा हु दे शा ह म पा पि वा मा सा तु पा स पे कं वा मा स न्न य म न्या पि वा स्यु ष्या र्थ मे क म ष्टं वा भ वे दृ षे व्यवः
त न स्म मः त्रि गत्रं प ण मे प क्षे हि नी ये म ष्टु मा च रे न च रे स्सां न प नं कृ च्छं स्ती ये प क्ष म व त्स च न थं र पा ग ग्रे स्या स्य कः यं च मे म नः

15

देशांतरस्थः शेषं दशरात्रं सूतकं वदेत् आशुद्धिर्भवेद्दिसाद्विवाकारं भसामर्थ्यात्रुत्पत्तिमाशायेस्तं वेधाशोवस्वरपात
हाधाशौचवालनियमाश्रुतत्वभ्रान्तिका एवेत्यनिर्दृ शङ्कानिमत्तात्प्रवर्तते दशरात्रे शेष मे वाशौचं यथा स्त्रियंध्यति
यच्छेषं दशरात्रं सो सा घना रं भ जौ येस्यात् तस्मात् न्तान्मे बन्धूनां भस्तोचेयि मिन्ने तत्र भवति न्नि मया श्रौचं
त्रिरात्रं दशरात्रं वेद्यते मन्त्रहिमि मन्त्र श्रौच प्रकरतो अद्यग्रहणं च त्रिग्रहणं चाहोरात्रोपलक्षणार्थं मन्याह्नि
यन्तरं नि च बन्धं तु हिमलपिंड समानो दक रूप विषय मद प्रदर्शनार्थं तत्र चाहि दशाह्न दशाक्रमाशौचं सपिंडे भुवि
यते । तन्नन्ने यो व मे व स्मान्निवृत्तान्त्र । शुद्धिर्मिघतो जन्मपेकोदकानां तु चित्रात्रा शुद्धिरिष्यते । पादस्कोविगु
धनिग्रहमानदकरापिनरत्वे तत्तेवीवेवेष्विरात्रदशरात्र योः समानोदक सपिंड विषयत्वेन व्यवस्था कृता । अत्र
पिंडानां समम पूरुषावधिकानाम विशेषेण दशरात्रं समानोदकानां तु त्रिरात्रमिति । यत्पुनः स्मरणं तत्र वचनं व तन्म
दशरात्रेणाशौचं मा : पुत्रिपंचमे षष्ठे चतुरहाच्छुद्धिः सप्तमे त्वहरेवान्यत्तिः । तद्विगीतत्वान्नादरणीयं यद्यपि विहि
तेन यथापिमधुपर्कौ गय श्रातं प्रवहीककविदूहत्वान्नानुष्ठेयं । अस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टं धर्ममप्याचरेन्न तु इति मनु स्म
रणात् न च रहसमेवप्रसासने सपिंडस्थानोपि प्रकुर्षा हमादि समानोदके पुत्र न त्रिरात्रं । एवमविशेषेण स
पिंडे नामाशौचेप्राप्ते कचिन्नियमनमाह । जुनहु व धे संस्थिते च मपीदि व मातापित्रोः पाशन्त्रमा शौचं न सर्वेषां स
पिंडानां तेषां तु वक्ष्यति आ रं तज्जन्मनः सघ इति । न त्वाच यं पं : गर्भसूके प्रेते मातुरेशाहं आ नाभ मयो : कृने न वि प्रो

सनयोरूमाटर पत्रिया न्ने भन्तरा यात्तनाधयावनयानस्त यावसहे भाजननवधाास्कर शुन्नमान कच्चवाय यम: सहान: दवस्त्रायाः स्त्रायस्य दानं
पदा स सहृ यनास्ना शनात् पाजजानाध्यापनाध्येनास्यापेसंक्रमनेन्त्राणि मिति । एकपात्र्यापनसेने एक एव दुष्टपने । पंक्ति रेक पंक्ति भोजनं भो
उपंक्ति रेकभांड पचनम न्नेन मिश्ररासंसर्गः स्त्रयी यान्न भोजन मिति । याव नर । पाजनं यति तस्य स्त्रस्य पाने न । अध्यापनं वा तस्य स्तस्य पाने
न योने तस्मै कन्या दानेन तत्सकाशात्कन्यायाः प्रतिग्रहः । सह भोजनमेकपात्र भोजनं संलापः सभाषणं स्पर्शो गात्रसंमर्दः निश्वासः
यति तमुखमारुतापुसंपर्कः सह यानमेकतुरगाद्यारोहणं एकासनमधो केन कंबलादि कियता कालेन पतति सविस्य येत्या याह ।
संवत्सरेण पतति पतितेन सहाचरन् एक यान भोजनासनशयनैः यौन स्रौवमुखैर्न मुखैः स्त्रैनभैतत्स्म एवेति । अत्रैक भोजनमेक
पंक्ति भोजने एका ..त्र भोजनेन सद्यः पातित्यं । याजनेयौनि संबंधः स्वाध्यायः सह भोजनं कृत्वा सद्यः पतत्येव पतितेन न संशयः
ति देवल स्मरणात् स्रौ व शादेन याजनमभिधीयते मुख्यं शाह्नेन मुखभवत्वेनाध्यायनं यौन स्रौवमुखैरिति सत्यपि हूंहूने है
वो र स सकमेवते सं सद्यः पतनहेतुत्वं यः पतितेः सह यौन मौरव स्रौवास संबंधानामन्यतमं संबंधं कुर्वीत स्याप्येतदेव प्राय श्चि
त्तमिति समं ततः स्मरणात् एकयानादिरुत्पूपस्य सम्युक्तं स्रौव पतनहेतुत्वं एकयानभोजनासनशयनैरिति रतमेव प्र काशा
योनिर्द्धा नप्रसे का नस्थानस्य पतनहेतुत्वा भावेपि सोष्ठहेतुत्वं मरसेव यत्रनाद पनाधामा संभाषा सह भोजनानि । सं क्रा
मनि हि याशाहितेल विंदुरिवाम्भसी निय ताश्वाव बन्धेनेति नरपेक्षाणामपि पापरेतत्वावगमात् संलापस्पर्श निश्वास सं नादि यानास
दिवत्र ष्ययेनात्रसंशीनयासमुत्थितं नानाामेव पतनहेतुत्वं न च्यवमारता नौ अल्पत्वात् । पापरेतत्वं पतन हेतुत्वे व । संलापस्पर्शो

14

नेणास्पृश्यत्वं निवर्त्तेत। यथाह संवर्त्तः जाते पुत्रे पितुः स्नानं सचैलं तु विधीयते माताशुध्येद्दशाहेन स्नानात्तु
स्पर्शनं पितुरिति माताशुध्येद्दशाहेनेत्येतच्च संवर्त्तवचनं योग्यतामात्रे। अत्र हेतौ षष्ठुनः कर्मसु पेरी न हिता
विशेषनत्कृ स्मृतिकां पुत्रवती विंशतिरात्रेण कर्माणि कारयेन्मासेन स्त्रीजननमिति। अंगिरसा च सपिण्डानाम
स्पृश्यत्वाभावः स्पष्टीकृतः सूतके सूतिकावर्ज्यं संस्पर्शो न निषिध्यते। संस्पर्शे सूतिकायास्तु स्नानमेव विधी
यत इति। यस्मिन्दिने कुमारजननं तस्मिन्नहनि प्रद्युम्नोतनन्निमित्तदानादि षष्ठिकादिपूजनं भवतीत्यर्थः यस्मा
त्रौ क्षत्रदर्शितपदैर्वैष्णोपिताराहितो पुत्र हृदये पेक्षजन्मदत्ता सान्निः तस्मान्नरहनेपुष्येन तनत्था चद्दहद्या न स्वल्पो नोक्तं। कुमा
रजन्मदिवसे षष्ठे कार्यं प्रतिग्रहः। हिरण्यभूगवाश्वाजवासःशय्यासनादिषु। तत्र सर्वे प्रतिग्राह्यं हृतान्नं न
तु भक्षयेत। भक्षयित्वा तु तन्मोहाद्द्विजश्चान्द्रायणं चरेदिति। षष्ठी सेनाप्यत्र विशेषमाह कः। सूतिकावासनिल
याजन्मदा नाम देवताः। तासां यागनिमित्तं तु शुद्धिर्जन्मनि कीर्त्तिता। प्रथमे दिवसे षष्ठे दशमे चैव सर्वदा। त्रिष्वे
तेषु न कुर्वीत सूतकं पुत्रजन्मनि। मार्कण्डेयेनापि। रक्षणीया तथा षष्ठी निशा तत्र विशेषतः। रात्रौ जागरणं कार्यं जन्म
दानां तथा बलिः। पुरुषाः शस्त्रहस्ताश्च नृत्यगीतैश्च योषितः। रात्रौ जागरणं कुर्युर्दशम्यां चैव सूतके। आ
शौचमध्ये पुत्रजननेन मरणे वा जाते प्रतिनिमित्तं नैमित्तिकमावर्त्तेरन्नित्याये न पुनर्दशाहाद्याशौचप्राप्तं तत्

स्यसंसर्गेऽजनद्विवर्षे प्रेतमातापि शौचवनेन रेखयाममिति। अस्पृश्यत्वस्याभिसम्बन्धेनाह्नि तत्स्यपुनः कर्मण्यनर्हत्वका
रलक्षणस्य सपिण्डेष्वपि आदेर्जननमरणसर्वपर्धसाधिभिर्विहितत्वात्। अत्र हृष्टान्तकृतकैर्मातृरेव ह्याजिनत्वात्क्वचनकं
१२ जननिमित्तास्पृश्यत्वलक्षणमाशौचं मातुरेव केवलं। तथा न द्विवर्षोपरमे मातापित्रोरेवास्पृश्यत्वमिति। उन
द्विवर्षसपिण्डानामस्पृश्यत्वनिषेधादन्यत्रास्पृश्यत्वमप्यनुज्ञातं भवतीति याचदेवलः। स्नाशौचकाद्विहते येस्व
यं नवत्रिभागातनमद्दूषि क्षत्रविप्राणां पृथाशास्त्रप्रचोदितमिति। एतच्चानुपनीतप्रापणनिमित्ते अतिक्रान्ता
शौचे चत्रिरात्रादौ वेदितव्यं अनुपनीतविषयेऽपि नैवोक्तं। स्वकाहादिति त्रिभागेन कृते संचयने क्रमात्। अंगस्पर्शन
मिच्छन्ति वर्णानां तत्त्ववेदिनः। क्षत्रियः पंचदशभिः स्पृश्या वर्णाः क्रमेण तु। भोज्यान्नो दशभिर्विप्रः शेषाद्विंशतिस
त्रेरिति मुक्त्वे दशाभिरन्नुरते [illegible] दशभिः षड्भुक्ते पंचदशभिरिति दूप्रवं। जननिमित्तमस्पृश्यत्वलक्ष
णमाशौचमाह। पित्रोः सूतकं मातुरस्तु रक्तदर्शनाद्ध्रुवं। तदहर्न प्रदुष्येत पूर्वेषां जन्मकारणात्। सू
तकं जननिमित्तमस्पृश्यत्वलक्षणमाशौचं पित्रोरेव न सर्वेषां सपिण्डानां। तच्चास्पृश्यत्वं मातुः कृतं दश
रात्रपर्यन्तं स्थितमित्यर्थः। अनन्तरस्पृश्यत्वं पर्यन्तरसमाः संबंधिनाः स्नात्वोरशिनाः। अत एव वसिष्ठः। नाशौ
चं विद्यते पुंसः संसर्गं चेन्न गच्छति। रजस्तत्राशुचि ज्ञेयं तच्च पुंसि न विद्यते इति पितृस्तु [illegible] रामः

शौचकालेनैव शुद्धिः॥ कार्या॥ तथापि लः प्रपराणि निमित्ताशौचमध्ये मातरि स्त्रियोनामप्यमपि न सर्वं शेषमात्रा
शुद्धिरेकं तु पूर्वाशौचं समाप्यापि यथि पक्षिणी रात्रं क्षयये इति नित्याशौचसंनिपाते न कालविशेषसन्निपाता दे
शौतमेनोक्तः रात्रिशेषे सति द्वाभ्यां प्रभाते तिसृभिरिति अयमर्थः मातापित्रोरदृष्टव्यं पापो चेद्यथाशौचांतरं
संनिपतितं तर्हि पूर्वाशौचं समाप्यानंतरं द्वाभ्यां रात्रिभ्यां शुद्धिः प्रभाते पुनस्तस्या रात्रेः पश्चिमेयामे जननाद्या
शौचांतरसंनिपाते तिसृभिरहोभिः शुद्धिः न पुनः तच्छेषमात्रेण॥ आतत्तायेनाप्यहः रात्रिशेषे दशाहात्
द्वियामशेषेपि विष्णूद्धं दशाहमिति प्रेतकृत्यापानंतरं संनिपाते पिण्डनिर्वर्तनेनैवैतौ कं॥ अंतर्दशाहे जनना
द्यशौचान्तरसमरणमपि हि प्रेत पूर्वं शपकर्तव्यपिण्डदानं तु बंधुभिः॥ प्राप्ते आद्ये प्रेतपिंडे तु पश्चाच्चेज्जननं भवेत्।
तथैवाशौचाद्यंतं तत्रशेषात्स्यापायादि निवृत्तिः तथा शौचाशौचयोः संनिपातेपि प्रेतस्य तत्कार्यं तत्स्या
पत्वात्॥ तथा जातकर्मादिकमपि पुत्रजन्मनिमित्तकमाशौचांतरसंनिपातेपि कार्यमेव॥ तथाह प्रजा
पतिः॥ आशौचे तु समुत्पन्ने पुत्रजन्म यदा भवेत्। कर्तुस्तात्कालिकी शुद्धिः पूर्वाशौचेन शुध्यतीति॥ पू
र्वोक्तसवकालजननाशौचमपि धीयाधुनाऽऽप्रतिकालं गर्भत्रिः सरेत् तत्रिभिन्नमाशौचमाह॥ गर्भस्रावे
मासतुल्या निशाः शुद्धेस्तु कारणं॥ ह्रदवति यद्यपि लोके दूबरूबाकृतं केचपरिस्मृते प्रपञ्चेनेतयाप्यनद्

मिता: १३

द्यवादमाह॥ अंतरा जन्ममरणे शेषाहोभिर्विशुध्यति॥ वर्णापक्षया वयोवस्थाये क्ष्याया वा यस्याशौचका
लस्तदंतरापातस्तस्यापत्तनोऽयूनस्य वाशौचस्य निमित्तस्य तेजननेमरणे वा जाते पूर्वाशौचावशिष्टैरेवाहोभिर्वि
शुध्यति न पुनः पश्चादुत्पन्नजननादि निमित्तं पृथगाशौचं कार्यं। यदा पुनर्दशम मानाशौचाद्दीर्घकालमाशौ
चमंतरापतति तदा न पूर्वशेषेण शुद्धिः॥ यथाहोशनाः स्वल्पाशौचस्य मध्ये तु दीर्घाशौचं भवेद्यदि। न पूर्वेण विशु
द्धिः स्यात्स्वकालेनैव शुध्यतीति॥ यमोप्याह॥ अघवृद्धिमदाशौचं पश्चिमेन समापयेदिति॥ अंतरा जन्ममरणयोरि
ति यद्यपि विशेषेणाभिहितं तथापि सूतकांतर्विनिःशावस्य सूतकाशौचस्य शेषेण शुद्धिः॥ यथाहांगिराः
सूतके मृतकं चेत्स्यात् मृतकेत्वथ सूतकं॥ तत्राधिकृत्य मृतकं शौचं कुर्यान्न सूतकमिति॥ तथा षट्त्रिं
शन्मतेपि॥ शावाशौचे समुत्पन्ने सूतकं तु यदा भवेत्। शावेन शुध्यते सूतिर्न सूतिः शावशोधिनीति
तस्मान्मृतकांतःपातिनः शावस्य पूर्वशेषेण शुद्धिः किं तु शावांतःपातिन एव सूतकस्य॥ तथा सजा
तीयानंतःपातिनोपि शावस्य कृत्स्नस्य पूर्वशेषेण शुद्धिरपवादः स्मृत्यंतरे दर्शितः॥ मातर्यग्रे प्रमीतायाम् रामः
शुद्धौ म्रियेत पिता पितुः शेषेण शुद्धिः स्यान्मातुः कुर्यात्पक्षिणीमिति॥ अयमर्थः॥ मातरि पूर्वं मृतायां
तदंतर्निमित्ताशौचमध्ये यदि पिता मृतः स्यात्तदा न पूर्वशेषेण शुद्धिः॥ किं तु पितुः प्रयाणनिमित्ता

२१

वासा श्चैरे स्वें स्नात्वा वासो न पीडयेदिति तदपि शक्तं सैव एव वासा द्वैवासा वा लब्धा शौस्वं
ङ्गिले शपः इति एकवस्त्रेतापात्रप्रशंसेन पाक्षिकत्वेनाभिधानात् स्नाने च हारीतेन विशेषो
दर्शितः अवरं शुद्ध वत्नाभिः स्नातः धूमधौतमंतद्धले जपित्वा धौतमहतं वासः परिधाय सा।
न्नासोमनादि समुपतिष्ठेतेति स्नानानंतरं च पवित्राणि जपेत पवित्राणि चाघमर्षणं देवकृतः
शुद्धवसः स्तरत्समा इत्यादि वसिष्ठादि प्रतिपादितानामन्यतमान्यर्थो विरहे तु काले पुनःपे
न स्सावित्रीवा सावित्री वा जपेन्नित्यं पवित्राणि च शक्तितः इति मनुस्मरणात् यद्यपि न मेनो
क्तौ रौरवपोधानयेनि संप्रयुज्जिते तत्तदपि पवित्रत्वा देवो क्तं नत्वनर्विमायत्र थासति स्कंसंतर
मूलत्व कल्पनाप्रसंगात् यत्तो नधीतसामवेदैन गायत्र्यादिकमेव जपसंवा यदपि न मोहमायमो
स्वपमन्वहमिति मनुना व्याहृतिभिर्होमाभिधानात् तथा वह्नियान्म तेचोक्तं जयहोमादि यत्किंचित्क
छ्रोक्तं संभवेन्न तु सर्वव्याहृतिभिः कुर्यात् दूप-प्राप्रत्नवेति आदिगृहणाद्रुक तदेतनादि लोपृष्ठनार्थगृहता
भतएव वेप्रवंपायनः स्नात्वोपतिष्ठेद्धादित्यं सौरीभिरत्न कर्नानेलिपिति [illegible]

मिता:

१९

वाद्रव द्रव्य साधारणत्वे पृथक्त्वेन प्रवर्तते । कुतः द्रवस्य प्रथमेमास्येव संभवात् तत्रच मासतुल्या निशा इति वृद्धवचनात्
यपत्तेः गर्भस्य यावत् तावत् गर्भगुणद्रव्य मासात् त्रिसप्तसे त्वोधि शुद्धा शुद्धे कारणं एतच्च स्त्रियाः एव गर्भस्रावे मासतुल्या एव त्रयः
स्रवे गर्भस्रावे पात्रमेव शूद्रस्यापि मनुस्मृत्यवनयनात्तत्र वक्तव्य गौतमेन ग्रहं चेत्रिरात्रमस्नानं त्यास्तस्रपा द्वौ गन्धे च्छिद्रेणार्भ स्रु सा
यथा मासमधिरेत्यन्नमेव त्रय गतनमेनकवत्तरात्रे वै शेषपरत्वावहमेव। अत्र स्नाने ने तत्र शूद्रस्य शुद्धिः वाप्रकीर्णे ने हि पुरुरोद्वि
समरणात्। अधिरे मासस्रपाद्वौ गर्भस्रावेऽतन्नमेव ग्राह्यतम त्र्यहोर्ने त्रिरात्र विप्रस्य ये। एतच्च यत्पाद्य यथे तद् दृष्टव्यं सस्रपा
दिवस न सूतपवप्र सवाशौचं। तत्र यदि पूर्णा गस्यती वत्ते निर्गमनदर्शनात् तत्र च लोके प्रसव शब्द प्रयोगात् यथा
सामंतरेण वद्धर्म स्रावो भेदहास्ततः मासमेसप्रमेहात्ता शेत्रि दिवसैः शुद्धिरिष्यते । अतऊर्ध्वं स्वजातकर्म ता सामाशौ
तमिष्यते सद्यः शौचं सपिंडानां गर्भस्य पतने सतीतिस्मरणात् एतच्च सपिंडानां सद्यः शौचं द्रवरूपत्व गर्भे पतने
वेदितव्यं पतनेवसिष्ठवचनात् पुनर्द्वित्रिवर्षिक प्रेतेन भर्पतने वा सपिंडानां त्रिरात्रमिति तत्पदे वमघ युषयोः कठिनगः
भर्पतनविषयमेवद्रष्टव्ये मातृत्रिरात्रेण सपिंडाशौचं वर्जनं न पातेमात्राद्यं यथाः संपिण्डादेर्नादिनत्र्या पिमिमि
रोषिस्मरणात् । ससमसपृष्ठ प्रभृति जिम्न तज्जनने जातस्य मृते वा सपिंडानां त्तनर्मा शिमिते परिपूर्णोभ मे सौचं जाते मृते रमः
ने मृते ज्ञाने वा सपिंडानां दशाहमिति हारीत स्मरणात् अंन सूजके चेद्वे त्व्याना तत आशौच सूतकाद्विनिपात

20

येत्तद्द्वीयतेरिति॥ प्राजापत्यसंकृच्छ्रमाह यथाकथंचित्त्रिगुणः प्राजापत्यसो यमुच्यते अयमेव पराकृच्छ्रः यथाकथं
चिदंडकलितवराहस्यास्वस्थानविवृध्यावा तत्राप्यानुलोम्येन प्रातिलोम्येन वा तत्पावक्ष्यमाणजयादिप्रकृतं तद्विहि
तं वात्रिरभ्यस्तः प्राजापत्यस्तत्समभिधीयते तत्र दंडकलितवराहवृत्तिपक्षो वसिष्ठेन दर्शितः अहः प्रातरहर्नक्तमहरेकमया
चितं अहः पराकं तत्रैकमेवं चतुरहौ परौ अनुग्रहार्थं विप्राणां मनुर्धर्मभृतां वरः बालवृद्धातुरेष्वेवं शिशुकृच्छ्रमुवा
च हेति आनुलोम्येन स्वस्थानविवृद्धिपक्षो मनुना दर्शितः त्र्यहं प्रातस्त्र्यहं सायं त्र्यहमद्यादयाचितं त्र्यहं परं च ना
श्नीयात्प्राजापत्यं चरन्द्विज इति प्रतिलोम्यावृत्तिपक्षो वसिष्ठेन दर्शितः प्रतिलोमं चरेयुस्ते कृच्छ्रं चान्द्रायणोत्तरं मिति
जपादिकं च शुचयः यावकाशस्य सुष्ठाभिर्यावत्कनत्पस्तं नमो ब्रह्माय नमो ब्रह्माय नमो ब्रह्माय धन्वते तापसाय पुनर्वसवेन
मः मोऽपायो मर्त्योऽपि वैस्वविस्स्वविश्वविरूपाय नमः पाराय परात्पराय महापाराय पाराय पाराय पारपिल्लवेन नमः हस्राय पशु
पतये महते देवाय त्र्यंबकायैकचरणायाधिपतये हराय शर्वाय ईशानाय योगाय विश्वरूपिणे कपर्दिने नमः स्थाणवे
यादिस्थाय नमः नीलग्रीवाय नमः नीलग्रीवाय शितिकंठाय नमः कृष्णाय पिंगलाय नमः ज्येष्ठाय श्रेष्ठाय वृद्धाय
रुद्राय रुद्रप्रियाय हरिकेशायोर्ध्वरेतसे नमः सत्याय पावकाय पावककवर्णाय कामाय कामरूपिणे नमः दीप्ताय दीप्तरू
पिणे नमः तीक्ष्णाय तीक्ष्णरूपिणे नमः सौम्याय सौम्यपुरुषाय महापुरुषाय मध्यमपुरुषाय नमः उत्तमपुरुषाय ब्रह्म
चारिणे नमः चंद्रललाटाय कृत्तिवाससे नमः इति एतद्दैवादिष्टो पक्षे नमस्कारश्चाष्टाङ्गत्योऽष्टशतं स्यात्

मिश्र

षुविकल्पश्चाचरणं यः आवृत्त[...]
क्रमेणः जपसंख्यायाश्च विशेषस्तेनैव दर्शितः ऋषभं विरजं चैव तथा चैवाघमर्षणं गायत्री वाजये
देवीपवित्री वैदमानरं शान्तमग्निशान्तं वापि सहस्रमथापरं जपं समनुमानसा वापितर्य येस्मिन् देवताः
मनुष्यांश्चैव वसूनां तानि प्राणान् शिरसा ततः शितं तथापिंडं शृतं प्रसेकं गायत्र्या चाभिमंत्रयेत तथा यमेनादि
विशेषवत्तः अग्न्यग्रेसिद्धं तं पिंडं गायत्र्या चाभिमंत्रितं प्राश्य पाचम्य पुनः कुर्याद्दत्वा स्याप्यभिमंत्रणं
मिति अतश्चैव भर्गं वः स्वाहा सावित्रीं तमो कैरनु मंत्रणामंत्रैः सहास्पाविकल्पः पञ्चनरापा यत्नस्य
नेपयां सा सास्ताद्भिः पिंडकरणात्सं वेहविषोऽनुमंत्रणाशक्तं तद्भिन्नकाये त्वात्स्य समुह्यते इत्यनि
कृच्छ्राणि निवृत्तानि यदा प्रायश्चित्तार्थं मनुष्या यं तेन हाके पादि वेपनपूर्वं कं परिगृहीतव्यानि वप
नं व्रतं वैदिनिर्गोतमस्मरणात् अपराधोद्देश्यार्थे तं तैव वपनं वसिष्ठेनाप्युक्तं विशेषः चक्रकः कृच्छ्राणां नृतनं
पारणं अमश्रुलोमादिवापयेन कुक्षिरोमशिखावर्जं रस्यादि कच्छ्राणां बृहत्पाणां वपनादि संगानि व
स्पंनइति शेषः परिवर्तु परिवतगृह्याति इत्र सास्य वैधृत्याहृविष्णुः सर्वेषां पेनां भिर्विकं गृह्णीत अनुस्यादि
प्रायश्चित्ते हिंसानेनरवशंमाद्भिः प्रायश्चित्तं मनाचरेत भस्मगोमयमहाद्युदिपंचगव्यादिकल्पैः मला प

शुक्लमिसाम्यं देवस्य त्वा कुशोदकं पंचगव्यमृचा पूतं होमयेदग्निसंन्निधौ। सप्तपत्रास्तु ये दर्भा अच्छिन्नाग्राः
शुकत्विषः। एतैरुद्धृत्य होतव्यं पंचगव्यं यथाविधि॥ इरावती इदं विष्णुर्मानस्तोके च शंवती। एभिश्चैव हुतं हुतशे
षं पिबेद्द्विजः प्रणवेन समालोड्य प्रणवेनाभिमंत्र्य च प्रणवेन समुद्धृत्य पिबेत्प्रणवेन तु मध्यमेन पलाशस्य
पत्रेणोवा पिबेत् स्वर्णपात्रेण ताम्रेण ब्रह्मतीर्थेन वा पुनः यत्त्वगस्थिगतं पापं देहे तिष्ठति मानवे ब्रह्मकू
र्चोपवासस्तु दहत्यग्निरिवेंधनमिति यदा त्वेतदेव मिश्रितं पंचगव्यं त्रिरात्रमभ्यस्येत तदा यतिसांतपनमिति संज्ञां
लभते एतदेव त्र्यहाभ्यस्तं यतिसांतपनं स्मृतमिति शंखस्मरणात् जाबालिनाप्युक्तमाह साध्यं सांतपनमुक्तं
गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकं एकैकं प्रत्यहं पीत्वा त्वहोरात्रमभोजनं कृच्छ्रः सांतपनो नाम सर्वपा
पप्रणाशनः। सप्ताहश्च गुरुलघुकृच्छ्राणां गणशः ज्ञायते क्षायामवस्था विज्ञेया एवमन्यत्रापि व्यवस्था बोद्धव्या
महासांतपनाख्यं व्रतमाह एष कृत्सांतपनेन द्रव्यैः षड्भिः सोपवासकः सप्ताहेन तु कृच्छ्रोयं महासांतपनस्य
नः सप्ताहेन पवर्जितो महासांतपनाख्यः कृच्छ्रो ज्ञेयः कथमित्यपेक्षायामाह एकैकं त्र्यहमभ्यस्येत्
एकैकमेकं अहरनिवाह येत्यस्य हस्मं त्र्यहं चोपवासेनेति यमेन सप्तपंचषट्त्रिंशत्र्यहस्येवा घोमहासांतपनो ऽभिहितः
अहंपिवेत्तु गोमूत्रं त्र्यहं वै गोमयं पिबेत् त्र्यहं दधि त्र्यहं क्षीरं त्र्यहं सर्पिस्ततः शुचिः

तीव्रहं श्च पिबेत्त्वा एताभ्यो देवताभ्यो जुहुयात् अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहा अग्नीषोमाभ्यामिन्द्राग्निभ्यामिन्द्राय विश्वेभ्यो
देवेभ्यो ब्रह्मणे प्रजापतये अग्नये स्विष्टकृते इति अन्ते ब्राह्मणभोजनमिति तत्र निर्वेदः इति रात्रावासीन स्त्रीशूद्र
कामरसस्यार्थः पक्वमहतो ष्वनसः क्षिप्रमेकेनैव कृच्छ्रेणाम् च्यवते एवं कामते सा वर्ष कर्मोऽविरुद्धं
काले भुञ्जीत द्विरात्रावासीन एवैरौरवयौधाजयमाभजयोन मोऽह्माये सादिभिस्तस्यैणादि सोपस्थानादिकं
च हुत्वा यथादिकं च यो गीष्वयघत्रूं क्षिप्रकामः कुर्वीत अतिकृच्छ्रमोगीष्वयघुर्भुजुः प्रप्राय यसद्ब यस्थाने मौल
मायानेकेतिकर्जेयता सहितं द्रव्यं एवमन्यानपि सम्सं तत्सो विशेषाभन्वेषणीयानि॥ अति कृच्छ्रमा
ह त्र्यहमेवा तिकृच्छ्रः स्यात् पाणिपूरान्नभोजनः एवं द्विमेकस्व स्कभक्तादि प्राजापत्यधर्मे उक्तोतिकृच्छ्रः स्यात्
र पाणिविशेषः आद्ये त्र्यहत्रये पाणिपूरणमात्रमन्नं भुंजीत न तु नक्तं विशसादिग्रासान् अत्र च ग्रास भोज
नोन्वादेन पाणिपूरणविधानाद्व्यहेतिदेशप्राप्तं उपवासो प्रतिप्रतिपक्ष एव अत्रापि पादेशो वा वस्यो
एवंवदेवद्रष्टव्या यत्तन्मतनोक्तं एकैकं ग्रासमश्नीयात्त्र्यहाणि त्रीणि पूर्ववत् त्र्यहं चोपवसेदंत्यमतिकृच्छ्रं
चरन् द्विजः इति तत्साणिपूरपरिमिताल्पस्त्वाच्छ विषयं कृच्छ्रातिकृच्छ्रमाह छुक्रे इति कृच्छ्रयपसादिवसाने
कविंशतिं एकविंशतिरात्रं पयसा वर्तनं कृच्छ्रातिकृच्छ्रमस्तं त्र्यभक्षः कृच्छ्रातिकृच्छ्र इति यत रामः
एवं शास्त्रे पेक्षया नये सोव स्था पराकमाह द्वादशाहोपवासेन पराकः परिकीर्तितः आत्मवीयमर्थश्लो

वासमासिक्षिप्रं प्रसायोपवसेदहनं गुरुं जनकीदृक्कं लं कृच्छ्रमेवमासत्छल्वयेदं कृतमिति एवं एकवचनांतयुष्मत् शक्तोग्रा
रणोनंतिमे त्वंयविप्र वाससायां समकनीयासं वासक्रौ धं दृत्तक्षीमासखुरुं मावद्धवारीति सेवमाक्षिप्यजल्पवितंजाम्यां
जपफलाभ्यां विप्रेनिर्जितमकठे वाससामरुसशौनापिवन्वाहिप्रणायारप्रसि पाताक्षिनाप्रसायक्रेधं स्तानयित्वाहि
नभयवसेरनभ्रूनकृत्लवासरंवसेत यतःपमेनोक्तं वादिनत्राह्मणोजित्वाप्रायश्चित्तं विधिवत्सयात्रिरात्रोपोषितः
स्नात्वाप्रणियतसप्रसादयेदितितरम्याःसधिवयं किंचविप्रदं जो घमेकृच्छ्रत्वनिकृच्छ्रोनिपातनेनकृच्छ्रातिकृच्छ्रो
नेहधिरस्नावोत्पन्नः कृच्छ्रातिकृच्छ्रः अभ्यंतरप्रोहितेनेतिकृच्छ्रः पृद्रपतितनाप्यत्रविशेषउक्तः काष्ठादिनाना
ल्लतोहत्वाप्रायश्चित्तंविधिवत्सयात्रिवसोपोषितःस्नात्वाप्रणिपत्यप्रसादयेदितिमनुनात्वस्यानिप्रकीर्णकत्वा
यश्चित्तानिप्रकीर्णानिविज्ञानिमिथुनायामेनाशरीरंसानिवेयनसर्वेलोकहितासुत्यागामालभ्यविषयानीति
विनाशितत्यसंनिहितास्त्रशिवस्येधःशारीरमत्र९१पारिदरपकामधिवयंकामनलक्ष्मापदलोभिनाती
येशारीरयोनिषेवनेएकाहस्यपर्णकृच्छ्रवाहचेलंस्नानमाचरेदितियमोक्तेवेदितव्यंपुनस्समंतनोक्तम्

पापस्याशनमितिजाबालेनत्वाकाविशजरात्रमवस्नमहासांतपनंकृच्छ्रं केकनेपात्रस्यचमपयोरयेच्य
पेतश्रहं चोपवसेदं संमहासांतपनंविदुरितियदात्तुषष्ठ्याप्रोक्तं द्व्याद्याः एकैकनेपात्रस्यचमपयोर्ययेच्य
हं चोपवसेदं समहासांतपनंविदुरितियदात्तुसप्तहमुपयोगस्तदातिसांतपनं यथाहत्रयमः एतान्येवतथा
पेयान्येकैकंत्र्यहंत्र्यहमभ्यस्यतिसांतपनंनाम श्वपाकमपिशोधयेत श्वपाकमपिशोधयेदिति एवंवा
रः पर्णकृच्छ्रस्त्वोत्तमाह पर्णोदुंबरराजीवविल्वपत्रकुशोदकैः प्रत्येकं प्रत्यहंपीतैः पर्णकृच्छ्रउदाहृ
तः पलाशोदुंबरारविंदश्रीवृक्षपर्णानामेकैकेनकथितमुदकं प्रत्यहं पिबेतकुशोदकं चैकस्मिन्नि
तिपंचाहसाध्यः पर्णकृच्छ्रः यदातुपर्णानामेकीकृतानांक्वथितंत्रिरात्रंपीत्वा तेन तदा पर्णकृच्छ्रः यथा
हयमः एतान्येवसमस्तानित्रिरात्रोपोषितःशुचिः क्वाथयित्वापिबेदद्भिः पर्णकृच्छ्रोभिधीयतइतियदात्वि
ह्वाफलैः सिफलस्तैर्निप्रत्येकं कथितानिमासंपापंतेतदाफलकृच्छ्रादिव्यपदेशं लभन्ते यथाहमार्कंडेयः फलै
र्मासेनकथितः फलकृच्छ्रोमनीषिभिः श्रीकृच्छ्रः श्रीफलैः प्रोक्तः पद्माक्षैरपरस्तथा मासेनामलकैरेवं श्री
कृच्छ्रमपरंस्मृतं पत्रैर्मतः पत्रकृच्छ्रः पुष्पैस्तत्कृच्छ्रउच्यते मूलकृच्छ्रः स्मृतोमूलैस्तोयकृच्छ्रोजलेनतु ॥ र
तितमकृच्छ्रत्रितमाहतप्तक्षीरघृताम्बूनामेकैकं प्रत्यहंपिबेत एकरात्रोपवासश्च तप्तकृच्छ्रउदाहृतः दुग्धसर्पि

पञ्चभ्यो वा मेहनः स्यात् कृच्छ्रमिति तत्र दन्ताज्जे विषयमभ्यास विषय वानित्य स्नानादि कर्मलोपे तत्र ... वदाद
नानोनि सान्ध्योकमेणां समन्तिक्रमे स्नातकव्रतलोपे च प्रायश्चित्तमभोजनमिति॥ श्रौतेषु पौर्णमासादि कर्मस
त्तानाङ्गे वचनि स होमादिषु प्रतिपदोक्तं पुनराद्य प्रायश्चित्ते रूपवासस्य समुच्चयः॥ स्नातक व्रतानिनजानीमलव
सावेक्षे त्ववि सतीति एवमादीनि प्राग् उक्तानि स्नातकव्रतमधिकृत्य कण्ठनामध्ये एते षामाचारणामके कस्यान्याति
क्रमेणायत्र प्रायश्चित्तं जप्यं कृत्वा पूतो भवेदिति पञ्चमहायज्ञाकरणे त्वह स्यानि एहं अनिर्वेस महापहायज्ञामोभु
ञ्जे प्रसङ्गे ... अनातुरः सति धने कदाचिन्न सम्भवति आहिताग्निरूपस्थानेन कुर्यात् घृतं पर्वणि अग्नीन
नष्टेहा यो वा सोपि कृच्छ्रार्धमाचरेदिति द्विती द्विती या ... भार्या परमेतदेव स आहामत्तां द्वितीयां योभार्यादह्रे
निकोनिमिः जीवं सा प्रथमा यावत्सत्यालां सम्हितदिति स्वभार्याभिमर्शने तु यमः आह स्वभार्या तु पदा के धी
इगमेतिनरो वदेत प्रजापत्यं चरेदित्व प्रः क्षत्रियो दिवसाब्द व षटरात्रं तु चरेत् हृष्य हिरात्रं स्य दृष्टाचरेदि
ति अस्नात भोजने तु होहारीत आह॥ वेह कर्मण्यक्लिम स्नानो श्लेष्मोजनं अहोरात्रेणशुद्धिः स्यादिनतयो
नचैवहीति एकपङ्क्तौ पविष्टानां होमो हादिनां वैषम्येण दानादौ यम आह। नपङ्क्त्यां विषमं दद्यान्न याचेत न दा
पयेत् न कृच्छ्राम्यते कर्मणास्तनः नदीसंक्रमहन्तश्चक्रम्या वि प्रकरस्य चा समेविषमकर्त्ते च निष्कृतिर्वि

धीयते त्र यजाणामपि चेत्तेषां प्रसादयितुं मार्गे तानि मैक्ष्यलब्धेन चान्ने न हिजश्चान्द्रायणं चरेदि
ति स्वक्रमतदकाविलाणामार्गः समेविषमकर्त्ते मार्गादौ दण्डं धनुर्दर्शनादौ ... आह दण्ड
चापतो पेशानिं याचन्यस्यप्रदर्शयेत् प्रायश्चित्तमहोरात्रं धनुर्दण्ड शूद्रस्थितो नित्य पतितादि सम्भाषणे तु
गोतमः आह न म्लेच्छाशुच्यधार्मिकैः सह सम्भाषेत सम्भाष्य पुण्यकृतो मनसा ध्यायेद्ब्राह्मणेन सह
वा सम्भाषेत तस्मादेव धनलाभवधे पृथक् वधे सातिभाग्यान्ने धनानां लाभस्य वधे विप्रकरण प्रसङ्गे संव
त्सरं प्राकृतं ब्रह्मचर्यं तथा ब्राह्मणस्त्रीभिन्नाविनामन्त्रो त्सर्गादौ च संतते प्रायश्चित्तमत्रकं विनायत्नोय
चीतेनयदुच्छिष्टे होमवेदिजः प्रायश्चित्तमहोरात्रंगायत्र्याः सहस्रं तनुवात तत्र ध्येच्छिष्ठे उपवासः अध्येच्छि
ष्टामभक्षे कपाने ... गायत्रीजपः इति च वस्त्रान्नकामतः स्तु पिवतो मेहन्तश्चैव भुञ्जतो तु यदीतिनः प्राणाया
मत्रिकं ष ... चत्रितयं क्रमादिति स्म संततो ... भुक्त्वा शूद्रचाण्डालाचमनं मकृहोत्सृष्टानेनुयकृति
उत्सर्गादौ वसिष्ठ आह दम्भोत्सर्गादौ कृतात्रमुपवसेत् त्रिरात्रं पुरोहितः कृच्छ्रमर्धं मदंतेन उरोहितविरात्रं रा
जा कुनखी श्यावदन्तः कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरित्वो द्धरेयातामिति द्वा... संवत्सरमितरेण त्तेने पतितादिप

भि०स०

किभोजनेनुमार्के ग्येये आह अयाके पसयः यत्तो कश्चिमुक्ते । द्विजोत्तमः अहोरात्रोषितो भूत्वा पंचगव्येन शुध्यति
ति नीली विषये त्वा पस्त वे आह नीलारक्तं यदा वस्त्रं ब्राह्मणो गे षु धारयेत् अहोरात्रोषितो भूत्वा पंचगव्येन
शुध्यति रोमकूपैर्यदा गच्छेद्रसो नील्यास्तु कस्यचित् त्रिवर्णेषु च सामान्यं तप्तकृच्छ्रं विशोधनं पालनं वि
क्रयश्चैव तद्वृत्त्यात् पतनं वने पतनं तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशोधनं ये पो हतानि नीली दारु पटाभिघात ब्राह्मणा
स शरीरे तु शोणितं तु दृश्यते यत्र द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् न हारो त्यो वाउ य संभोगे गु पनीयेन दु च्यतानि
भरणात्रसुक्ते स्त्रीधत ताशयने नीली ब्रह्मलस्य नटुष्यति न पश्येत् हृष्टे वे स्य पर्वं वर्जं विधारणमितया
वहप्रविप्रोषु च प्रतिप्रसवः कंबले पत्ते पट्टसूत्रे च नीली रागो न दुष्यति निमत्र स्मरणात्र त्रु ह्लन हनिमि
त एव दूषा तेह तोल शहव आह यथा स्य शयनं यानमासनं पादुके तथा द्विजः पलाशवृक्षस्य त्रिरात्रं तु
व्रती भवेत् क्षत्रियस्तु रोहे दत्वा प्राणायामः संवत्सरं वृतं कुर्यात् छित्वा वृक्षं फलप्रदं हौविप्रो व्री
ललाम्नो वा दंपती गो द्विजो त्रमो अंतरेण यदा गच्छेत् सान्तपनं चरेत् होमकालेन थारोहे त्वा श्याये राम:
हार संग्रहे अंतरेण यदा गच्छेद्द्विजश्चांद्रायणं चरेदिति रोहे सान्तायां गम्यते एतच्चाभ्यासविषयं ॥

30

दूषणाभोजनेन भुक्त्वा शुकलत्वा बाभन्नमानतो अहोरात्रोषितो भूत्वा पंचगव्येन शुध्यतीति नित्ययास्य तत्ते रेणुक्तं व
यत्का स्वत्सयने शुद्धं भीतेन कपत्रयोः कोविदारकदंबेषु भुक्त्वा चांद्रायणं चरेत् इति तथा पालाशपत्रेषु भद्र
भुक्त्वैः दंबं चरेत् न चानप्रस्थो यतिश्चैव तवल भक्तेवंबं सूरकं फलमिति । अग्निपहरुतरतनादि क्रियाद्युष्णाभोजनेने
उपयुक्तिं तत्तद्या गगारः काश्चिकं का विनंतगा कं गोर बलवर्णं पत्रं तं हस्तदत्ता भिषू त्या तद्दिनमेकभोजनमिति
का अन ह्लकं दम दत्र भोजने ब्रह्मणाशमा च भोजने दुष्टपंक्तिभोजने पंचग्रभोजने भक्ष्यमक्ष्य घराघकरतो भग
एतत्कृच्छ्रं तद्भोजने पदैः सह ह्लाये त्रिरात्रम भोजनमिति हारीतो के विद्वेषेप र्वायदा न दुष्टेहु ब्राह्मणा
नेरदषु दुः ध्य दु न्न ब्राह्मणो दरतद्रूपमेत तरभोज्यं स्यात भुक्त्वा पवसे दहरिति रैदूपानत्र त्वोक मन व
गोत्र ब्रा प्य दरहलभोजने तष्ट ह दहलेन योभवेत् पानीयं वा पिवेत् कचित्त् अहोरात्रोषितो भूत्वा पंचगव्येन शुध्यतीति
ऋत्वंकमिति पं चमनतुहै तन भास्नाहठ पाहेता व स्याधे प्राहतो पिवात् रवेन व भितं भुक्त्वा कृच्छ्रं सांतपनं चरेदि
ति तैनैलीकवि शाकहेहोनस्यन्न भोजनेन भुक्तं वेसा वेणाश्चादू प्राणायामास्त्रय माचरेत् उपवासः त्रिमासादि
च एसांते ग्रक्षो तैनः प्राणायामत्रयं हरद्ववहोनत्रंमपिंडने अग्रसहयेम्तं नेनकं ब्रत यारसाकेत था द्विणा साक्षिय
होत द्विगुणं वै रूपभोजने साक्षाद्वेतु गुणं ह्वेत स्य तं श्यदू सभोजने अतिपाति यानि हारि घप्रः प्राश्यं निपेट्ट

31

आः ॥ इति श्रीमन्ने हरिभुक्त्वा चांद्रायणं तु रेहिति मरहृतो नमवगंतसंहारी तेनाप्युक्तं एकारणाहे च मूर्हे भुक्तासंच
यनेन यानुवो दोषविधिवत्स्नात्वा कृष्णां द्वे तेषां घृतमिति विस्तनाप्युक्तं प्राजापत्यं नवश्या द्वृ पादेन चा घमासिके
त्रिवर्षिके नेत द्वर्षे तु पंचगव्यं द्विमासिके शिरस्त्वा पादि द्विवर्षा अनापदि त्रैवांद्रायणान वश्या द्वृ प्राजापत्यं तमि
श्रके॰ ॥ एकाह द्दकृच्छ्र तसो कृच्छ्रप्राय पश्चित्तं विधीयते त्रिहाशे तो कं द्व इप्य प्राजापत्यं तमिश्रकरसेन तत्र घमासि
के विप्रसंद्द हि वो द्वि तो यादि कृच्छ्रप्राजापत्य नवश्या द्वृ पादेन चा घमासिके त्रै पक्षिके तत द्वर्षे मासा साद्दो द्वैमासि
केन यापाहे नेकृच्छ्राद्दि हं षण्मासे च त पाद्दि के त्रिरात्रे चान्द्रमासा कृच्छ्र प्रसहृ वे द्दहार्भे शामिति षड्कृच्छ्रमन्तो
केद्द द्वंश्र त्रि पादि श्रम्हृ भोजने तन्त्रना पदि तत्रै वविके षड्रजः चांद्रायणं न वश्या द्वृ पराकोमासिके स्मृतः
त्रै पक्षिके संतपनं कृच्छ्रमासद्दृ पेस्मृतं क्षत्रियस्य नवश्या द्वृ व्रतमेतद्द्रुद्दा च हृतं वै श्यपस्या पौषिकं प्रोक्तं श्र
त्रिषान्नमनी विमि: अद्दृ स्यान्नवश्या द्वृ च रे द्विपात्रं चायणं पं सा द्वृं चांद्रायणं मासेत्रै पक्षे त्वेद्दं वस्मृतं मास
द्दयेपराक स्याद्द्वृ धें संतपनं स्मृतमिति यज्ञोक्तं वचनो चांद्रायणं नवश्या द्वृ पराकोमासिके स्मृतः पक्षद्वये
मिकृच्छ्र स्यात्स्मानमा हे कृच्छ्रएव तु आहि के पादकृच्छ्र स्यादेकाहः उपनादिके अतन्तु धेनं दोषस्या शुद्दवस्म रामः

स्त्राणहे घृतादिपरा हे श्मश्रुपश्चमध्यमरणं पापकर्मणां पतनानाशके वैविविधाहृ धारि मित्तवा थाभुक्तेपापो
उणाश्रादृ कुर्या दित्युवे न हि जनानिन या श्र पाके पान्नदु हि ष्य श्राद्ध मेकादशो हनि व्रामपा त्वत्र भुक्ताचैषिणु
चांद्रायणं च रेत्न आमश्राद्ध तथाभुक्ता न म कृच्छ्रणशु धाति सं कलितेन थाभुक्ताविप्राः क्षत्रभवेद्विन
मरहृा नेनगुरुप्रायश्चित्तमभिधानात् ब्रह्मचारिणा कृ द्द घमो विशेषमा द्दमा सिकादि षो श्राद्यार समा
सब्रतोद्विजः त्रिरात्रमुपवासो स्यप्रायश्चित्तं विधीयते प्राणायामत्रयं कृत्वा घृतं प्राश्य विशुध्यतीति रसम
सीन विष यं कामतो पिसएवा द्दमधुमांस च यो श्री यांच्छा द्दसू तकमेवृ वा प्राजापत्यं च रे कृच्छ्रं व्रता शेषं
सिमा पयेोध्विति आमश्राद्धे तु सवे वार्ध आमश्राद्धे भवेद्द वर्षे प्राजापत्यं तु सर्वेद्रति षड्दिशात्म तेमि धाना
न पर्वेशानसोके हशात्वपि वो हा पो गा य श्राध्या द्धमुक द्विजः ततः संध्यामुपासीत रा यो जप्त र दंतर
पितिन द्दतु क्त श्राप श्चित्त न द्दष्या वि स पं संस्काराणं स्न तथा द्धभोजने तुषा सन विशेषऽजः नि ह्रतच
उहोमेन तु प्राड्नामकरणान्नयाचरे संतपनं कृच्छ्रं जातकर्माणि चैव हि अतोन्ये षु कृच्छ्राचं संस्का
रे षु द्दि जे नम: नियोगादुपवासेन शुध्यते नि यभोजनन्तिसीमंतोन्नयनादि षु च न द्दो ष्पो विशेषमा

हृत्स्वैरन्नेच सोमे च सोमं तेमे च सोमं तेनात्ययनेन याजान्नमाद्दे न च स्याद्धृद्धिजस्याद्धर्मणं चरेद्दिति अञ्चचञ्चसो
दना रुंधकर्मो भान्नेगच्छतं सो मम हृच्चपोन अपपरिग्रहो भोनभोज्ये नेप्राणेष्विन्द्रियं पत्स्वस्वहृपतेः निषिद्धमश्रवि
शिष्टपूर्वहृत्स्वामिकेन यान्यमोजंभक्ष्येतेन यदि यहृष्टवित्रयोगी यरेणा अरक्तान्नगिनहीनस्य नान्नमप
द्यादनापदि श्राद्धसाधेयंचकेमोकैरभोज्यान्नाः प्रतिपादिताः मनुनापितृमेवकिंचिद्विशिकाः प्रतिप
दिताः नाश्रोत्रियतते यज्ञे ग्रामयाजिहुते तथा स्त्रिया क्लीबेन च हुते भुंजीत ब्राह्मणः क्वचित् मत्तक्रुद्धातुरा
णांस्तु न भुंजीत कदाचन गणान्नं गणिकान्नं च विदुषा च जुगुप्सितं स्तेनगायनयोश्चान्नं तक्ष्णो वार्धुषिक
स्य च दीक्षितस्य कदर्यस्य बद्धस्य निगडस्य च अभिशस्तस्य षंढस्य पुंश्चल्या दांभिकस्य च चिकित्सकस्य मक
स्य क्रूरस्याणोच्छिष्टभोजिनः उग्रान्नं सूतिकान्नं च पर्याचान्तमनिर्दशं अनर्चितं वृथामांसमवीरायाश्च योषि
तः द्विषदन्नं नगर्यन्नं पतितान्नमवक्षुतं पिशुनानृतिनोश्चैव क्रतुविक्रयिकस्य च शैलूषतुन्नवायान्नं कृतघ्न
स्यान्नमेव च कर्मारस्य निषादस्य रंगावतारकस्य च सुवर्णकर्तुर्वेणस्य शस्त्रविक्रयिणस्तथा श्वव
तां शौंडिकानां च चैलनिर्णेजकस्य च रंजकस्य नृशंसस्य यस्य चोपपतिर्गृहे मृष्यन्ति ये चोपपतिं स्त्रीजितानां

नंभिलनंपुंस्त्वान्नैवविव ध्रुणाशास्त्रिण्वमाद्विजनादिहप्रायश्चित्ते तु प्राणायामपातं कार्यं कार्यं स्वेपापापनुत्तये
त्रिपातकजातानामनादिष्टस्य चैवहि रतियोगी श्वभक्षणं प्राणायामशतं दृष्ट्वा अकामतः स्त्रः श्रोषेषूपवसे
रस्यपि ते ते मे स्वकर्मपवसोद्दष्टं व्याग्रव्ययुगादृष्टमस्त्रादिमसत्सोप्रायश्चित्तं तन्त्र मनुः शूद्रान्नं च कुर्याच्च
श्ववीत्वामे भ्रात्रपिद्विजः राज्ञस्तु बहपप्रपत्तो यावन्नेन्म भुंजत्सर्वदाति अत्रा कामतः श्रो भे दृष्ट्वपवसे द्वृहिपीक्षि यथा
सोद्दृष्टः कामतः स्तु दे वलानि च पुष्कलाभितस्था पर्युषितं च परस्रवीस पकं शुक्लावत्रिरात्रं तत्रती भवेदिति
शसोक्तं शूद्र अ र न ब्राह्मणकर्णिस्फल पुष्कलकाजिकादिवामितरेकेणा द्रुष्टं कुष्टिकामफलापत्राण्येषु स्तपि
ताभवेत तस्यास्तु कां द्विकं पापघ्नेत तत्र स्याः कराश्च नेति संस्तणान उद्धृत स्नेहादि भुक्तु उद्धृत स्नेह विलयनपिण्याक
कमथितप्रभृतीनि चान्नवीर्यहीनानाश्नीयात् दिशु स्नानप्राकृपं चन स्नेभ्यः छेदे नेघृतप्राशनं चेति गौतमोक्तं शूद्र
स्य विविलयनघृतम अस्य शूद्रतापन्नभोजनेदृष्टि लिखितआहपस्यचान्नोनाक्षिपतेप स्यचापिनदीपतेनस्यिसोर्ध्वंदि
आतोनाभक्ष्याणापवसेदहः श्राद्धं कु संस्थाचपापस्तार्थपरिशाकुलीनः आहिताग्निनाद्दि भुक्त्वा प्राप्यमानमाव
रेदितिश्वनाहिताग्नेस्तु चेद्दुपवसेदहदिति उपवासोऽत्र दुष्टाः भिन्नभोजनादि पृष्ठ भोजनेनं सर्वत्रैषोक्तं स्य

चसवेशः अग्निर्देशं चप्रेतात्तंत्रंश्रनु हिकरमेवचेति ग्रंन्नचपदार्था अभक्ष्यकांडे श्राद्धकांडे च व्याख्याताः अत्र प्रा
यश्चित्तमाह माहभुक्त्वातोमतम स्यान्नमम सान्नपरान्नश्रहंमस्यानुष्ठाचरेत्कृच्छ्रं रेतो विण्मूत्रमेव च ये द्विजाहिता
यकाम्नताल्पिश्च मवोर्कन्नुकनरवी प्रयाव इत्ःपिचा विवस्मानः स्त्रीजितः कुशीपिशुनःसोमविक्रयी वार्धुजको
ग्राममयाजकोमिशास्तो वृषल्यामभिजातः यरिवित्तिः यरिविंदानोदिधिषूपतिपुनर्भू ७ व श्रुरःकोड
ः सेवश्रसभ्यो न्यान्नात्रपनया ग्रश्रा चुहोत्र धामुक्त्वा रत्नावापि लानाविराचमिति शेखेन खेनानेवकिचि
दधिकान्न पाठ ला वांतृ पणमुक्तं तदभ्यासविषयं मोतमेन पुनः इहा छप्तृ ६ ग्रस्यो मिशा तेसाहित्या ग्रोमा
मासिकोवा प्राकर्मचन लेम्प्यः च्छर्हेत घृत प्राशनेचेति प्रायश्चित्तमुक्तं नदापद्विषयं तस्कन्धे तस्कारेणमोन्यत्र
नत्सायमंनेवनविरो षं अतः चलाद्दासेकृतायनुन्नेछवांश लद यमिः अशुभं कामितः कंमगतादि प्राशि 37
हिंसनं तुश्रिहस्यन्नेनचेवनयानस्येवभोजनेन सतेशविदुराहलमाभिपव्यचमक्षणानन्तरभनतस्येतयात्रंगंता
मिश्रसहभोजनंमासोपितेह्निजोतनप्राजापत्यंविशोधनं वा कृपयां स्वयंहितानिः पराकसंतु यवाम वेनवाद्या
पंसंपरककेचरेस्संवत्संवत्सोवितः संवत्सरोषितःश्रूद्रो मासार्धं यावकंपिवेत मासमासोवितःश्रद्रःकृच्छ्र
पादेन शुध्यति गुर्धं संवसरात्कल्पं प्रायश्चित्तं द्विजोत्तमैः। संवत्सरैः स्त्रिमिश्वैवनद्भावं सो पिगच्छति निःश्रो
लदुहप लो शाहृगाक्षाराहनत्रवकामनः शोषयवसरहाजनमन्नकवाहन अग्रकामननकेवला
नि च भुक्तानि न पापंपुषितं चपतत्यवीसपक्व भुक्त्वान त्रिरात्रं व्रतीभवेदिति शंखोक्त विषये केवलान्यसत्यहकाभि
श्रीनिर्दशगोसीराहिक प्रायश्चित्तं प्राग्दर्शितं तन वीरस्कपानेतु पंचगव्य प्राशनं यमास्छिदितत्रैः पात्रे शंखश्च
क्लिकपर्दके पीतावशेष कं चैव पंचगव्येन शुध्यतीति हृद्धयाज्ञवल्क्यस्मरणात्। कामतस्तु पयासःकर्तव्यः
कालेनवोदकं भद्रतापिवेन्नहमेवतु अकालेतदेशाहं स्यात्सीत्वा नाघारहन्निं यामिनिस्य संततदशानास्य
हस्ताकालेश्रोत्रमेतत्वांद्रायणं न वाशाद्रं ग्रामयाजकान्नं सगृहभोजनेनारीतां प्रथमगामें शुत्वा चांद्रायणं चरे
दिति मातांपसमगात पदाततसगृहात्नत्रनिषिद्धकालेभुक्ते यथाहमार्कंडेयः चंद्रसूर्यग्रहे नाद्यादद्यात्स्नात्वातुमुक्त
मार्गवमुक्तेच्छवेदिष्टिमन्त्रपूर्वेभोजनन क्रियां नाचरेत्तस्मगृहेचैवनचैवाप्सुमपागतेयावत्स्यात्ओरद्यपश्यन्नाश्नी
यात्तदेहे वशुत्वायाग्रहांतु भवेदिति हृद्धो चन्द्रप्रथमार्धयामतः धं जीतावर्जनोत्स्फवेप्रथमेप्रथमार्धःतथात्रयता
केशिम धान्यदेम यान्त्रेन तु संगवे भुंजीत संगवे चेत्स्यात्पूर्वे भोजनक्रियेति घटच्छ मनुनोक्तं नाभ्यापालेपावेलायां 36
नातिप्रगेनातिसायं मित्यवमादि पच्छूहहृद्धानातयोकंधानाद्दधिचसक्तं श्रुधीकुर्याद्वर्जं यत्किंचिदभोजन

रुद०

विप्रान्न्हानाम्भोजनेनु [illegible]
तेभ्यः शूद्रसूतके वै मध्ये षष्ठिर्ज वेद्याप्सिहिविंशति प्रोक्ता तो रश्या एकाहं च त्र्यहं च ससरात्रमभोजनं ततः शुचिः
वैश्य प्र पंचगव्यंपि वेजत्तहृति ब्राह्मणस्य रि ५ केमेसो काहं अहं दयो यो ज्याः रः म कामकारश्च षपकं मत
कपाकं तु पश्चात् भुक्त्वा तु ब्राह्मणस्याशौचे चैवेरसांतपनं द्विजः भुक्त्वा तु क्षत्रियाशौचे तथा कृच्छ्रो विधीयते वै
श्याशौचे तथा भुक्त्वा महासांतपनं चरेत् शूद्रस्यैवं तथा भुक्त्वा द्विजः चांद्रायणं चरेदिति पूर्व्वे देवेनो
क्तं शूद्रस्य सूतके भुक्त्वा षण्मासान्व्रतमाचरेत् वैश्यस्य तु तथा भुक्त्वा त्रीन्मासान्व्रतमाचरेत् क्षत्रिय
स्य तथा भुक्त्वा द्वौ मासौ व्रतमाचरेत् ब्राह्मणस्य तथा भुक्त्वा शौचे मासं व्रती भवेदिति रक्षप्याप्रविषयं ह्नेत्र्य प्रा
यश्चित्तं मा चोचांतं तत्र वेदितव्यं ब्राह्मणः। हीनानामाशौचे यः स कुर्वे वान्नमप्राप्नोति तस्य तावदाशौचं यावत्तेषामा
शौचं व्यपगतं प्रायश्चित्तं कुर्यादिति विज्ञानेश्वरः ५ घ्नभोजनेनु लिखितः आह भुक्त्वा बाले विकस्यान्नम
शौनस्यास्य वचश्च दूस्य च तथा भुक्त्वा त्रिरात्रं स्यादभोजनं तथा पराकनिहृजस्य पराकं तस्य च अपचस्य
च भुक्त्वा द्विज मासं चांद्रायणं चरेदिति तथा आपस्तंबः परापाकनिवृत्तारे लक्षणं च तेनैवोक्तं हरी० व्यानिं
समाचारेप्य पंचयज्ञानि वे पर परापाकनिवृत्तो सो मुनिभिः परिकीर्त्तितः पंचयज्ञान्स्वयं कृत्वा परान्नमुप

१०

38

जीवति सततं प्रातरुत्थाय परपाकरतस्तु सः गृहस्थधर्मयज्ञो यो दानादिपरिवर्जितः ऋषिभिर्धर्मतत्वज्ञैरपचः स
प्रकीर्तितः इति पचनं ब्रूमः चोपायेन्न भोजनेन हं पतेन लक्षो आह यति ब्रह्मचारी च पक्वान्नस्वामिना भीत यो द्ध्नं
अन्नं भुक्त्वा चांद्रायणं चरेदिति च पापेमाण्यात्र घकच्चेरनभोजनेन भरद्वाज आह यक्षं वायव्ये वा मासेन यत्या
श्रुति देवताः भुक्त्वा तु यत्यान्नस्य सहिष्णु श्चान्द्रायणं चरेदिति तत्र अभक्ष्यभक्षणप्रायश्चित्तं तु वैय्यासिकाति
येनिविष्टाच रणश्चीला स्त्रनभोजनेन निरान्ना रस्य विप्रस्य निविष्टा च रणस्य च अन्नं भुक्त्वा द्विजः कुर्यादिन
मेकमभोजनमिति षष्ठि शान्यतो कुर्वन्त्यंशस्त्रे तु संवत्सरान्मासे वष्टि शान्यतरे वो कुंत्र यपातकः ५ जः पस्य अद्य मे
कं निरंतरं अन्नं भुक्त्वा द्विजः कुर्यात्सरात्रं तु विशोधनमिति दूरे वामक्ष्यभक्षणप्रायश्चित्तं कुर्यात्तत्र विशे
कोलिकं तु कृतकं च कं द्विजानां श्रेयस्यैव क्षत्रियादीनां पादपादहान्या भवति विप्रेतु सकलं देयं पादोनं क्षत्रिये स्य
तं वैश्ये चार्द्धं शूद्रस्य पादः प्रथा स्मृत इति विज्ञानेश्वरः तत्र अभक्ष्यभक्षणप्रायश्चित्तं निमित्तपरिगणनम्
अतः परं जातिभ्रंशकरादीनि परिगणितानि तत्र प्रायश्चित्तं मनुः नवसमञ्जः जातिभ्रंश
करं कर्म कृत्वा त्वन्यतममिच्छया चरेत्सांतपनं कृच्छ्रं प्राजापत्यमनिच्छया संकरापात्रकृत्यासु मासं शोधनमैन
वे संमलिनीकरणीयेषु तप्तः स्याद्यावकं त्र्यहमिति अन्नतममिति सर्वत्र संबध्यते यमेनाप्युक्तं कृत्तेषु

39

मिश्र

अथापान्नेन शक्तिनाहानि यत्र शरीरकं वेदितव्यं कामतस्तु द्विगुणं ग्रसनैः स्वानितः कूपात्तडागं वा पापं स्वचः सुस्ना
नं चापि सर्वत्र प्रायश्चित्तेन शुध्यतीति आपस्तंबोक्तिः तत्र ब्राह्मणविषये वेदितव्यं तत्र प्रायश्चित्तं पवेन बालतडागादिकूपादि
षु पादे कृच्छ्रमथात्र मुक्तं प्राजापत्यं स्वर्णे घट के चैव रे तू रागतो नलकोपविनिः स्नातं च पापांकं चंडालपरिग्रहे प्रपा
स्त्रीजनलोपं चगचोन शुध्यतीति तत्स्पृष्टजलविषयं ॥ अथ भावदुष्टभक्ष्यभक्षणे प्रायश्चित्तं भावदुष्टं च यत्तु शीर्णं आकार
तो वर्णतस्तु स्पृष्टानि पात्राणि गृहीतानि शारीरमलादिस्पृष्टानि अनवस्थितानि तु यानि तेषां प्रयुक्तं गन्धरसादिर्गंधकां पापानेषु वपात्रशरः वा दु
ष्टभावदुष्टं च भाजने भावदूषिते भुक्तान्नं ब्राह्मणः पञ्चरात्रं त्रिरात्रं वा विशुध्यतीति एतत्कामकारविषयं पञ्चगौतमेन
भावदुष्टं केशकीटादि ग्रामकं चैव स्वयम्भः पठित्वा प्रायश्चित्तमुक्तं प्राशनं चैतत् द्विजैः घृतप्राशनं चैतितरंकः
मविषयं शौच स्पृष्टानि समस्तानि अभोज्याः भक्ष्यसंहितं तेऽहोरात्रशुद्धिं वस्त्राणि तामेवनिगदन्तः भस्मक्षारलवणं तु
क्षिपेवेहाग्नौ सुवर्णं लांत्रिरात्रं शो त्वत्तुष्णौ वा बाह्मणा यथा सा सहपलाशबिल्वपत्राणि कुशास्त्तदुदकं अ
प पिवेत्क्षा चापि त्वाभिरात्रेण विशुध्यतीति वृद्धिष्ठोक्तं दूष्यं मनसा यो भोजन शंकापाप कं संवत्सरंसैक
मपि चरेत्तच्छुद्धिर्जलमः अज्ञातभुक्तभक्ष्यं यंज्ञात स्पृष्टविशेषतः इति अथ कालदुष्टभक्षणे प्रायश्चित्तं का

मिश्र

क्रः सकरीकरणं कन्यामासमश्नीत यावकं कृच्छ्रं प्रति कृच्छ्रमथवा प्रायश्चित्तं समाचरेत् अपात्रीकरणं कृत्वा न सच्छ्र
रागुध्यति शीतकृच्छ्रेण वा शुद्धिर्महासांतपनेन वा मलिनीकरणेषु तप्तकृच्छ्रं विशोधनमिति वृहस्पतिनापि जा
तिभ्रंशकरे विशेषतः कृच्छ्रः । ब्राह्मणस्य रुजः कृत्वा प्रमादित्राणां मायं निर्दितेभ्यो धनादानं कृच्छ्रार्धं तमाचरे
दिति एते चानिभ्रंशकादि प्रायश्चित्तानां नाधिकृतानामिति यस्मात् वेश्यायां विषयो विभजनीयः एवं
योनीवृ वृत्तमस्मभक्षादि प्रायश्चित्तं संश्चितं संक्षेपतो दर्शितं अथ नाप्रकृतमनुसरामः ॥ महापातकमतिपातकं
कमनुपातकमुपपातकं प्रकीर्णकमिति एवं पञ्चविधं पापसमानमुक्तं तत्र चतुर्विधे प्रायश्चित्तं स्मरति या पकम प्रा
यक्ष्वी तत्र प्रायश्चित्तमाह प्रथम पापमीत्तु स्त्री त्वा पानो द्व्यापगाः तन्नः स्नात्वा चतुः कालं त्वा चेद्विवाहि
ये स्वरूपं यानं रवे यानं तु कृत्तु क यानमष्ट्यानं रथ गं आदितेना भ्रंगमनं कृत्वा षि गं वरं स्नात्वा भूसवा
दिवासरे चान्निजानता संगं कृत्वा वनउगतरोगिणा रा वव गा सुत्तप्राणायामः शुध्यतिरं चकाम कारविष
यत्र पूर्णं नमस्कार्य रयानं चकामतः स वासजनमासुसप्राणायामेन शुध्यतीति मनुस्मरणात अकामतः
स्नानमात्रं कल्पसाक्षात्स्वर्गे प्राप्तेहलोकेऽपि कृत्वानि यानि सम्यग्कृत्वा न अन्नशुद्धेः समाहृ सप्राणा स्नः
पसत्रयं वरेत अज्ञाना तदर्थं स्नास्य नमस्कार स्वच ॥ किंचित्सह सहस्र कृत्स्व विप्रनिग्रेयबाह्तः वध्वा

११

कुंभेरोपसंग्रांसवर्णचतुरवंत यान्कचार्द कुरुक्षेत्रगर्भं कुयोलसंवत्संवत्सरव्रतमिति तदसान्ननवच्छिन्नामासविषयं स्मृत्तत्र
रत्तोमस्य पुरीषग्रहणं वसाशुक्रास्रमज्जानामुपलक्षणं कणोषिदंमनुमतिमलषट्कुलधं कृत्वनीय के चाहिं पुनः ब
रत्रिमत्तेविधेषत्रकः।अज्ञानविकमहि षष्ठमासमामृगमांसभक्षणे केशनखरलस्थि रप्राशने शुद्धि रुरुविशिरात्र स्त्रैव नात्र
वासः इति यद्यप्येतदसोन्नं न लवके शान्दकोऽभक्ष्यत्वेन गृहेण त्रिपञ्चलोमोऽन्न कुपिपितितद्रूष्यकामतः शक्तप्राशनविषये पन
स्यन्तरं विवेचनं कैशकीट नववृषानुगमस्य कंकर कृमेवच देमनतत्संघजवो नात स्पष्टमेव शुध्यतीतिनतु लेमावस्त
पंचगव्यपयश्लेष्मा न नस्त्रेकं शान्दं द्विजेन भवतीति स्त्रनीपोन्नव कालेहु मुष्टिका केशादिवि अनंतरं तस्य
भेदाः पयसक्षीन्नं भ्रमनारस्य शोधितिसिद्धेतो पि हि तं दूष्टं यः पशोः कोयं श्लोकः स्पे सेन रस्फोम को मसि भक्षणेऽ
नहेरि तेनविशेषत्रनः प्रपिकीटपिपीलिकाजलोकपंतंगा स्थिरप्राशने गोमूत्रगोमयाहारः विशेषे शरीव शुध्यती
निमलौकामत्स्यादिः एवं च यशुप्रतिजलचरनरमासादि प्राशने संक्षेपतः प्रायश्चित्तानि प्रदर्शितानि ग्रंथांतो
रनपद्यमानेन लिंबेत अपायश्चित्तसदृशस्य सुरो प्रायश्चित्तं न न्यूनता वरुच्छिशा मक्ष्यक्षणो व क्षयते न
भवनः विलजल का काला विक्रयनस्योरवन कुलस्य च के प्रायश्चित्तं पञ्चगव्यं वर्णपिबेत् हारं हो सवचनं लामि का लविशो
कुणपादानो देकायं रं देवकामतोऽदूष्टं पक्वानविक्ष्लीन पक्षिपक्षाद्यवणादि स्पष्टं न अपुसः संस्का
रहितस्यात्र भोजने कृष्णपक्षकामतः कामकारादिविषये संस्कार्यो वृक्षत्युपसमाहिता दृष्टशुद्धप्रकराणो

रोढं। चंडालपतितनारीनाशच्छिद्रहान्नसमभक्ष्यरोवं द्रायरांवरे हि प्रः क्षत्रः सांतपनं चरेत्न षड्रात्रं चत्रिरात्रंव वर्णयोर
त्रहवैश्यः शूद्रः संपिरोमिहितेनैन पनमत्रमहासांतपनं द्रहयाः अपादृष्टे आपत्काले तु धर्मेण भुक्त्वा मद्रगृहेषु यहिंमन
ला येन शुध्येत्तद्रयत्नेनाशांतरूपेन इति पराशरोक्तं वेदितव्यं ब्राह्मणोच्छिष्टेन तद्भाण्डोच्छिष्टेन पतितेलं क्षौरं प्याहृतं वपनं अ
भ्यंगाच्चैव यच्छिद्रं भुक्त्वा न तेन शुध्यतीति षट्त्रिंशन्मतोक्तं विज्ञेयं पत्नयह्रहूछानापेनो रुक्तं पीत श्रो धेन यक्लिंचिन्ना
न्नेमुखेनिःसृतं अश्मोपेतं हि तस्मात् भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेदित्यनेन कृष्णसविषयम्पिजस्मात्तिल पुष्पान्पीतोच्छिष्टं त्वपानी
यं पीत्वा तत्र द्विजाः स्नानाः कृच्छ्रं वितंवा त्रिरात्रं तद्रुतं कुर्यात् हस्तेन वा तद्वत्तमिसेन तद्भूर्व विषयं अकामतस्त्वर्धं कल्प्यं।। अपामृति
द्रव्यस्पृष्टभक्षणे प्रायश्चित्तं।। तत्राहसंवर्तः केशकीटावपन्नं च नीलालाक्षीयघातिनम्मायच्छित्वं मेसस्पृष्टं भुक्त्वानप
वमेदहरहमृत्यिसाताते वे नापुष्णकेणाकीटावपन्ने हस्थिमांसासृग्भूप सुहृ भूतघातवेक्षितघनत्ववलीतश्वकाक
ला घ्रातं शूद्रपर्युषितं दृष्ट्यापद्भक्ष्दैवान्नहविर्भोजने तु पवा सः पंचगव्याशनं चेति तद्भुभ यमपा कामविषयं।
कामतस्तु पराशरमाह सम फलं केशेषु मलं कानविषम् स्वयहूपितान्मृत्युपकृच्छ्रपादं समाचरेत् सन्निकृष्टे येस
वण्ण न्नकीपाशुचिशोधनमितिविष्णुक्तं विज्ञेयं अश्वैसहस्रस्थं पात्रे मेदुर्लभं सौंधेकृच्छ्रपदि गावलक्ष्याप्यन्नं याखोकृ
कस्मैद्रत्तं पर्धीन्नं विक्षिपात्रदृष्टं च कामतः शुक्लो लभावहु द्वैचनमन कृच्छ्रमाचरेदिति।। एतत्य संस्पृष्टामेध्यादिरसो

[illegible]
ष्टाशने सप्तरात्रं पंचगव्यं पिबेत् वैश्योच्छिष्टाशने पंचरात्रं राजन्योच्छिष्टाशने त्रिरात्रं ब्राह्मणोच्छिष्टाशने त्वेकाहमित्यनेन
कामकारविषयं पुनःपमवचनेन भुक्त्वा सह ब्राह्मणेनाज्ञात्प सेन शुध्यति भुक्त्वा सह भुक्त्वान्नं तस्य छेदान शुध्यति
वेश्येन सह भुक्त्वान्नं अग्निकृच्छ्रेण शुध्यति शूद्रेण सह भुक्त्वान्नं चान्द्रायणमथाचरेदित्यनेन कामतो भ्यासविष
यं यत्तु नः शातवचनं ब्राह्मणोच्छिष्टाशने महाव्याहृतिभिरभिमंत्र्यापः पिबेत् क्षत्रियोच्छिष्टाशने ब्राह्मीरसविपक्वेन
अहः क्षीरवर्जं वैश्योच्छिष्टाशने त्रिरात्रं ओपोचिते ब्राह्मीरसव वसंतापिबेत् शूद्रोच्छिष्टभोजने षड्रात्रमभोजनमिति
न त्कामविषयं तत्राभ्यासे तु पराशरोक्तं कल्प्यं एतत्र प्रायश्चित्तं द्विजातिविषयं शूद्रस्य तु भ्रातृहोच्छिष्टभोजने शि
साप्पतं वसरामान्न जहृ हुासवर्वं मातामभगिनीवापिभार्यां वा स्वाश्रयोषितः। न ताभिःसह भोक्तव्यं शु
कीला भूपतां चरेदित्यनेन सह भोजनविषयं उच्छिष्टमात्रभोजने तु अश्रद्धोच्छिष्टभोजने षड्रात्रमभोजनं स्नाना
वेसापत्तवी कृच्छ्रं यंत्रास्ते वचनं ब्राह्मणस्य सहपांसोपाते तुच्छिष्टवा कृत्स्नं वननतत्रद्रोषनमग्राते वेदव म
नीषिणारानतं द्विवाहविष्कुषमापाहि षयं वा श्रुत्योच्छिष्टभोजने तु अस्पिता शूकरो बंदनभक्षयित्वा द्विजानयः चा
द्रकृच्छं तरदेवंचब्रह्मसवर्चस्कशं विविधाप्साप तत्तवोक्तं विशेषं। अश्वचांद्रं चांद्रायणं अंसो वसार्जुच्छिष्टमस

क्ष

नियमागुरुशुश्रूषाशौचाक्रोधाप्रमादता: ब्रह्मचर्यं सकलेन्द्रियसंयमः उपस्थनिग्रहो लिंगनिग्रहो गोवलीवर्द
मायेन निर्दिष्टः अकल्कता अकुटिलता येषां प्रसिद्धाः यस्तु नर्मणा नोक्तं अहिंसा सत्यमक्रोधमार्जवं च क्षमा च दरिद्रि
नरपे तेषामुपलक्षणं ननु रोगाणां यदिवा हदिस्वमनुज्ञातमाप्य स्तवचनस्यानिहत्य वृथा हसनं विधानं उच्छिष्ट
प्यादिकमपि न ताड्नी यमि सेवमयमाहिंसा विधानमित्येवमादि तत्र सांतपनाख्यं व्रतं नावदाह गोमूत्रं गोमयं
क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकं जाघ्याप रेस्युपवसेत्कृच्छ्रं सांतपनं चरन् पूर्वे घ्राणाहतांतरुपरित्यागेन गोमूत्रादीनि
गव्यानि पंचद्रव्याणि कुशोदकसहितानि संयुज्य पीत्वा परेद्युरुपवसेदिति द्विरात्रिकः सांतपनः कृच्छ्रं संयवेनेत्रो
मरश्लोके यचपक्षविधानाद्रव्यगम्यते कृच्छ्रमिति चान्वर्थसंज्ञेयं तपोरूपत्वेन क्लेशसाध्यत्वात् गोमूत्रादीनां
परिमाणं च वक्ष्यते यस्तु पुनः पूर्वं घृतपोष्यपरेद्युः समस्तकं १ सेव्यसमस्तं क्रममेव पंचगव्यपीयते तदाव्र
कृच्छ्रसांतपनं नाम यथाह पराशरः गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकं निर्दिष्टं पंचगव्यं तु पवित्रं का
यशोधनं गोमूत्रं ताम्रवर्णायाः श्वेतकापिलमेव वा अलाभे सर्ववर्णानां पंचगव्येष्वयं विधिः गोमूत्रमाषा
कालवर्णेन मयस्तु वे रुपाक्षीरस्य सप्तपलं दध्नस्त्रिपलं घृतस्यैकपलं कीर्त्तिताः गोमूत्रवदय तत्र पालद
ठकुशोदकं गायत्र्याहस्य गोमूत्रं गंधद्वारेति गोमयं आप्यायस्वेति च क्षीरं दधिक्राव्णोनेति दधि तेजोसि

मिश्र

यजुन्यो देवि वायस्य दक्षिणस्याग्नेय... [illegible]
सद्यादिभुक्त्वा कृच्छ्रं चरेदिति कुणपे कृमिकजः एतत्काममकामविषयं अकामतो भुक्त्वा सप्तभेदः तथा शो
... के शात्रेयसूक्षितं कृच्छ्रं तु वरविल्वाघेयन सात्तु जयपत्रकैः शंखं वा व्याहृतचांद्रका यंपी लावि शुध्य
सीतिय दिशुनी कं नरशान्नं विषयं राजकादि स्व हविषयं वा श्वद्वाप्यहेतनुह्येनलोके विदुपं ... यस
न सभोजं स्त्री वै दूषितमन्नमेव विनिर्भुक्ता नैव वा यवश्च कृच्छ्रं पयस्य शोत अन्नदं वा स्यं कों भुंक्तानैव वा
पंचो ऽस्थाय छिद्रं प्रयच्छे दमेमाधामेहा कुस्तिलावा यंत्राच्च रक्षत्तवशापश्चित्र महोद त्रचिलित छिद्र
पति भोजनेष्येतरेणयत्त्र भुंक्ते द्विजः पंचाशु द्विहायकदाचनाश्रेहाराचोचितोमूत्रात्पंचगव्येन शु
ध्यतीति कृतुमस्तरात्... वामकरनिर्मुक्तपात्रभोजनेतु हस्तस्थितस्य पोभुंक्ते योभुंक्ते कृच्छ्रं भोजने एवं वे
दसनः प्राह भुक्त्वा सांतपनं चरेदिति षड्विंशन्मते कृच्छ्रं विद्रे यंतथा यथेशेर इत्थं कृच्छ्रं दकृपं कृच्छ्रं यथि हृात्रं
विप्राणां सह भोजने यद्यं कादि संक्षेत्रात्रं शोधमन्नं न भोक्तु पेरमो हातः शुजीत पतस्यं पंजा छिद्र भोजि
नः प्रायश्चित्तमचरेद्द्विजः कृच्छ्रं सांतपनं प्रत्येति शतादि सर्वत्र कूपोदकपाने तु विज्ञ्ञाह स्नातपं वन खा
नकूपादसतोपहता हो दकं पीता ब्राह्मणः स्नह कृच्छ्रपवे से च हं रोत्रसम्यकाहं वे श्ययः स्मृद्धैन कं सवेचा समः

मिस

सततं विनितेनोद्विप्रः मुच्यते पातकैः सर्वैः स्वर्गलोकं स गच्छतीति यच्चान्द्रायणं क्षीरवीशेषपर्पकेल्वायाघां
सविशाद्दूरिः निद्रं सृजन्ति[illegible]त्रि वंशतयोः संपूजयेद्धरिं व्रत[illegible] सादिकं पापं क्षिप्रमेव व्यपोहतीति एवमादि
तस्यैवविधाविरहितं लोका[illegible]कामसस्कृत्भ्यासविषयतया वावस्था यनीयं किंच वेदाभ्यासरतं क्षान्तं मह
यज्ञक्रियापरं न स्पृशन्ति[illegible]पापानि महापातकजान्यपि वेदस्तीकरत्वाप्त एवं विचारतेभ्यसनं जपः तद्
नं चैवं विशाखेभ्यो वेद[illegible]सोहि पंच धेस्त कृक्रमेणावेदाभ्यासनिरतं तिति क्षायुक्तं पंचमहायज्ञानुष्ठा
नंनिरतं महापातकजान्यपि पापानि न स्पृशन्ति किमुत प्रकीर्णकानि वाघ्रन सज्जयो पपातकानि वे
सत्रतात यमपि शार्हाहस्पने एतच्चाकामकारविषयं यतएव वशिष्ठेन यद्यकार्य शतं साग्रं कु
नं वेदश्च धारयेत्तेसर्वेतन्न समवेद्याग्निर्दहत्याग्निरिवेंधनमिति प्रकीर्णं घमिप्राये णाभिधा नाभि
हितं नवेदबलमाश्रित्य पापकर्मरतिर्भवेत अज्ञानाच्च प्रमादाच्च दह्यते कर्म नेतरदिति किंच वा
शुभक्षौरिवानि पंतराच्छिनीलापु यंदकृत्वा सदस्यगा पञ्चाः शुध्यं व्रत बधाद्दने सोप वा सो
वा सर मनुव सन्ध्यि त्वा मलिले वसन्निवेशेनील्वादि सोदपानं तंदसा विप्रः सहृद्यं जपित्वा व्रह्म
व घवाति दिक्के सकलमहापात का दिपापजालाच्च च्यते अनन्त्यो पपातकाद्द्व भ्यासेऽनेक दो

49 राम

परमुच्चयेवानो[illegible]
शोधेरा व्रत विशेषउक्तः पृणाह पवानां प्रसन्ति मंत्रं[illegible] वाश्वप्यामालो च्यते वाभिमंत्रयेत पञ्चविंशपाद्य
रोगमधुसंयुतः निर्हारः सर्वपापानां पवित्रमर्षिभिः स्मृतमिसनेनमूत्रबलितपानाग्रेनभि सांनाप्यध्यान
चोछिष्ठं पुरीसजेत पेदेवाम नोजातामनो युक्ताः सहस्रक्षाराद्क्षपितरः स्तेनः पांतुतेनो वंतुतेभ्योन मस्तेभ्यस्वा
हेत्यात्मनिजहुयाच्छिरात्रमेधाभिहद्वये यापक्षयाधेत्रिरात्रमुपरात्रं व्रत लहसादिषु हदग्रात्रं पतितोव
वाभिमंत्रपेत पवोसिधान्यराज स्तवारुणोमधुसंयुतः निर्णोहः सर्वपापानां पवित्रमर्षिभिः स्मृतमित्यनेन मूत्रव
लितं तथानाग्रेनभिसांनाप्यध्यान चोछिष्ठं पुरीसजेत पेदेवाम नोजाता मनोयुजः सहस्राक्षाद्क्षपितरः स्तेनः
पांतुतेनोवंतुतेभ्योनमस्तेभ्यस्वाहेत्यात्मनिजहुयाच्छिरात्रमेधाभिहद्वये पापक्षयार्थे त्रिरात्रं स हसरात्रे
व्रतलहसादिषु हदग्रात्रं पतितोसन्नेधर्मे सोतदिग वलंवनेनाप्याप्यपि स्मृतिवचना भिविवेचनीयानि
इतिरहस्य प्रायश्चित्त प्रकरणम् ॥ विविधकं व्रतव्रातारूपमेदैर्मुक्ति नेकोद्दक्षमिति संक्षेपाद्दसमा
वक्ष्यते पुनातत्रतावद्रु कलप्रकीर्णरहस्यव्रतानामनन्त धर्मानाह ब्रह्मचर्यदयाक्षान्तिदानं सत्यमक
ल्कता अहिंसास्तेयमाधुर्ये दमश्चेते यमा स्मृताः ॥ स्नानमौनोपवासेज्या स्वाध्यायोपस्थनिग्रहाः ॥

48

मि ५

पन्नोक्तं ग्रामात्प्राचीवोदीचींवा दिशमुपनिष्क्रम्य स्नातः शुचिं शुचिवासानुदकांतो स्थंडिलमुपलिप्य सकृत्क्लि
न्नवासाः सकृत्पूतेन पाणिना आदित्याभिमुखोऽघमर्षेणास्वाध्यायमधीयीत प्रातः शतं मध्याह्ने शतमपराह्णे
शतपरिमितं चोदितेषु नक्षत्रेषु प्रसृतियावकं प्राश्नीयात् ज्ञानकृतेभ्यो ज्ञानकृतेभ्यश्चोपपातकेभ्यः सप्तरात्रात्प्र
मुच्यते द्वादशरात्रान्महापातकेभ्यो ब्रह्महत्यां सुवर्णस्तेयं सुरापानमिति वर्जयित्वा एकविंशतिरात्रेण तान्यपि त
रतीति तत्कामकारविषयं अकामतश्चोक्तिपायाचायें स्ववनच्छव षविषयं वा पयः पंमेनोक्तं अरण्ये वन्निरस्य
स्यप्रयतो वेदं संहितामधीयते पातकैः सर्वैः पातकैः धितहितमिति तत्कामतः श्रोत्रियादिव षविषयमि
नरत्नकामतो प्यास्मिविषयं वा पुनः सद्विसनोक्तं ब्रह्महत्यां कृत्वा ग्रामात्प्राचीमुदीचीं वा दिशमुपनिष्क्रम्य
प्रश्नः तेष नेनाग्निमन्वात्माघमर्षणानामष्टमहस्रमाकृतीर्त्तं कृयात्कृतेन स्नात्वा तोऽश्वतालिन्निर्गुणावध
विषयं अन्यग्राह कविषयं वा पत्त्युपमेनोक्तं अहेह सपवसेघ कृत्वा विरुप्य पयन्नपमुच्यते पातकैः सर्वैः स्त्रि
जेस्वाचाघमर्षणामितिनिरतद्रुणव्रतो हृतनिर्गुणवधविषयं प्रयोजकान्तेमरः विषयेवा यज्ञहावी तोक्तं महा
यानकं पान कपाह कोनिपपातकानामे कृतमे सन्निपाते वाघमर्षणामेव त्रिः पदि जितन्नित्यभिन्नकृतेवि
षयं एवमन्यान्यपिस्मरतिना कानिश्रूतिभ्येवमेवं विषयेषु विज्ञेना यानि गृध्मौरवपयान्नलिखिते एतद्रे

52

याग न अन्नाद्याहारविशेषानुक्तौ पयःप्रभृतयः कालविशेषानुक्तौ संवत्सरादयो देशविशेषानुक्तौ शिलोच्चयादयो
गोतमाद्यभिहितप्रकाशप्रायश्चित्तेष्वन्वेषणीयाः ॥ एवं सकलरहस्यव्रतसाधर्म्यमभिधाय प्रकाशप्रायश्चित्तवत् ब्रह्महत्या
दिक्रमेणैव रहस्यप्रायश्चित्तान्याह त्रिरात्रोपोषितो जप्त्वा ब्रह्महा त्वघमर्षणं अन्तर्जले विशुध्येत गां दत्वा च पय
स्विनीं त्रिरात्रमुपोषितोन्तर्जले त्र्यघमर्षणं निर्दिष्टं हृदं सूक्तमघमर्षणं ऋतं च सत्यं चेति त्र्यृचं [illegible]
यस्विनीं गां दत्वा ब्रह्महा शुध्यति जपहोमव्रतं जले लोमग्ननेन त्रिरावर्तनेनापः
वाभोवृत्तदेवताकं न सा त्रिरात्रोपवासेप यस्विनी गोदानं च ब्रह्महत्या शुध्यति न तु [illegible] अकामतः ब्रह्महत्याप्रायश्चित्त [illegible]
यथाहस्म पुंड्रः देवहिनगुरुहन्ता स्मृतिमन्तो घमर्षणं त्रिरावर्तयेन्मातरं भगिनीं चगत्वा मातृस्वसा
रं पितृस्वसारं स्नुषां सखीं च अगम्यागमनं कृत्वा घमर्षणमेवान्तर्जले त्रिरावर्तयेत स्मात्सतो भवतीति
एतच्चाकामकारविषयं यतस्मृत्यन्तरोक्तं सख्या इति प्रणवकाः प्राणायामा स्तु षोडश अपि भ्रूणहनं मासा
त्पुनन्त्यहरहः कृता इति तृप्ता गम्यागमनं त्वाघमर्षणमेवान्तर्जले त्रिरावर्तयेत स्मात्सतो भवतीति एतच्चा
मकारविषयं यतस्मृत्यन्तरोक्तं सख्या इति प्रणवकाः प्राणायामास्तु षोडश अपि भ्रूणहनं मासात्पुनन्त्यहरहः
कृता इति तृप्ता [illegible] गोतमेन षडिंशाद्वा त्रैव्रतम् उक्तं [illegible] सा
सुवर्णस्तेयी [illegible] प्राणायामेशुद्धे घमर्षणं जपेदिति [illegible]

53

स्ताघमर्षं हिरण्यं धर्मं [illegible] निर्णायेत [illegible] विदुर्मे [illegible] समाहितः सद्यः [illegible] नामपि
तो वनेः आसीत चतुर्थकं सप्तवर्षे [illegible] महापातकाध्ये [illegible] सर्वपापस्य [illegible] सत्रे [illegible]
यत्ते त्वमहदाविकष्ट [illegible] पापप्रोत्साहानि [illegible] महापातकादिषु एव [illegible]
षदाभुरूलभ्रमावमतिपादनं परं न [illegible] निग्रमार्थ [illegible] महापातिकवृषप्रसंगात् तथा [illegible]
विशेषो दर्शितः [illegible] ब्राह्मणा [illegible] महापातकादिषु [illegible]
पर्षदा [illegible] व्रतम् [illegible] प्रायश्चित्तानि ये द्विजाः [illegible]
तेनैति [illegible] पर्षदा [illegible] व्रतम् [illegible]
तिप प्रायश्चित्ती भवेत्सम [illegible] किल्बिषं पर्षदं [illegible] प्रायश्चित्तं दद्या
मो पद्देशो [illegible] ब्राह्मणाः [illegible] कृतेन [illegible] ब्राह्मणकं [illegible]
नस्तवे समादिशेदिति [illegible] धर्मे पुरःसरं प्रायश्चित्तं प्रदानं [illegible] वर्जितमिति तत्र
वयाणामपि [illegible] तपोनिष्ठाः कदाचिसापमागताः [illegible]

होमादिकं तेभ्यो विशेषेण प्रदीपनेनेनाम धारकाविप्रामस्तो धनविवर्जिताः कृच्छ्रचान्द्रायणादीनि तेभ्यो देयानि ह
शेषतः इति इति प्रकाश प्रायश्चित्तप्रकरणं व्याख्यापख्यातत्तु इति यातनीव्रतसंज्ञे रहः कृत्याघस्तद्रहस्यमिति
याहरन्मुनिस्तत्र प्रथमं सकलरहस्यव्रतसाधारणं धर्ममाह अनभिख्यातदोषस्तु रहस्यं व्रतमाचरेत् कर्त्तव्यमिति
शेषः नाभिख्यातो दोषो यस्यासौ रहस्यं प्रकाशं प्रायश्चित्तमर्हतीति तेन अनभिख्याते दोषे रहस्यं प्रकार
कं व्याख्यातं तेन विज्ञातदोषस्य रहस्यव्रतमिति मंतव्यं तत्र यदि कश्चित्स्वयमेव पापं कृत्वा तत्परिमितं विभा
व्य स्वनिमित्तो चितं प्रायश्चित्तमनुतिष्ठेत् यच्च स्वयमनभिज्ञो केनचिद् विज्ञेन तत् कृतं तत्र किं रह
स्यप्रायश्चित्तमभिसन्तव्याज्ञेनावगम्य रहस्यं व्रतमनुतिष्ठेत् अत एव च स्वयं द्रुपोरप्यमन्तेव मार्गेण रहस्य
तत्रानिष्कृत्य रहस्य कारसिद्धिः नचवाच्यं रहस्यव्रतानां जपादिप्रधानत्वाद् विप्राणामेव रहस्यं प्रायश्चित्त
तत्रानिसङ्कर धिकार सिद्धिः नच वाच्यं रहस्य व्रतानां जपादि प्रधानत्वाद् दानादेरपुपदेशात् गौतमोक्त प्राणायामा
स्वधिकारः स्त्रियन्तोनेकांतत्वोरहस्यव्रतानां जपादिप्रधानत्वं दानादेरप्युपदेशात् गौतमोक्तप्राणायामा
दिकं भवाचरन्तर्षार्षपृमंत्रदैवतऋषिछंदः परिज्ञानमात्रमेवाधिकारोपयोगि न त्वयं विषये नदि
नरोगनिमोगो गत्यन्तिर्हिमापिविषयिणा प्रतिपत्तिरूपा उपपत्ते दैवतादि परिज्ञानं त्वं च स्वपमपेक्षणी
यं अविदित्वा ऋषिछंदो दैवतं योगमेव च योध्यापयेज्जपेद्वापि पापीयाञ्जायते तु सः इति या स्मर

रामः

कप्रायश्चित्तं तद्धूयांदिशि स्त्रोपपातकेषु विधानं दर्शनात् प्रकीर्णकेषु चदाम्भः कल्पनीयः अत एवोक्तं यमे ८
श प्रणवसंयुक्ताः प्राणायामैः षोडश कृताः अपि भ्रूणहनं मासात् पुनन्त्यहरहः कृताः इति
शेषमुक्तं अपि वाक् चक्षुः श्रोत्र त्वग्घ्राणमनो व्यतिक्रमेषु त्रिभिः प्राणायामैः शुध्यति शूद्रान्नगमनान्न भो
जने पृथक् पृथक् सप्ताहं सप्त प्राणायामान् धारयेत् अभक्ष्याभोज्यामेध्य प्राशनेषु त्वयाचापण्यवि
कृपेषु मधुमांसघृततैललाक्षालवणरसान्नवर्जं षड्ब्राह्मण द्रव्येषु पुक्कसान्न द्वादशाहं द्वादशाहं द्वादशाहं द्वा
दश प्राणायामान् धारयेत् उपपातकोपपातकवर्जं पचान्यद्रव्येषु उक्तं स्यात् अर्धमासं द्वादश प्राणायामा
न् धारयेत् उपपातकपतनीय वर्जं यचान्यद्रव्येषूक्तं स्यात् मासं द्वादश प्राणायामान् धारयेत् उपपात
कवर्जं यचान्यद्रव्येषूक्तं स्यात् द्वादशार्धमासान् द्वादश द्वादश प्राणायामान् धारयेत् अथ पातकेषु
संवत्सरं द्वादश द्वादश प्राणायामान् धारयेदिति तत्र वाक्चक्षुरादिव्यतिक्रमादिनाप्राणायाममंत्र यत्प्रकीर्णकाभिप्रायं
शूद्रगमनान्नभोजने सादिनोक्तं एकोनपंचाशत्प्राणायामा उपपातकविशेषाभिप्रायेण अभक्ष्याभोज्ये सा
दिनोक्तं शुद्ध्यनुश्रुत्वा दिषष्टप्राणायामा अपि उपपातकविशेषाभिप्राया एव अथ पातकोपपातकवर्जं मित्यादिनो
क्तं साशीतिशतप्राणायामा जातिभ्रंशकरादि घभिप्रायाः अथ पातकपतनीयवर्जमित्यादिनोक्ताः षट्पंचाशक्ष

मि॰ श्र

तत्र च प्राणायामा मासोवधास्वमि प्रायश्च उपपातकवर्जमित्यादिनोक्ताः षडधिकशतसहितद्विसहस्रसंख्याकाः प्रा
णायामा अतिपातकानुपातकाभिप्रायाः अन्ययातकेष्वित्यादिनोक्तविंशत्यधिकशतं तत्र पञ्चोक्ताश्चतुःसहस्र
प्राणायामा महापातकविषयाः रेचकाभक्ष्याभोज्येत्यादिनोक्तं प्रायश्चित्तं पंचकर्मसं... तावन्मात्रविषयं सम्यक्चिन्तवि
यं वा। यद्यप्यभक्ष्याभक्षणभोज्यसंसर्गस्पर्शनादिकार्येषु नपनोदनं अवेस्वचेतये दृष्टे यद्यपि चेदमित्तो चेदेव सद्दृश्यावि
स्वरूपध्यानरताः विहितेषु कालेषु अवर्तहेलो वहत्वेन स्वाध्यायनिरतश्च स्वाश्रमधर्मेषु निरतः सोऽपि
स विपयय उपपातकसमान्यप्राप्तस्य प्राणायामशतस्य पवित्रमात्रं मेकारामित्रतेसोमसलिलं पावनं पि
वेनदृष्टवान्तरे तो विलक्ष्य प्राणानेहि द्विजोत्तमः द्विजोरे तो वि सम्यक् प्राणानेहि दृष्टवा सोमलतारसमोकारेण
भिमंत्रितं शुद्धिसाधनं पिवेत एतच्चाकामकारविषयं कामतस्तु समतं करे तो मत्तप्राशनतुल्य शुनप
लो दुग्धं नरक कुंभिकादीनां मन्ये भावाभक्ष्यलाभ भक्ष्यणां कृत्वा हृतसद्यामकृकुरथ्यामालीद्विमासमभक्ष्या
कृत्वानन्तरं मात्रमुत्तमवती पंचहवतीभिः प्राणायामं कृत्वा ब्रह्मचर्याहृतिभि रोगमुक्तं कृत्वा त रापः
देवत्वा सम्यक् लोभवतीति मन्त्रनापि सद्य विधाभक्ष्यभक्ष्यणे प्रायश्चित्तं जानतेनोक्तं प्रतिग्रहात्प्रतिग्रहं शु
... तवेदातदमानदे तपश्वर रस मरो यद्वपदेमानवेस्माहादिजिभ्य प्रतिग्रहं विशेषतोः स्वरादि॰॰न

नादिरूपव्यंजनापराले दरे तो मत्वादि शरीरं मलं विसर्जितं तद्विपिते नैकं कमशः तेन कृत्वा मास
मासीनमैक्षमुगीति एतान्कृते प्रकीर्णकेमानसे चोपपातके प्रायश्चित्तमाह। निशायां वापि यद् ततन ज्ञानभ
वेत त्रैकाल्यं संध्याकरणात्तत्सर्वं विप्रनश्यति। रजन्यां वा सं रेव यच्च मा दृकृतं मकालो के मान सं वाचिकं
चोपपातकं तस्सर्वं प्रातर्मध्याह्नादिकालत्रयविहितनित्यसंध्योपासनात्सद्यः पनित तथा च यमः यदह्ना
कुरुते पापं कर्मणा मनसा गिरा आसीनः पश्चिमां संध्यां प्राणायामैर्निहंति तदिति आपणातपेनापु
कं यमन्तमघं न ध च रिद्वा मे पुनमेव च उनाति वृषलस्यान्नं वहिः संध्याउपास्तिति सकलमहा
यातकादिसाधारणात्पवित्रमंत्रानाह। शुद्धिपारतप कतपोमायत्र्याश्च विशेषतः। सर्वेषायपहृता
घेते हदेकारूपिणी तथा शुद्धिप्रमाणां पारतपक विशेषो विष्वामित्रैवसविता दितीवाजसनेयके
यथाते आरतपकेचञ्चलं वा चंप्रपघेमनोपद्धं प्रपघद् सादिना त्रैवपव्यतेन श्रोजेपः सकलमहापा
नकोहिद्रहः नपाणायत्याश्रमहापातकेषु लक्ष्मनिपानकाउपपातकयोरेशसहस्रसउपपातनके
उसहस्रमकोलोकेउशानमितेवं विशेषतोजयः सर्वेषापहृतः नथाचमायत्रीमधिशस्य संख्या

मि॰क्ष

शं सेनोक्ता शतजप्यात्तु सा देवी सर्वपापप्रणाशनी सहस्रजप्यात्तु तथा पातकेभ्यः प्रमोचनी दशसह
स्रजप्येन सर्वकल्मषनाशनी लक्षजप्यात्तु सा देवी महापातकनाशनी सुवर्णस्तेयकृद्विप्रो ब्रह्म
हा गुरुतल्पगः सुरापश्च विशुध्यन्ति लक्षजप्यान्न संशयः इति पञ्चचतुर्विंशतिमतोक्तं गायत्र्या लक्ष
जपनं कोटिं ब्रह्महत्यापापो हन्ति लक्षाणीति जपघटकं सुरापानात् प्रमुच्यते पुनाति हेमहर्तारं गा
यत्र्या लक्षमतिः गायत्र्या लक्षघातं मुच्यते गुरुतल्पगरिति रुद्रजाप्यकाशविषये तथाह रुद्रैका
दशिनी एकादशानां रुद्रजपवाकनां समाहारो रुद्रैकादशिनी सा च विशेषतोज्ञा सर्वपापह
रा एकादशगुणान्वापि रुद्रान्नावर्त्य धर्मवित् महद्भ्यः सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः इति म
हापातकेष्वेकादशगुणरुद्रैकादशिनी जपोतिपातकादिषु च चत्वार्यंशद्भेदेनाशङ्कस्थः कल्पनीयः तथा शु
द्धेष्वघमर्षणं त्रिरभ्यसेत् यथाह वसिष्ठः सर्ववेदपवित्राणि वक्ष्याम्यहमतः परं येषां जपैश्च होमैश्च पूयन्ते नात्र
संशयः अघमर्षणं देवकृतं शुद्धवत्यस्तरत्समाः कूष्माण्ड्यः पावमान्यश्च दुर्गा सावित्र्येव च अभीष
ङ्गाः पदस्तोभाः सामानि व्याहृतयस्तथा मानवं च सामानि गायत्री रैवतं तथा पुरुषव्रतं च भासं च तथा देवव्रतानि
च अब्लिङ्गं बार्हस्पत्यं वाक्सूक्तं मध्वृचस्तथा शतरुद्रियाथर्वशिरस्त्रिसुपर्णं महाव्रतं गोसूक्तं राम:

58

मि॰क्ष

सपक्तोलसहोमेन मुच्यतेति तदाहुतिविषयं पञ्चपर्मेनोदं जपेत्पुनः सर्वाभीयं पावमानी रथापि वा कुर्मापं वालीय
ल्याश्च निविशेषान् एषां कपिहोत्रं दूनं सर्वकृत्स्नामुच्यते सर्वपातकैरिति तद्धभिचारिणी गमनविषयं याने
पुनर्गुरुतल्पातिदेशविषयाणि तत्समानि वाऽतिपातकानुपपातकपदानि येषानि तेषु तत्पोशन्यन सप्रोनं च क्र
मेणावेदितं यं यातकातिपातकोपपातकमहापातकानामेकनमेसन्निपाते वा यघमर्षणमेवं चत्रिं जपेदितिहारीतो
क्तं वा द्रष्टव्यं महापातककं सप्रिणाश्रुसतसोवव्रतं कुर्यादिति वचनाद्येनसहस्रसर्गोत्सादीयमेव प्रायश्चित्तं तेदितवंन
चवाद्यत्र आयनादि संसर्गो स्याने ककर्ते संपाद्य लौहृस्य त्वाज्यं वयानिरिति यतः सर्वस्वेनेककर्ते वेपरदारगम
नवल्कर्तं व्यतिरिक्तत्वी याघपरित्रानमात्रे सोवरहस्यत्वमतो भवस्तेवरहस्यप्रायश्चित्तं एवमतिपातकादिसंस
र्गिणां तदीयमेव प्रायश्चित्तं वेदितव्यं रतिमहापातकरहस्यप्रायश्चित्तप्रकरणं क्रमप्राप्तगोवधादिषु दुर्वाशतु
रिषट्वं चाशतुपपातकज्ञानानामनादिष्टरहस्यव्रतानां वजातिभ्रंशकरादीनां क्रमेणानुजपेत्प्राणायामशतं का
र्यं सर्वपापापनुत्तये उपपातकजातानामनादिष्टस्य चैव हि महारहस्यं वधा
यितथा सर्वं वामहापातकादीनां प्रकीर्णकानाममुपपत्तये प्राणायामाः कार्या नत्रचमहापातके षुब
चः शतमतिपातके त्रिंशतमनुपातके षष्टिशतमिति संख्या हाद्धिः कल्प्या प्रकाशप्रायश्चित्ते षु महापात राम:

59

गुणवतो यद्दत्तं द्रष्टव्यः सुवर्णान्यूनपरिमाणविषयो न्यग्राहकविषयो वा प्रयोजकविषय ॥ 60
महापातकसंयुक्तोऽनुगच्छेद्द्विजादिकं मनुनोक्तं द्रष्टव्यं क्रमप्राप्तं गुरुतल्पप्रायश्चित्तमाह [illegible]
मुच्यते गुरुतल्पगः गोर्दद्यात् कर्मणोऽस्यानेन सूर्योभिः पयस्विनी गुरुतल्पगः सहस्रीणां गुरुवेति वोत्र भावा
नारायणं हृष्टे गुरुपत्न्या समानं तु संनिहितं तत्तज्जपन्ततस्मात्सा पापान्मुच्यते सहस्रशीर्षा जापी तिसः
प्रसन्नः पापाद्विमुच्यते अत एव यमेनोक्तं पौरुषं सूक्तमावर्त्य मुच्यते सर्वकिल्बिषादिति यात्रेणो
ध्यायेक्षयामपरलन श्लोकगतानां चत्वारिंशत्संख्यासंविधीयते अत्रापि प्रोक्तः न श्लोकगतं त्रिरात्रोषितं र
निसंवध्यते अत एव वृद्धविष्णुः त्रिरात्रोपोषितः पुरुषसूक्तजपहोमाभ्यां गुरुतल्पगः शुध्येदिति श्मि
स्मृतिपुरुषवर्णोक्तस्य गुरुतल्पगोः स्त्रिभिः दृष्टरूपपापस्य त्रिरात्रव्रतस्थानेव दुग्धाशिगोर्दद्यात् कामा
विषये यत्तुमनुना हविष्यान्तीयमभ्यस्य न तमं ह इतीति च जप्त्वा च पौरुषं सूक्तं च मुच्यते गुरुतल्पगः इति
विध्यातमनन्तरं सर्वविदित्वा तमहो नदु इति इति वा इति मे पनः सहस्रशीर्षेत्यपाममतमप्सुमासं प्रसहे योऽह [illegible]
जपन्नुक्तः सोऽप्यकामविषयएव कामतस्तु मंत्रैः शाकलहोमीयैः इति मनूक्तं द्रष्टव्यं यत्तु षड्विंशत्मते [illegible]
[illegible] महापातकयुक्तोऽपि सहस्रपरिसंख्या [illegible] यातक [illegible]
मिश्र सकृद्यातेगोगौरीमाध्यापाना हतो द्रष्टव्यं पवमनुना मंत्रैः शाकलहोमीयैः वर्षं हुत्वा घृतं द्विजः सुगुपमपहन्नेनोज
स्त्वा दानमहत्त्व च मिति संवत्सरं प्रसहं देव कृतस्यैनस इत्यादिभिरष्टभिर्मंत्रैर्होमेन महत्तं गंनमस्त्राविवास
प्रपावमानी भिः क्षाद्गोविष्णु ध्यातीति तदभ्यासविषयं समुच्चितमहापातकसंयुक्तोऽनुगच्छेद्द्विजः समाहितः अभ्यस्या 61
यप्रायश्चित्तमाह ब्राह्मणस्वर्णहारी तु रुद्रजापी जले स्थितः वा सुवर्णस्वर्णहारी पुनस्त्रिरात्रोपोषितो सुवर्णं
मध्यस्थोनमस्ते रुद्रमन्यव इति शतरुद्रियं जपन् यद्युक्तः शुध्यति शातातपेनाप्यत्र विशेष उक्तः मेषं पी
गुरुदारांश्च गत्वा स्तेयं कृत्वा ब्रह्महत्यां च कृत्वा भस्मच्छन्नो भस्मशय्याशयानः रुद्राध्यायी मुच्यते स
पौरुषं जपञ्चैकादशकृत्वः कार्यः एकादशगुणान्वापि रुद्रानावर्त्य धर्मवित् महापापैरपि स्पृष्टो
नात्र संशयः रस्तत्रि स्मरणात् यत्तु मनुना सकृज्जप्त्वास्य वामीयं शिवसंकल्पमेव च सुवर्णमपहृत्य
क्षणात् भवति निर्मल इति इत्यं चाश इसंख्याकस्यास्य वामस्य पलितस्य होतुरित्रिस्य [illegible]
नोहरं मंत्रैरिति देवमिति शिवसंकल्पदृष्टस्य षट्चस्य वा सकृज्जप उक्तः सोऽस्य तनिर्गुणा [illegible] स्तेयः

व ब्रह्मज्ञातं यागस्थयोषित्स्वत्रिविघाते वा माहित्वाग्निपत्न्यां गर्भिण्यामविज्ञाते च गर्भे व्यापादिते तुर्योंशः मनुष्ठेयं॥
प्रायश्चित्तांतरमाह लोमभ्यः स्वाहेत्येवमादिभिः संमाहृत्वा शनैः जलेष्वात्मानं निमज्ज्य दुःपात्वत्वारिंशद्यतां दूतीः अथवा
ह्येतत्रमुपोषितो गंधाश्रुदकं वा संकृत्वा प्रातर्जलं तादुनीये लोमभ्यः स्वाहे सप्तैते हेमि अष्टभिर्मैत्रैरेकैकेन पंचपंचा
शतन परस्मै वंचत्वारिंशद्यतां दूतीर्जुहुयात् रुद्रं वषट्वौं क्रसमन्वि पंचदवाम सकृद्वा वाहुत्यात् क्रमप्रा
ंगत्यायान प्रायश्चित्तमाह त्रिरात्रोपोषितो हुत्वा कूष्मांडीभिर्घृतं शुचिः एवं पः चत्वारिंशद्यतां दूतीरि
स्नतुवर्जेति त्रिरात्रमुपोषितः कूष्मांडीभिर्यद्देवादेवहेडनमित्याद्यभिः कूष्मांड दृष्टाभिर घृतमिमेत्र
लिंगदेवताभिस्सोमिश्र चत्वारिंशद्यतां दूतीर्हुत्वा शुचिर्भवति तथा बोधायनेनाप्युक्तं अथ कूष्मांडीभि
र्जुहुयाद्यो पूतमिव मन्येत यद्वर्वाचीनमेनो भ्रूणहत्यायास्तस्मान्मुच्येते योनौ वा रेतः सिक्त्वा मंत्रमध्य
रिति पदमत्रनामाकों संजपित्वा पैमेत वा सिद्धंवेत वंप्रति माहित्रेभ्यः इव सश्च मत्पापाद्विमुच्य
तीति मासं प्रतत्वंहं घोऽग्नेत्यकृत्व अपनः शोशुचदघं प्रतिहीमेभिह घससवसिष्ठा महीत्रीणाम वो ह्येतस्त्वेतो निट्टु
स्य वा मे स्वेतेश्चम्नानमयाज यक्कः सत्रिरात्रोपवासकृत्स्नां होमाः स्कृत स्यावेदि तवाः एतच्चाकामतः यो स्याः

यै लीवत्कृतात्म नरस्येनावाग्निषेधः पदात श्रोत्रियो हन्तस्य श्रुभवतितदापत्र वेयो वेशो यो वेदाध्यापिनं हत्वेसापसं
वीत्कं हाद्दशवार्षिकं द्रष्टव्यं प्रार योगे त्वोत्रिये क्षत्रियारे वा पादितेग च्छक्षत्रविरघातो चरे ब्रह्म हत्याव्रतानिति
दृष्टव्यं श्रोत्रिये पुनर्योगस्थे क्षत्रियादौ ब्राह्मणस्य राजन्यवधे षड्वार्षिकं प्राकृतं ब्रह्मचर्यं ऋषभैकसहस्राश्चगा
रघाद्वैश्यवधे त्रिवार्षिके ऋषभैकशतास्त्रगारघाश्च शूद्रवधे सांवत्सरिकं ऋषभैकादशश्चगाः
तमोक्तो हृतन्नयसोः सम्पुत्रुयोद्दृष्टव्यः। एतत् बुमनि पूर्वविपर्यं पूर्ववेदमनि पूर्वेचनष्ठवलोब्रपापप्राद्दिशौ
द्वीनेकेसंवत्सरं चव्रतानामादिशेभ्ये षामंतोगोहसंततोर्धंनस्यार्धंमर्धं चरेद्घातस्यैवैषामानुपूर्व्येणो त्रिशाद्द
स्मरणात रद्देद्दारद्दशवार्षिकं चागोनमीयविषयएवकिंचित्स्यन्नगतोक्षत्रियेण त्वाधिकपौवैश्यपश्चद्योश्च
रहाद्दौ हीश्च द्विरक्षत्रवधरस्कृयपानकमथ्यविषोषतएव यठिल्वेनोत्सर्गोपवादन्यायगोचरत्वाभावादु
त्र्यात्कसामान्यप्राप्तमविप्रायश्चित्तान्यत्र योजनीयानितत्रदुवृत्तेन क्षत्रियादौकामतो व्यापादितेमानव
गोमाहितं द्वैमासिकं बोद्धय तीं चव तोक्रमेणयोज्यं सकामनत्कयोगीश्वरेणोक्तं त्रिरात्रोपवाससहिते
तथ्यो काद्दशगोदानेमासं पंचब्याशाने मासं पयो व्रतं यथाक्रमेणयोज्यं एनवेष्प्राणकंत्रनमानं ब्राह्मणस्य
वाकं दे वारिवधे द्रष्टव्यं अकामतस्तु राजन्य विनिपातस्त्विजीनमः। तथा ब्राह्मणस्य राजन्यवधेष

मिता

हार्धं कुर्याद्ब्राह्मणः क्षत्रियं हत्वेत्यादि गौतमवचनं ब्राह्मणग्रहणमत्र क्षत्रियादि कर्तृकेऽपि क्षत्रिय यदि वधे पादत्रयानुष्ठानं ब्र 64
ह्मवधे प्रोक्तं सकलं देयं यतो न क्षत्रियेऽस्मिंस्तं विशेषं यावत्प्रायश्चित्तविशेषः स्मर्यते इति हृद्धि शास्मरणात् ... षड्वार्षिकं
णानां तत्सारतां हिंसात्मता ... श्रोत्रियाश्च यथा चतुर्वर्षं स्मर्तव्यमिति संगीतिः ... प्रातिलोम्येन वा ... वाणषड्वर्षविषयमि
त्यर्थं गोवध प्रकरणे ... कादीनां वधे तस्यापि प्रायश्चित्तं न भवति ते यां क्षत्रियादि त्वा भावात् । अतो दशनस्मारे ... वत
द्वेषं ... कन्यकानं ... यतोऽनेन च स्पर्श ... प्रमाप्य दत्तं कार्यं तत्संस्थापनं वैरीति ॥ इति क्ष
त्रियादि वध प्रकरणं ॥ स्त्रीवध प्रायश्चित्तमाह ॥ दुर्वृत्त ब्रह्मक्षत्रविट्शूद्रयोषाः प्रमाप्य तु । दृतिं धनुर्वस्तमविं क्रमाद्दद्याद्विशु
द्धये ब्राह्मणादि भार्या व्यभिचारिणीः प्रमाप्य क्रमेण दृतिं जलाधारं चर्मकोशं धनुः कार्मुकं वस्तं छागं अविं मेषं च शुद्धये दद्यादिदं प्रा
तिलोम्येनानुलोम्येन प्रसूतानां ब्राह्मण्यादीनामकामतो वधविषयं । कामतस्तु ब्राह्मणगर्भिण्यां प्रतिलोमप्रसूतानां स्त्री
णां मासाद्यं वधे स्मृतम् ॥ अन्तरप्रभावाणां च सूतादीनां च शूद्रवत् । ब्राह्मण्याद्या वधे ... सा क्षत्रिया यान्वा ... वैश्या
विसेवं यथा हेतौ च यः यः ... वैशाकर्मसाजीवन्त्यां व्याधादिना किंचिद्देयं । वैश्यादिकेन किंचिद्देयं ... गौतम मस्मरणात् रुपः
वैश्यादिकेन वैशाकर्मणाजीवन्त्यां व्याधादिना यांकिंचिद्देयं । तत्तुर्जनं कोशं ... विप्रे वा ब्राह्मणाः प्रतिपादयेत् वधे
... क्षत्रियावत् ... प्रायश्चित्ते ... गृहस्थ ... मविकं वैश्यां हत्वा ... स्मरणात् यदा पुनः क्षत्रियादिभिः प्रा

यणं कारयित्वा सर्पिषा ... ब्रह्म ... संब्राजये ... त्याभवति ... विज्ञायन ... राजन्य ... ब्राह्मणी
ममि ... ... ब्राह्मण्याः ... सेवायनं कारयित्वा ... 65
सं ब्राजये ... एवं वैश्यो ... शूद्र ... राजन्या वैश्य ... । ...
नमेव ... प्रायश्चित्तं ... । ब्राह्मण्याः प्रातिलोम्येन द्विजाति ... प्रायश्चित्तं ... ब्राह्म
शुद्धि ... ब्राह्मण ... क्षत्रियं वैश्यमेव वा । गौतमसूत्र ... क्षत्रिय ...
कर्तव्यो । कामतः ... ब्राह्मणाः क्षत्रियवैश्य सेवायां ...
षि ब्राह्मणी राजन्य वैश्य सेवायां कृच्छ्रार्द्धं प्राजापत्यमिति कृच्छ्रं वैश्य ... ब्राह्मणी राजन्य वैश्य सेवायां कृच्छ्र ... क्षत्रिययो
जाय ... शूद्रायाः शूद्र सेवने प्राजापत्यं ब्राह्मणी राजन्य वैश्य सेवायां ... त्रिरात्रं कृच्छ्रार्द्धं प्रा
... विप्राः शूद्रे ... प्रायश्चित्तं ... कृच्छ्रं चान्द्रायणं ... शूद्रसेवायां ...
... चान्द्रायणं ... कृच्छ्रं ... विप्राया वैश्य संगमे कृच्छ्रं चान्द्रायण ... क्षत्रिय संगमे । क्षत्रिया ... यति
कृच्छ्रं चान्द्रायणं ... चान्द्रायणं ... शूद्रेण ... कृच्छ्रं चान्द्रायण ... क्षत्रियाः शूद्र संपर्के कृ
यात् ... प्रज्ञाना ... विशेष ... विप्रगर्भे ... क्षत्रियास्पत ... एवं चरक ...

मिता: ...कामकारतः षड्गर्भे वेसागः श्रांग लोज्ञायते यतः। ऐतोश्चात्रेयीघाते येषे श्वरैत्रं द्वयपरात्रयं च कामकारतस्त्वर जिह्विषोषशो या 66
दानात् कामकारे पुनः पुराकारिकं द्विगुणं कार्यं। यदा तु निःस्वत गर्भे व रहस्या संहिताया पत्ते नात्राप्रायश्चित्ताभावः ब्राह्मणस्त्रि
यदि श्रांत्या यः अष्ट देशान्तं नाः अग्रतानात्वि च्छुषं हि प्रायश्चित्तेन नेतत्र तिव शिष्ट स्मरणात पराख्यात्कृता मैव पश्चाछ गुरु
मिश्रमित्र चमितहान मैथाय गंक यात्र मवीनः कालमेव प्रायश्चित्तं कुर्यात्। अंतर्वत्नी स्यात् हात्स मेताः कस्य कामिना प्रायश्चित्तं नतु
यो स्मा यावद्रूमांन मिहत ज्ञातेनामैव्रतं पश्चात् कुर्यात् स्मा संठ्यावकं नगामे होषः स्तुश्चात्मिति संस्कार्यः स यथा विधिर निमसंत
रहर्गो नात यद्दू ल्वौ स्मा प्रायश्चित्तं नकुर्वति नहानावीक रणो दि कर्त्तं न मिति दुष्टस्यां। अस्येनात्र मनेपि स्मातां स्म सेन रेप्रायश्चि
त्ते हृश्चितं त स्त्रक्षा च शौल्ल वेणुचमां यजीविनः ब्राह्मणे वैताम्रहणा छिरकामा हें हृवत्र पंच या च गुणाघेयावं साविपाम
तेपि घंगाले पुल्क संम्लेछ श्वपाकं पतितं तथा ब्राह्मण्यपे काम तो गत्वा चांद्रायणाचं च तदायमिति। अकामत हृति कृष्ना
त्वा काम तो द्विगुणा कस्यांत या चं गालेन तत्संपर्के यद्दियाछलक य चैन मपि लेवव पने हत्वा अंत्यायाधावको दन्त्रिरात्र
मुपवास स्यादेकरात्रं तत्ले वसेत आत्मनासंमिते कूपे गोमयोदक दमेन ब्रह्मिच्छिन्नानि हन्तारा तानित्रिरात्रेतत्तः शिपेत। अशे
रवपुष्याल ना मकलंपत्रं वा कुस संमंफलं क्षीरे स्तव र्णो संमि श्री कृत्वा पिवेत। तत्परेर एक भ क्तं चरे रस्यामा धावन्तु वना रामः
मैवेन व हिस्मावह हेह्रामा धावञ्च रति नद्दत्तं प्रायश्चित्तं नतु श्री लक यांदं हत्त दोभोजनं गोहृ यं रक्षितारहपा छुध्येत्।।

हि प्रायश्चोजनमिति। एवं च प्रायश्चित्तं ज्ञातं गर्भोत्पत्ति विषयं तद्रुसनौत पुष्टिरेषेशा प्राप्रायश्चित्त मुक्तं न देव तत्र द्विगुणं कु
योनगमनेत व्रते यत्स्यान्न भैनद्विगुणं च रेदिति उशनसः स्मरणात् स्मान्न धनं मासं च धन श्चरेद्वर्षं शतिमनेवि यो च कृच्छ्रं मृषल्या म
भिज्ञोन स्त्री शिवा धिमि च त्पर्यकालसमयेन भुंजीते ति। पभमवचनं। अडं यन मारेप ब्राह्मणो या सधो हृति। जनपि लो
स्तंतस्पां ब्राह्मणपारेवि पतरमि। न स्मा यगोरवस्थापनयं प्रातिलोम्य वा यैन सवैत्र पुरुषस्य वध एवा प्रातिलोम्येलोपि वधः पुंसा
नायोन्क र्णोदिकर्तेनमिति वनाराः पञ्चहत्या चेतो वचने अदुष्प्र ब्राह्मणी मोहाद छन्नः शुद्धिमिछ तन्नात्र लो मेनद्दूनरे यं मासाय
67 स्माद्धिनस्य सा। पारदान्यान्यवर्णो स्त्र गछ तः सावैवभोक मितिं द्वादशवार्षिकाति देशा कं न स्त्वभार्यो प्रसा गछतो वैदित्त
वां। मोहृ शितिविशेषणो पादानात्। पतत्संवज्ञेव चमंक यंचिह्नं हत्वा गछेत क्षत्रियो वैश्यस्य वा। कृछ्रं सांतपनं वा स्यात्।
यश्चित्तं विशुद्धये। अद्दू स्त्र च्वाह्मणी गछेत्कयंचि त्कामभोहितः। गोमूत्र यावकाहारो मासेनैकेन शुध्यतीति। तदेतत ब्रमि
चरितब्राह्मणीविषयं। अंत्य गामनेपि प्रायश्चित्तं षह-संवत्नेनोक्तं। रजकयाधशोलूषवेशस्चर्मो पजीविनी:। एता स्त्रक्वा
स्त्रियो नाचरेच्चान्द्रायणमिति। इदं च ब्राह्मणस्य कामतः सकृद्गमनविषयं क्षत्रियादीनां तु यथायथं ह्रासनं कल्प्यनी
यं। अन्ये वा पसवेनाप्युक्तं। म्लेच्छ नारी चर्मकारी रजकीबुरुडी तथा। एतासां गमनं कृत्वा चरेच्चान्द्रायणमिति। अंत्यजानां
तेमेवदर्शीता:। रजकश्चर्मकारश्च नटो बुरुड एव च। कैवर्तमेदभिल्लाश्च सप्तैते अंत्यजाः स्मृताः इति ... सा वसा

रेतस्मिन्निति पञ्चहारीतवचनं। कस्माद्दूषी सोमविक्रयी हषली पतिः कौमारदारत्यागी सुरामद्यपः शूद्रयाजको गुरोः प्रतिहं
नानास्तिकोनास्तिकवृत्तिः कृतघ्नः कूटसाक्षीत्यब्रवीद्धारीतः ब्राह्मणानां हि निशृष्टिमिथ्याभिशंसी पतितसंसर्गी ब्रह्मदारीमिच्चपु
कृष्णरत्नागतस्याती प्रतिरूपकवृत्तिः स्त्रियतेते पंचतपोऽश्वावकीर्णजलशायनान्यगतिश्रृङ्गी प्मवर्षाहेमंतेषुमासं
लोमकृत्राया वकमश्यापरि [illegible] यमपि क्षत्रिय वैश्ययोः प्रातिलोम्येन दूषणो दूषयंशूद्रुस्त उवधएवाद्दूषतो
तुकरछेदछेदकुत्तमायोवधस्तथैतिवधदर्शनात॥ पतितं दकस्य यातनकस्यापह्नयोः कौटिल्ये नप्राष्ठा
प्रतिषिद्धव्रतलोपे आत्मा येपा कन्त्रियारंभे मघपस्त्रीनिषेवलोचसाधारलोपपातकप्रायश्चित्तं प्रावश्यात्
स्थापनीयं आपये स्त्रविशोषप्रायश्चित्तानि परिवेदनायज्ययाजनप्रायश्चित्तं कथनावसरे दर्शितानि॥
अनंतरं स्वाध्यायत्यागद्रूत्कं तत्रम्रयनासन्नयत्यागेऽधीतस्यचनाशाननिमित्तं ब्रह्महत्यासमप्रायश्चित्तम
कं शास्त्रशब्दग्रहणाधाकुलतयात्यागे तु त्रैमासिकाद्युपपातकप्रायश्चित्तानि तानि शास्त्रावयेक्ष्यावगन्तव्य
नी यानि। पतत्रं यस्थितोनोक्तं व्रात्यानः कृच्छ्रंद्वादशरात्रं चरित्वा पुनरुपनीतवेदमाचार्योर्हति॥ तदसंभवा यदि ष
यं श्रानित्यागेपि तेनैव विशेषेद्दर्शितं यो नानाय वितथ्ये त्सकृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरित्वा पुनराश्रयं कारयेदिति।
ब्रह्मरात्रगृहस्थग्रसन्नकालात्यक्षयाप्रातायस्यारिग्रहलकृच्छ्रांतांप्राप्यस्थंतत्रमानहृदयेष्वाजापत्यः। मा

तिनस्त्वस्त्रीष्प्रायश्चित्तं गुरुतल्पप्रायश्चित्तप्रकरणे दर्शितं। एतासां चांसत्रस्त्रीणां मध्ये यदेकस्यायत्वा ये प्रायश्चित्तमभिहितं तत्सर्वासां
भवति। सर्वासां सदृशत्वात्। यथा हैतोबहूनामेकधर्मो तामेकस्यापि यदुच्यते सर्वेषां तत्स्वकार्यं एकरूपाहि नेत्यजा विनि अकामत
स्तागमने चांद्रायणमेदस्यापयकपालव्रतधारित्वोऽग्न्यकामतस्त्रियोग स्त्रीपराकव्रतमाचरेदित्यापस्त्री वोक्तं द्वादशवंयत्तु सेवनेविवनर
रजकचाधयौकलस्त्वरणवर्मोपजीविनास्त्रियोविप्रोयद्याग छेत्कृच्छ्रं चांद्रायणंचरेदिति तदकामविषयं च्यात्वा तव
नोक्तं। कैवर्त्तो रजकी चैव वेणुवर्मोपजीविनी। एतासु गत्वाभिधानेन कृच्छ्रं लोके न शुध्यतीति। नेटू तस्मै कात्यास्त्रीनिहलिष
यपत्रशनसोक्तंकापालिकान्त्रभीकृतानां तत्तारीणामिनां तथा द्यप्तानां कृच्छ्र वृद्धि इम ज्ञाना देद्वेद्द यमितितदभ्यास
विषयंपराच्चांद्रासाहित्यागामीभवतितदाचं द्रसांगर्भमागेपाग्रहस्यव्रतं चरेदित्यापानसोक्तं द्वादशवार्षिकं द्रष्टव्यं।
यच्चश्रेसजायां प्रसजस्पनिः प्रतिनेविधीयतेतिनोसनेकृनाकस्यवहिकार्यममंप्रायमित्यास्त्रंवनेतत्कामकारविषयं।
स्त्रीणामपि सवर्णानुलोमस्वर्वायेयसरुहस्त्रोक्तं त्रिवार्षिकादित्नेदस्य भवति। यत्तु मनः पारस्करे शुल्कं चैवांधारये द्वादशमितिम
नुस्मरणात प्रतिलोमेनरवायस्वस्याप्रायोः प्रायश्चित्तमेरः यथाहवसिष्ठः शूद्रश्चे द्वाह्मणीमभिगच्छेद्वीरणैर्वे
ष्टयित्वा शूद्रमग्नौ प्रास्येद्ब्राह्मण्याः शिरसिवापनंकारयित्वा सर्पिषाभ्यज्य नग्नां खरमारोप्य महापथमनुसंव्राजयेत्
पूताभवतीतिविज्ञायते। तथा वैश्यश्चेद्ब्राह्मणीमभिगच्छेल्लोहितदर्भैर्वेष्टयित्वा वैश्यमग्नौ प्रास्येद्ब्राह्मण्याः शिरसि

सप:

69

68

मिश्र

सचतहयैतितमकृच्छ्रः॥ षण्मासोत्सन्नेपराकः॥ षण्मासादूर्ध्वं यागीश्वरेणोक्तान्युपपातकप्रायश्चित्तानि की
लाघवेक्षया योज्यानि॥ संवत्सरादूर्ध्वं मानवं त्रैमासिकमिति व्यवस्था। एतच्च नाहिताग्नेन त्यागविषयं। तथा च
व्याघ्रः। योऽग्निं संत्यजति नाहिताग्निः काम्यात्तापसं चरेद्द्विजः कृच्छ्रं। पराकप्रमाणं सद्द्वेजति तदा भारद्वाजः द्विजो वत
कः प्राणायाममपातमात्रे एकरात्रं उपवासः स्यात् द्वाविंशतिरात्रं तदूर्ध्वं मासषट्कं रात्रं तत्र तिथिरात्रं चीरु
पवासे द्वादशकृच्छ्रं मासं संवत्सरं प्राजापत्यं चरेत्। अतदूर्ध्वं कालवदन्ते से यज्ञरूपमिति। पक्षत्वात्स्मादि
नास्नजतितदापि तेवनैर्विशेषउक्तः। रूद्ररुद्राहातिक्रमे अहरुपवासो मासातिक्रमे द्वादशरात्रमुपवासः
संवत्सरातिक्रमे मासोपवासः पयो भक्षणं चेति। संवत्सरादूर्ध्वं तु हारीतेन विशेष उक्तः। संवत्सरेऽतीते
ऽग्नीन्हित्वैत्रैवाग्नीयणं कृत्वा पुनराधानं तद्विवर्षोत्सन्नेवाग्नीयणं सोमायनं चकुर्यात् त्रिवर्षोत्सन्ने
संवत्सरं कृच्छ्रमेव पुनराधानादिति सोमायनं कृच्छ्रं कांडेव क्ष्वानेपोरवेनापिविशेष उक्तः। अग्न्यु
त्सादी संवत्सरं प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रं चरेद्धार्यादिति॥ हुतंत्यागेनं भृत्यागे च त्रैमासिकादिकं गोवध व्रतं कातरनः राम:
अकामत तत्र यो गीमवरी उक्तं तत्र चतत्र यपद्धानमाघे वेक्षयायोज्यं॥ उमग्छेद्रप्रायश्चित्तं प्रागुक्तं। स्त्री प्रा
प्तिवधवशीकरणादि भिन्नार्थं वनेनिलेक्ष्ययंत्रप्रवर्तने चनान्येव प्रायश्चित्तानितथैव योजनीयानि॥ अथ सने

70

श्चुचयत्तमकरणादिपुत्तमेवनानिततथैवयोजनीयानि। एतच्चैवौधायनेन। अथ पातकीविकरणानि य तत्रमनिवार्यः ना
हितान्नेहं छ ह तिः प्रमाह जन्मने क्षत्रयांत सवयः ह कृन्ने वा सक्रूर्ध्वं च नमौना से मोपपुत्तमधा पपातिन सवत्रानिरपो
नं चेति हद शामासान्हद प्रार्धमानहारद शाहार शान शान हरश व हावरहान सृ रणाम हान अह मेकाहमित्यु
पिकरानिह शार्तिपत्ते वार्षिकव्रतमुक्तं तद्र्प्यांसविषयं। यच्च प्रचेतसोक्तं। अन्यत्र वा कृतस्कारेण नम्नसोहृक्षारोप
कहनिगोर्हेपि हे न्वरक्षयजारोहणा हन्ती रंगोपजी वोपागणिकः शूद्रो याधा पौहवल्ली प्रतिः माधुकोन क्षत्रोपजी
वीशहृत्विह्रत्ती वीचिकित्सको देवलक ९ रोहितः कितवौ मधः प्रः कूटकारकौ पतत्सविक्रयी मत्त्वा प्रकृविके
ताचेति ताघहुतेत्ममेत्स्यानपतौ ब्राह्मणाऽव ए यासर्वेद्विवस्यागे चतुर्थकालाहाराः संवत्सरत्रिषवणा ५ प्राप्य
र्शो पत्तस्थाने देवपितृतर्पणं गवाह्निकं चेसे कं भवहार्योरतित दपिवैधा यनीयेन समानविषयं। स्यागशीकोयः
त्यगणेनजीवतिभाडि कोर्वदिव्यजिहि कोणातां न कुर्यादित्वनैः प्रा वोधपिता॥ वेदिनः प्रपण यादृत्ना दिदि वतिः
सेवकः। हिज्ञकार्येषु मत्स्येन परिचारकः। मनक्षाद्यपंजामा प्रायश्चित्तानि सत्त्वान्न कालतामासमिस्याद्दिनिना
स्या दधिक्ष्याये अत्यानि। तदुक्तापेत्रमधीपिकितवादिवसमिनो पठितत्वात्। आत्मविक्रये मत्त्वसेवायां च सामान्यप्राय
श्चित्तानि प्रागवद्वेवयोज्यानि। यच्च वौधायनेनोक्तं। समुद्रयानं ब्राह्मणस्यासाम्यहरणं सर्वोः पतनीय वहहरणं समष्टत्तं

71

इत्येतद्ब्रह्मस्य प्रायश्चित्तं यतेतेन दयत्नं च भवतीति यां च निर्देशाद्ब्रह्मचर्यकालमितमोजना स्युः रयो ऽन्युयेषु सवनानंक संख्याना
मेना पंचविंशतितं स्नेहविनिवेदवर्तं सत्यप्रतिषिद्धं यामिति ॥ तद्दूरकालसेवाविषयं ॥ हो नजातिसरखेजत्वपयातकसामान्यप्रायश्चित्तामेवाय
ऽत्र एवेतासां कं मित्रमेदकरतात् इहो ऽत्रमनयन्नद्रव्यापयः पित्रेदिमित रहीनसख्यमेद्विविषयं ॥ हीमयोनिनिषेवतो ऽनुपपातकसा
मान्यप्रायश्चित्तं निषेधान्यानि यत्र शातातपेनोक्तं ब्राह्मणीगमनं कृत्वा कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरित्वा नि वेश्यतां चैव वो यच्छेद्वृषभं पूर्वीन
म कृच्छ्रं कृच्छ्रपूर्वी त कृच्छ्रातिकृच्छ्रं राजन्यश्चेद्वैश्यायां कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरित्वा निश्चितो जां वैवो यच्छेद् कृच्छ्रपूर्वी त्वतिकृच्छ्रं
वैश्यश्चेत्कृच्छ्रपूर्वी कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरित्वा नि वेश्यतां चो यच्छेदिति तत्रमनिविश्यतां चो यच्छेदिति कृच्छ्रं द्वादशरात्रं कालं
सवर्णा यत्परायना हुर्जेतं वराजन्यादिकाष्टयच्छेदिति सायं रदंवोक्ता नविषयं ॥ हीनत्वस्य पातकसामान्यप्रायश्चित्तं व्यवस्थितमे
वद्रष्टव्यं ॥ साधारणा स्त्रीषु भोगस्य हीनयोनिनिषेवणाभिसरू कं तत्रापि प्रत्युवेषपाभिगमने प्राजापत्यं विधीयत इति संवर्तोक्तमक
मतो द्रष्टव्यं ॥ कामत स्वयमोक्तं द्रष्टव्यं ॥ वैश्यागमनं जंपायं वायोहं हिजातयः पीत्वा सकृत्सकृत्तं संसरात्रं कृपोदकमि
ति तु वयानकसामान्यप्रायश्चित्तानिषकामाकामतोऽभ्यासापेक्षया योज्यानि ॥ तत्रमसाभ्यासेत्वप्रतिनिमित्तं नैमित्तिकमा
वर्तनं रनिमापायाञ्चतिनिमित्तं नैमित्तिका हेतो प्रसज्जायां लोकाक्षिशाचिपो व उक्तं अभ्यासे द्विगुणाद्धो मोसा दधौ विशेषः
यतेन तेमासमयुगान्तदूर्ध्वं विस्संवत्सरं भवेत्तानतः संवत्सरत्वाधा वस्थायं समाचरेदिति ॥ अभ्यासेऽद्धे लुच वत्सं विशतिमसेवि
शेषव उक्तः ॥ सकृत्तेतुयस्त्रोक्तं विगुणं तत्त्रिभिर्दिनैः मासास्संवत्सरगुणं प्रोक्तं यस्मामाहृत्याभ्यासेतः संवत्सरे संव
त्सरं ऋतुर्व्रतमिति नो क्तं वप्रकृत्यासाद्यानानपवचोयच्येति ॥ पुरुषनिषेधः प्रायश्चित्ताद्यादि
तोत्पद्यते निविधांत्रेतन्दति प्रतिनिमित्तमाहृतिविधायकं तन्महापातकविषयमिरू कं प्राकृपनुपुमेनसाधा
रणस्त्रीगमनमधिकृत्य सप्तऋतु नव्रतमभिहितं गुरुत्वल्पव्रतं केचित्केचिद्वां प्रायतां व्रतं गोघ्नस्य केचिक
चिच्चान्द्रायणं रतिस्वदृत्कर्जित्तं नरतिरति ॥ एतत्त्रुजन्मप्रवृत्तिसाच्चंधानवछि-त्राभ्यासविषयं ॥ ॥ अनंतरं तत्प्रचालाभा
भ्यासेऽवापसरसाक्तं तत्र हारीतेनविशेषो उक्तः ॥ अनाभ्यासे संवत्सरं प्राजापत्यं कृच्छ्रं चरित्वाऽभ्यास मनुयेयात् ॥
द्वितीये तिकृच्छ्रं तृतीये कृच्छ्रातिकृच्छ्रं चतुर्थे चान्द्रायणमिति ॥ एतत्पुरुष वविषयं सं भावेत सामाभ्यो
पपातकप्रायश्चित्तानिकामामतो व्यवस्था पत्र्येतो यानितिति ॥ परपाकरुचिवत्सछत्राधिगमना
कारणिका स्मायांकिकयेपुमनयोगी शवरप्रतिपादितो पपातकसामान्यप्रायश्चित्तानि जातिश
निग्रहागघयेक्ष याव व्यवस्थाय नियानि ॥ आयांयाविकृपश्चैषाभिसात्रवशाद्देवे न्वाघकर्कासस्रति
ग्रहेनिहिता न्नारनादीनामुपव च्छरार्यमिस्फ जंतत्रासत्प्रतिग्रहे प्रायश्चित्तविशेषमाह ॥ नोष्ठवसन्नृत्व
नारीमसन से क पयोऽव्रतः ॥ गायत्री प्रपविरतव्यार्त्सः सत्प्रतिग्रहान्त महत्व सअतिग्रहे नि षि द्रप्रतिग्र

१५

प्रति

यथाशक्ति मासान्नपात्रीनपशीलोमासंचयो वृत्तेनप्तधानि: प्रतिग्रहसवा मलं दंतनत्तो 74

हतं करोति सवहुदर्घं मुंको गोष्ठे वसनन्नापात्रीनयशीलोमा संचयो वृत्तेनप्तधानि: प्रतिग्रहस्य वा मलं दंतनत्तौ

नि कर्मवि वं धनं यथा च संमिलादेः पतिना देश्च न यादेशकालनिवेधनं यथा कृतप्रश्रीपएणानैत्पाः प्रति

ग्रहं हुन्नानि वंधनं वपाघमामे वीमन्त्रप्राध्वोमपवखोदेः पदृन्नपतिता है मे प्यादि कारक्षा मितदें

नृजा प्रश्चिनं दूस्व मं ख्यातिक्रम दृपदृ शनेनलिमित्तपण्हलानान्नत्रये मनना संखोविपोवन्तकः प्तपा

ख्या गौ नित्या सा क्षिप्ता: सहस्त्राणि समाश्रितः। मा संगोष्ठे पयः पी त्वा सवाते स प्रतिग्रहाः इति प्रदूत्रिंसहमजपांदुष्ट

वः मा प्रतिनिष्ठितो यथा त्रिशूह स्वसंलोकमाजपमप्रतिष्ठिव सत्यापित्वावगमानापदृहकमा पहृनिधृतस्तरा

देः सकाणात्मिहमेव्या द्विकंरक्ष्मीनिनादेवैः स्पृष्टारिकमनिधिदृतत्ताविक्षि मनोत्तः नृप सं पवित्रैर्षाविष्णु

ध्यानिसदैवी घोरप्रतिग्रहानरेहवेनमणरेषा करृषिपित्रंचिरपारेवालक्षनहैनेवमञ्चातेकुप्रक्षिग्रहाद्वितिप

जेप्रहदृरीनवचनं घहः प्रतिग्रहं कुत्वा मा सम एष सहवसेन घघेका लेयपाभक्षन्गः सोमाहेप्रमचातेऽनयपिवा

दुनाकामैः सततनियनव्रतहरिनिमर्वौत्कविवये प्रासेद्र प्रवं श्रपयजापतिनादेः कुरुक्षेत्रोपएणान्देः कृष्णाजिना त्पः

हिवनिग्रहविषयंतयाप्रतिग्रहाद्वयात्स्वतयाप्रयश्चिन्नात्सलं पयाहहारीतः मणिवासोगवादेवं प्रतिग्रहेसा

वित्यहमहसनवेदिनिः नथावषट्टिंश न्मतेपिधिश्रामात्रेणगृहीतेनत्रयाप्यमंत्रम्हरीरयेहिनिप्रतिग्रहे च प्पचे च घश्चा

75

स्य प्रकल्पयेदितिहरदं च प्रायश्चित्तमान्तं द्रव्यस्यागोभ्नरकाद्वं दूम्वं पं ह्रदृ नेनाजे पतिकर्मणा ब्राह्मणाय नं। सस्यो स

गेण व्यांमित्तप्येन नपसे चर्वतिमनुस्मरणान एवमन्यासपिस्मृतिवाक्यानि द्रव्यस्यारत्ला स्वाभ्यांविषयेषुयव।

स्तश्यनीयानि॥ जानासाश्च यादिषेयेणनिधान्नादेच यथाहृतः योगी-न्द्रोक्तौ व्रतव्रतं सांप्रतं ठमत मने तत्र जानिदु

ष्टपतं हारि भक्ष्यणोकामतः स्कृत्कृत्ते पलांडुं विड्वराहं चैसादि नावां द्वायणम्भ। कामतो प्यासे तठनिधिद्वं भ

घगांजैसमिमादिनोक्त उरापानसमप्रायश्चित्तं अकामतः सकृत्दृक्षणे स्नानपनं तत्रैवाप्या से यति ब्राह्मण यत्न।

श्रमसे नानि षट्त्रिंशा कृछेसानप नं च रेत पतिवां प्रगांचापि ष्ठोथेव पदसे दृहरि निमनुस्मरणानापत्त दृह घमे

नीकं स्तवृत्त वार्ताक कुक्कुरी क कवृश्चन यभवानि च महत्त। गांछिगृकं चैव वल्लुरं कवकानि चा एनेवा भक्ष्ण कृ

त्वा प्राजापत्यं चरे दिहि नइतिन कामतो प्या सविषयं मत्स्यां पश्च कामतोऽनाम्बा सोपवासः स्यादहं क्षिपेदिनि यो

गीश्वरेण कामतः स कृत्भक्षणे महत्स्यो क्ताचान खट्ठाङ्ग: पक्षिकृतंप कमि सप्ते कवकं लशुन सर्वं पाव्य

स्या कृत्स्वुरं न हि पावयोगोवलीवर्द मान्ये ये न निहत्स पशुयमे नोक्तं न रुली पककुंभाकवृश्चनयभवास्त

न्यायालिका नारिकेली च श्लेष्मातककफला निचाण्डं तारा शिग्रुकं चैव वल्लुरं वक्कं नव्या एतेषां भक्षणा

त्स्वा प्राजापत्यं व्रतं च रेदिति। तदपि मतिपूर्वो भ्या सविषयं नाशिका नालिकेर च शाकविशेषो वल्लुरं खं चम

कामतः सह [illegible] शीलेशोधेद्रूयवसेदहृदितिमनः कं द्रूह यंतत्रो वाभ्यासेत्वाहनिः कल्पनीयाश्चसंताभ्यासेनासंस्कृतं
प्यवश्चीनंकिपाहमकामतःप्रत्कास्वभावद्रुहेचतसष्टुसमाचरेदितिप्रचेतोमिहितंद्रूहवंनीत्याहत्वकामतः
संकृतं स्त्रोचांद्वायत्तंभक्षयेघदिनीलांतमाद्रहाहत्यशःकृचिरःधांग्रयलेनशुद्धिस्याह्यनत्ववोत्रचीत्यनि
रिसापत्न्वसहशालकामतोभ्यासेचाहृतिःकल्प्यपदपिसषड्रिंशात्मनेमिहितंशाल्व्रणशाल्पलेचकरनिम्
पितंदधिवरीवंदिपुरोगशंतम्भानाथाहरहनिशमितिनदप्यकामविषयंयत्तनंमंतनोक्तंलशनयलोत्तुर
जनमक्षलोसाविश्चहप्रहृत्वेनमहीसंपातानवेदितितहृलाकारेणमिष्ठतोमक्षणविषयंतरेकसाधा
याधुपत्रामायेवामक्षरोद्रूहवंश्चतएवानंतरेतेनोक्तं।एतामेवव्याविततत्पमिषक्तियायामप्रतिषिद्धवि
श्रवंतियानिचैतंत्रकारणातेषपितहोघदति।संयातान्मयैतुविहूलश्रक्षियेतःअथानातिदुहसंघिन्यादिक्षीरयाने
प्रायश्चित्तं।तत्रचाकामतसहत्यानेश्वनिर्दृशायाणीःक्षीरयोपृथकपाकंतथाश्चविकंसंधिनीक्षीरंविवत्सायाश्च
गोःपयःश्नारपानाचहवेषामत्ताणांमहिषीविनाक्षीरेचैववर्ज्योनिमवेश्यकामिचैवहिरेधिमक्षंवकु केद
प्रसंवतदधिसंभवमितितकाशोचेएपवसेदहृदितिमनःक्तंत्रपवाओद्रूहयः।कामतस्तु योगीश्वरेणोक्तं ॥ एए:
क्षीरणपानसोद्रूहमः।यतयेदनानिनोक्तंश्चधिकरेपृथमात्रवीक्षीरआशनेनतपहणाछुत्अहपनयनंचभनिर्दे

एगोसिगोमहिमहीवीक्षीरआशनेषड्रात्रमभोजनंसवीसांधिमनीनांक्षीरयानेजावजेमेतदेवीतियुच्चशंरवे
नाक्षीरतानिपानमक्षयाणितद्विकारशनेवुधःसमसप्तव्रतंकुर्यासप्तलेनसमाहितइतियावकव्रतमुक्तं
नहुमयमपिकामतोभ्यासविषयंपञ्चांशरवेनसंधिन्यमेध्यामक्षयोःक्षीरपाशनेपञ्चव्रतमुक्तं संधि
न्युमेध्यभक्षयोःशुक्लोपक्षव्रतंचरेदितितदप्यभ्यासविषयं।सकृत्पानेमौजामहिषवर्जसर्वपयांसिप्रा
श्यापवसेदनिर्दशाहं।तान्यपिसंधिनीयममत्स्वपितीविवत्साक्षीरंचामेध्यभुजस्तीतिविकृतेनोपवासस्तो
केत्वात।एवपादकर्मानिर्वेधनश्रुतनिषेधःक्षत्रियस्त्रापिनस्तोवेश्यपःप्रकृनेपवाश्चनःपदपिवेलकपितलाक्षी
रंनततोसोहस्तएवकृदिति।एवमादीचप्रतिपदोक्तंप्रायश्चित्तंनदृश्यतेतत्रशोचपूपवसेदहृरितिस
धारणप्रायश्चित्तंमनःक्तंद्रूहयं।अथस्वभावदुष्टमासादिभक्षणेप्रायश्चित्तं॥जीवतजीवतकामतःसकृ
द्भक्षणेशोधेदुपवसेदहृदितिमनःक्तंसाधारणप्रायश्चित्तंद्रूहयंकामतस्तु॥यांघासुरूकपारोण्यसोनवष्टु
मेवचमत्स्याश्चकामतोजाग्ध्वासोपवासास्त्र्यहंक्षिपेदितियोगीश्वरोक्तंद्रूहयंकामतोभ्यासेतत्रयाम्पांव
मध्वंजसमारंद्रूनवानपिवेदितिमनःक्तंद्रूहयं।रंचविट्सकरादिमांसवातिरिक्तविषयंक्रव्याहृदसूक
न्यकृत्रवरूप[illegible]मांसनशोनरकाकरवंराम्यानानतसकृद्भक्षुविशोधनमितिमश्चेनाज्ञानविषयेशोवेराप्रायश्चित्तेष्वा

तथा अपरायानां विक्रये च स्मृत्यंतरे प्रायश्चित्तविशेष उक्तः। यथाह हारीतः। गुडतिलपुष्पमूलफलपक्वान्नविक्रये सोमपानं सोमपा
यानं सोमपस्तु छ्रः लाक्षालवणमधुमांसतैलक्षीरदधिघृततक्राणां धर्मे वा मासमाम्नतमविक्रये चांद्रायणं तच्चोर्णाकेशानां सीमस्येनवे
श्यापमपत्यविक्रये च मक्षमांससुरापहिङ्गुचर्मणां नरवत्सुप्रजेति विक्रये तप्तकृच्छ्रः। आहिंगुगुग्गुलुहारितालमनःशिलांजनगैरिकक्षारल
वणमणिमुक्ताप्रवालवैणववैरामन्मयेषु च आरामनग्रगोदयानपुष्पवाटिकासक्तनविक्रये त्रिषवणः स्नायम्भः शायी चतुर्थकाला
हारो द्वादशाहं जपेत्संवत्सरेण पूतो भवतीति हीनमानोन्मानसंकरसंकीर्णविक्रये चेति। एवमन्येऽपि शंखलिखितबाधुलवचनेषु
वप्रायश्चित्तविशेषो नोक्तः तत्रानोपरि मानवपापानकसाधारणः प्राजापत्यमासिकं। अापदि तु यातवल्क्यीयं तु नचतु तु यं शारा
येषु या वेद्यं॥ इति स्मृतिविक्रयः॥ तथा परिवेत्तृपरिवित्तयोः प्रायश्चित्तविशेष उक्तः। परिविविदानः कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ चरित्वा
तस्मै दत्वा पुनर्निविश्य तांचैवं उपयच्छेदिति। परिविविदानः परिवेत्तोच्यते। तस्मै तपं च प्रात्यायात्। अग्रेसोऽकृच्छ्रातिकृच्छ्रौ चरि
त्वा स्मैवेत्ता यतो त्सोढं स्त्वा पुनस्तत्रापि हृतमेभ्यपवद् परिभरूवपरिहृत्य निवेश पुनरूढ्ह्रा। अत्र कामिस्य ये यथा
अंतामेवोपयच्छेदिति तामेव स्त्रोत्रं योजयेत् पानि वरितां नेन वा नरारा गृहे त। फलहारीतेनोक्तं ज्येष्ठो नि वेदने कनीयान्नि वि
पामानः परिवेत्ता भवति परिवित्तोज्येष्ठः परिवेदनात् कन्यापरिदाता यजानस्यानत पतितः स वस्तरं प्राजापत्ये
नकृच्छ्रत्रयाणा द्वादशरात्र तापयेषु रिति। यदपि तं तोर्ज परिविवित्तिः परिवेत्ता च स्वस्य संवत्सरं ब्राह्मणगृहे मे संचरेया तामिति। तदुभयम · 79

80

यिकाम कारे ण कृत्वापि त्रापतानो हृ हि विषयं प्रायश्चित्तं स्याद् इत्याह । पुनः पुनः कामतः कृत्वापि त्वादि रित्यामेव परिणामपति
न ह्यमान नं चैमासि कं प ए वो भोक्त घ्नानि न न यास्व ल्की पं वृत वत्न स्पं चान्द्रा न क्षिषयं ये मेना प्यन्न विंशो षकृत्कृ ञ्चो क्ते द्वयोः पारिवे
ये कृत्या या: कृ व एवन व ऋनि कृ पृच रे हृता ना ह्ये नावो ह्य पर्तं वरे दिति । एतच्चुप पोर्ह ना शेनाक पि समां नेसकृ यो गानिरे शान्त । पया
हणो मः परिविंशिन यदि वे न पवो हि न पयां धात्वग्रे दिधि षू पति दिधि षू पती ना पं व त्सरं प्राकृत ब्रह्मचर्यं मिधि अन्तर चरति हेना
ग्रे दिधि ह पत्या शाविदमेवमा यश्चित्तं भर्त्सं । अग्रे दिधि षू पति कृ घ्नं ह्या र शारात्रं च रित्वा निर्विशन्तां वे वो पपके त दिधि षू प ति
कृ च्छ्रा नि कृ च्छ्रौ च रि त्वान स्नेह त्वा भन निर्वि शो मे ति । अग्रे दिधि षा रे लं क्षरतां स्म सो तरे मि हि तं तं पेक्षा पा प य न्न सा पाक
न्या पा म: अनेन ना या सा ग्रे दिधि षू तें या द अं नु दिधि षू स्तु ते ति त्वा ग्रे दिधि षू पतिः प्राजा पत्यं कृ त्वा ना मे व त्ये छं प स्या रं ये
नो रोच दुहे त दिधि षू पति कृ कृ च्छ्रा नि कृ च्छ्रौ कृ कृ स्वो सं न्ये छो कनी यस्या: पूर्व वि वो हे र त्वा ऽ न्या मु द्व हे त ॥ इति परिवेदनं
न या ऽ न न का ध्या य कृ ऽ न न का ध्या पि त यो: ऋ प प सा व त्स स व र्ष तं पि वो हि स्य पि कृ स्य वि ष्णा नो क्तं । अन न का ध्या प नं कृ त्वा
ऽन न का ध्या पि त स्त था अ ज यो ग प्र दा ने न त्री न्य क्षा त्रि य त स्य प वे दि नि त्य स् कर्म हे तो र थो या न ह प कि पं ठ सि ना पि सं त्व यति
ए वे व र्ष ज यो जो न यो ग प्र दा नं । अ न ए व स्म सो न रे द ना छ यो ग म धी ते: यति ना न म न्त्र र त्र वो हि स्प कं । अ त्रा पि पू र्वो क्तं व्र तं
स्य द्व स्य शा ज य पे ष्य या वि क ल्प: ॥ इति अन न क ध्या प क अ न न का ध्या पि त प्र क र णं ॥ प र हा यै ष्णु य पा त क सा मा न्य प्रा स मा न व त्रे

रामः

81

य श्चित्त वि व क्ष या त दु प यो प यं वा द ना व द हृ अ भि ध्या भि शं सि नो दो षो ह्नि: स मो ऽ स्तृ त वा दि न: अ भि ध्या भि शा स्त दो ष च स मा
मा र्तो ऽ म्य प व द न् य र का प रो क्त पं ञ्ज नित दो ष सा क ल्पि तां तः कु र स्तो ऽ न म्र म क्षं मि ध्यो वा भि शा यं ब्र ह्म ह त्या दि क म ने न
कृ त मि सा रो यु ष्नि न स्प त दे व च्छि ग्ग गां भ व ति य त्क वि घ मा न मे व दो ष म लो के वि दि तं त न स म क्षा म थ्यो वा भि शा पं ब्र
ह्म ह त्या दि क म ने न कृ त मि सा रो य य ति न स्प त दे व च्छि ग्ग गां भ व ति य त्क वि घ मा न मे व दो ष म लो के वि दि तं त ज न
स म क्षं प्र का श य ति न स्प त सा त् कि स म दो ष भा क्तां न या न्न पु स्त व: । दो षं तु ख्या न त स वे प दे भ्य: य ति त स्ते स मा
त्वा ने स्या न त सदि ह रं च्चै न स्वे ध र्मे चि वि नि न के व लं मि थ्या भि शं सी च्छि ग्गा दो ष भा क् अ पि त ऽ मि ध्या भि शा स्त स्य
य द न्य हु स्तं त न य पि स मा र न्त इ ति व क्ष्य मा णं प्रा य श्चि त्तं पं चा र: । न पु न: पा प च्छि ग्गा दि प्रा ति पा द न म त्र वि व क्षि तं । नि मि त्त
स्य ल घु त्वा ल्ल घु प्रा य श्चि त्त सो य दे क्ष्य मा णा त्वा त्कृ त ना प्रा कृ त ण म प्र सं गा च त त्र प्रा य श्चि त्त मा ह म हा या यो य या म्यां यो भि
शं से न्म षा य रं अ भ म क्षो मा स मा सी त स जा पी भि य ते द्रि य: ॥ य त्तु म हा या ये न ब्र ह्म ह त्या द्धि ना गो व धा दु प पा ये न वा
म वे व य र म भि शं स ति स मा सं य ा व तु ल भ क्षो य न य ते द्रि य: अ भू व नी ज प शी ल अ ा सी त ब्रा ह्म णा मि भि शा स्य प त नी ये नो
प प त नी ये न वा स स म भ्य स्य: अ भू व ती रा व र्त ये द श व मे धा व भ्य थं वा ग छे दि ति व सि ष्ठ स्म र णा त: । म हा पा पो प पा प ग्र ह णा
म न्ये षा म पि प ति पा त का द ना म प ल क्ष णं । ए त च्च ब्र ह्म णा स्ये व ब्रा ह्म णो ना मि सं प ा ने पु ते दू ष सं । य द्य नु ब्रा ह्म णा: क्ष त्रि

18

षुमहापातकेषु द्विमासिकमिति तदपि वासिष्ठेन समानविषयं। पञ्चबौधायनेनोक्तं पातकाभिशंस
नेकृच्छ्रं संवत्सरं समभिचास्त स्यैतिनदुपपातकादिविषयं अशक्तविषयं वा। एवमन्येषामप्युदाहर्तव्यं प्रा
यश्चित्तानामभिशस्तविषयाणां शक्त्याद्यपेक्षया व्यवस्था ते या। यथाह मनुः। पद्मानकालतामासं संहितात
पत्राभिशस्तस्यानि पिहृत्य वा पानोपक्रम्य नेतयापि मिथ्या अभिशस्त बालिं गानुमित प्रा। भवी यनिषिद्धापूर्वीन
वेषनामरहामिद्यानामवेति न विरोधः। किंच आनिधुर्ते भीतरुजा यां गच्छन्नूद्रा यां चरेत्। यस्तुनियोगवि
नाशेष्ठस्य भ्रातुः कनिष्ठस्य वा भार्यां गच्छति सचान्द्रायणं चरेत्। एतदेव स कदमानि पूर्वं विषये घंगाव्यन्यत्रान्यत्र
पौरविहितः परि वेत्तावसंवत्सरं ब्राह्मणगृहे भैक्षं चरेत्। ज्येष्ठभार्यामनियुक्तो गच्छत्तदेव कनिष्ठभार्यो चे
नित लाम कारविषयं किंच।। त्रिरात्रांते घृतं प्राश्य गत्वोदक्यां विशुध्यति यः पुनरुदक्यां रजस्वलां स्वभा
योमपि गच्छति स त्रिरात्रमुपोष्यानघृतं प्राश्य पवि शुध्यतिद्वरमकामनः सकृद्गमनविषयं तत्रैवाभ्यासे रज
स्वगमनेस हरात्रमिति पातातांत वोक्तं द्रष्टव्यं। कामतस्तु सकृद्गमनेऽपि एनदेवापन्नं द्वहतसंवर्त्तेनोक्तं रजस्व
लां तयोगाछेद्दूर्भि लायतितां तथा। तस्या पापविशुध्यर्थमतिकृच्छ्रं विशोधनमिति तत्कामतोऽभ्यासविष

मिता यादेरभिसंधानकरोति क्षत्रियादिर्वा ब्राह्मणस्य तस्य प्रतिलोमायथा रेणु द्विगुणं त्रिगुणं चतुर्गुणमिति वर्णानामानुलोम्येन ह्रास
र्धार्धह्रासमितरेषु मिश्रद्रव्यानुसारेण प्रायश्चित्तवृद्धिह्रासौ कल्पनीयौ। अत्ताभिशंसिनस्तु पूर्वोक्तार्धवर्जानुसारेणैवानु
सारेणाप्यवत्तदर्धं कल्पनीयं तथातियातकाभिशंसिनः एतदेव व्रतं पादोनं पातकाभिशंसिनस्तु पादः। तथा यो ब्रह्महत्यायाः
क्षत्रियस्य वधेस्तु पापातकप्रसूतः क्षत्रियादिवधे महापातकप्रायश्चित्तचरणं यावत्स्पृष्टा नात्र।। एवं प्रकीर्णा
भिशंसिनोऽपि उपपातकान्यत्र कल्पनीयं प्राजापत्यं वा वैश्यपापं च प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेदिति मनुस्मरणात्। एतदुपल
क्षणं लक्षितविषयानास्तिकः कृतघ्नः कूटव्यवहारी ब्राह्मणवृत्तिघ्नोभिचारी भिषां सीचेसेतेषु वर्षभेदिना ब्राह्मणार्थे द्वि
मे क्षं चरेदेषः सर्वसत्त्वं यौतमेक्षं मध्याद्युः परामासात्यागाञ्च न गच्छेदुरितिप्रायश्चित्तमुक्तं तदभ्यासविषयमन्यत्रापि
स्याचेतनीयं।। अभिशंसिप्रायश्चित्तप्रसंगादभिशस्तप्रायश्चित्तमाह अभिशस्तो मृषा कृच्छ्रं चरेदाग्नेयमेव
वा निर्वपेत्पुरोडाशं वायव्यं पशुमेव वा पुनरभिध्याभिशस्तः स कृच्छ्रं प्राजापत्यं चरेत्। आग्निरदेवत्ये न वा पुरोडा
शेन यजेत वा पुनरैवत्येन वा पशुना एवाद्यं क्षणाशक्ति संभवापेक्षया व्यवस्था पुनर्वासिष्ठेन मासमभक्षं ब्रह्मं
एतेनैवाभिशस्तो व्याख्यात इति तदभिशस्तस्यैव कंचित्कालमकृतप्रायश्चित्तस्य समतो द्रष्टव्यं संवत्सराभिशस्तस्य रामः
ऽस्य द्विगुणो रमरीतिरंजाते रेकदर्शनात पञ्चपैठीनसिनोक्तं अनृतेनाभिशस्य मानः कृच्छ्रं चरेन्मासं पातके

मि॰प्रा॰

षेष्वन्त्यजः। एतेन त्रैवार्षिकमुक्तं। पारदारिके द्वादशाब्दं गमनेन पतितत्वं। सत्यतोपोनानवाच्छिन्नाभ्यां सवितृचयेरजस्व
लयोस्तु रजस्वलादिस्पर्शे प्रायश्चित्तमस्पृश्योत्तरेऽभिहितं द्रष्टव्यं। तथा च बृहद्वसिष्ठः। स्पृष्टे रजस्वलेऽन्योन्यं सवर्णे चैककर्तृ
के। याममात्रं कामतो वापि सद्यः स्नानेन शुध्यत इति। असपत्न्योस्तु सवर्णयोरकामतः स्नानमात्रं उदक्यास्तु सवर्णे
याः स्पृष्टा चेत्स्यादुदक्यया तस्मिन्नेवाहनि स्नाना शुद्धिमाप्नोति संशयमिति मार्कण्डेयस्मरणात्। पञ्चकश्य
पवचनं रजस्वला तु संस्पृष्टा ब्राह्मण्या ब्राह्मणी यदि। एकरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुध्यतीति तत्कामकारविष
यं। असवर्णास्पर्शे तु हारीतः। उच्छिष्टेन विशेषो दर्शितः। स्पृष्ट्वा रजस्वलाऽन्योन्यं ब्राह्मणी शूद्रजा तथा। कृच्छ्रेण शुध्यते पूर्वा शूद्रा दानेन शुध्यतीति। दानेनेति पादकृच्छ्रप्रत्याम्नायोऽभिप्रेतः। स्पृष्ट्वा रजस्वला वैश्यया। कृच्छ्रं पादं चरेत्। स्पृष्ट्वा रजस्वलाऽन्योन्यं ब्राह्मणी क्षत्रिया तथा
ऽन्योन्यं ब्राह्मणी वैश्यजा पिवा पादहीनं चरेत्। कृच्छ्रं पादं तु पादोनं। स्पृष्ट्वा रजस्वलाऽन्योन्यं क्षत्रिया शूद्रजापि वा। उपवासैर्विशुध्येत् पूर्वा तथा
रा शुध्यते पूर्वा क्षत्रिया चत्रं चरेत्। स्पृष्ट्वा रजस्वलाऽन्योन्यं क्षत्रिया वैश्यजापि वा। त्रिरात्राच्छुध्यते पूर्वा चरेद्रात्रिं तथैव च। स्पृष्ट्वा राम:
रात्रेण चोत्तरा। स्पृष्ट्वा तु समं रजस्वलान्योन्यं क्षत्रिया वैश्यजापि वा। त्रिरात्राच्छुध्यते पूर्वा उत्तरा चाहिनहूयात्तावर्णो न कामतः स्पृष्टौ शुद्धि
रजस्वलान्योन्यं वैश्यजा शूद्रजा तथा। त्रिरात्राच्छुध्यते पूर्वा उत्तरा चाहिनहूयात्तावर्णो। रजस्वलाऽन्योन्यं स्पृष्ट्वा ब्राह्मणी स्नात्वा शुध्यति
रेषां सनातनी। इति अकामतः। अहं हृदि स्नानमात्रं। रजस्वलाहीनवर्णां रजस्वलां स्पृष्ट्वा नतावद्दश्नीयाद्याव

84

यथोक्तं वीरः। एतच्च कामविषयमेव। परिशिष्टं त्वकामतः। तेनैव वचनात्। अज्ञानात्पंचगव्यं प्रसन्नवृत्या प्रायश्चित्तं नानारमुक्तं
सप्तकाः स्मार्तभोक्तेः पंसामाहत्य समाचरेदिति कामतः। सहृदयमनरत्रं पुरा स्वाहितगर्भपातादिवपश्चाच्छ्रद्धालादिद्यावा यः
न दातेनैव विप्रो वञ्चकः। अन्नं वेला बुभुक्षती संपृक्तां वा सयोनिना। प्रायश्चित्तं न सा कुर्यात् यावद्गर्भो न निःसृतः। न प्रवारर
हे कुर्यान्न चांगेषु प्रसाधनं। न शयीत समं भर्त्रा न भुञ्जीत च बान्धवैः २ प्रायश्चित्तं गते गर्भे विधिं कृच्छ्रादिकं चरेत्। हिर
ण्यमथवा धेनुं दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् इति यत्र अकामतो स्पर्शं न संपर्कं करोति तत्र। अंत्यजजनेन संपर्के भोजनेऽप्युनेक
न प्रविशोऽस्य प्रदीप्ते अग्नौ मरणं नासाविमुच्यते। अकामतश्च स्पर्शे दृष्टं यच्चायत्यकं प्रायश्चित्तं न करोति तत्र पुत्रिणां कनी
यावद्यावान भवेत्तावद्धीनवर्णो यथुक्त्या या संकामवध्यावयवा भवेत् इति यत्र शरस्मरणात्॥ इति यारक्षादि प्रकरणं॥ अथ पा
रिवित्ति प्रायश्चित्तानामपि परिवेत्तृप्रायश्चित्तवत्सर्वस्य द्रष्टव्यं या। रयोश्च विशेषः परिवेत्तर्येस्मिन्विषये कृच्छ्रा
स्य द्वौ तत्र परिवित्तेः प्राज्ञा यस्मरति परिवित्तिः कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरित्वा पुनर्निविशेत तां चैवोपयच्छेदिति वसिष्ठस्म
रणात्॥ इति परिवित्तिप्रकरणं॥ वार्धुष्यं लवणक्रियायोऽस्मयोगी अवरोक्तसामान्योपपातकप्रायश्चित्तानि
... शाक्रियरत्नाय ... पायोन्यानि वार्धुष्यं लवणक्रियानेन ... दुविरक्षत्रवधश्च ... उपपातकमध्ये पठि
तं ... प्रायश्चित्तानि तस्मादहं हृदि सम्यगात्मघात ... ब्रह्महत्याव्रतं वापि वत्सरत्रितयं चरेत्। ... शय ... इव

85

मिता

रेदेन हत्यायां द्विगुणं शतं गवां । षण्मासान् शूद्रहत्यायां तु दिने दिने घाद्शा यवा ॥ एकमधिकं यस्मिन् सहस्रे तत् एकसहस्रं त 86
स्यार्धं तो एकसहस्रः ऋषभः एकसहस्रोपेतानां ऋषभैकसहस्रा गाः क्षत्रवधे दद्यात् । अथवा ब्रह्महत्याव्रतं व
र्षत्रयं कुर्यात् । वैश्यघाती पुनरेतद् ब्रह्महत्याव्रतं एकवर्षं चरेत् । गवां वा ऋषभैकशतं वा दद्यात् । शूद्रघाती तु ब्रह्म
हत्याव्रतं षण्मासांश्चरेत् । यद्वा दश धेनूः श्वेताः प्रसूताः सवत्सा दद्यात् । इदमकामतो जातिमात्रक्षत्रादिवि
षयं । अकामतस्तु राजन्यं विनिपात्येति प्रक्रम्य एतेषामेव प्रायश्चित्तानां मानवे विधानात् । तानि तपसो शू
अप्रमाणे क्षयाय वह्नौ । [illegible] यो [illegible] विट् शूद्रयोः तु यो ब्रह्महत्यापाः क्षत्रियस्य वधे स्मृतः
वैश्ये पादोनं [illegible] [illegible] यस्य शास्त्रे निमन्त्रकं दृष्टं यो [illegible] क्षत्रियेण सार्धं चतुर्वार्षिकं स्मृ
[illegible] नवाब्दं [illegible] [illegible] । गुरुः [illegible] नो रोगे च सत्यामिन्द्रियनिग्रहः प्रवर्तनेऽहिता नो चात्र संवर्तनमप्य
न दुर्भिक्षेषु [illegible] प्रयत्नहृष्टारी तत्र वचने ब्राह्मणा क्षत्रियं हत्वा षड्वार्षिकं व्रतं चरेत् वैश्यं हत्वा चरेदेतत् त्रैवा रामः
र्षिकं शूद्रः [illegible] [illegible] षण्मासान् शूद्रगारनिजकामकारविषयं श्रोत्रियक्षत्रियादिवधे तन्तरी यो नैष्ठ
त्रियस्य वधे ब्रह्महत्याव्रतं त्रिवर्षं वैश्यवधे कुर्यात् रामं पंचमदशाहे [illegible] नोक [illegible] [illegible] यत्न वसिष्ठवच
नं ब्राह्मणो राजन्यं हत्वा षड्वार्षिकं व्रतं चरेत् [illegible] त्रैवार्षिकं [illegible] मिति तदपि हारीतेनापि समानविषयं क्षत्रि

वन्त्र शुद्धाद्धास्त्र वर्णामधिकवर्णां [illegible] [illegible] [illegible] ॥ चण्डालीदिस्पर्शे [illegible] त्रिवर्षे [illegible]
नि तोस्य [illegible] केन [illegible] [illegible] महापातकप्रायश्चित्तं समाचरेत् । प्रथमं त्रिरात्रं [illegible] [illegible]
नु [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] महापातकप्रा
[illegible] नी [illegible] । एतत् कामतः स्पर्शविषयं । अकामतः [illegible] [illegible] चण्डालं स्पृष्ट्वा [illegible] 87
[illegible] [illegible] यावत्कालेन शुध्यति [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] चण्डालान्तु संस्पृष्ट्वा ग्राम्यकुक्कुट
सूकरैः श्वभिः स्पृष्ट्वा [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥ यत्र वृत्तं [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । यत्र [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥ एवमवकीर्णिप्रायश्चित्तप्रसंगात् [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] ॥ तत्रावकीर्णी [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

मासिकारीति कामतो निषिद्धं यापेक्षया कर्त्तव्यं वधबन्धस्थापनीयानि ॥ पञ्चशब्दवचनं देवार्हप्रतिमायोधानारामसभा ४४
प्रपातडागपुण्यपरे तु स्नानविक्रये पंचकृच्छ्रं तत्प्रपञ्चर्यादिति ॥ पचयपापाशे रेतोनोक्तं ॥ विक्रीयकन्यकां पांचहृच्छ्रसंतापनं चरे
दिति तदुभयमपापयकामतो दृष्टव्यं कामतस्तु नारीयो ध्वंक्षयं कृत्वा चरेच्चान्द्रायणव्रतं ॥ द्विगुणं गुरुमध्ये सर्ववतमा
ङ्गमेनोषिपाणि पुलिच तुर्विंशतिमतोक्तं द्रष्टव्यं पञ्चपेटीनहितेनोक्तं ॥ आरामतडागोद्यानपञ्चकरिणीहृत्तस्तत्विक्रयेपि
सवर्णास्याप्यधःशायी च तथ्यो कालाशूरः संवत्सरेण पूतो भवतीति तदेकं पञ्चत्रविषयं तदन्तं तद्रधाम कृच्छ्रपच्छुक्ले
यमिस्कृतं तस्माद् प्रायश्चित्तानि हले यप्रकरणे प्रपंचितानि ॥ अनंतरं सपातपानां च याजमिश्रकृतं तत्र प्रायश्चित्तमाह ॥
यमिस्कृतं तस्मा प्रायश्चित्तानि स्ले यप्रकरणे प्रपंचितानि ॥ अनंतरमपात्रानां च याजमिश्रकृतं तत्र प्रायश्चित्तमाह ॥
त्रीनकृच्छ्रान् चरेद् ब्रात्ययाजको भिचरन्नपि वेदस्याविषवाक्यकृत्स्वचकाचरेत् तान्गतं यल्लसावित्रीपतितानां याज
नेककोतिसप्रपञ्चा यस्य प्रष्यती स्नीनकृच्छ्रं नाचरेत् ॥ न वेदाध्ययनं ह्यलं ग्रन्तानां कृच्छ्रं त्रिलंनिमित्तं हलं धुमावेनक
त्यनीयं तत्पापनमिचरन्नहीदमेव प्रायश्चित्तं कुर्यात तत्र ब्राम्निहापानताधिकारेकेणाब्दं स्वमिचरन्नपतनीति च रामः
सिक्षुस्वरणाता अपिपापाहे हि नयातकात्सेहि याजकयोः संग्रहार्थं ॥ अत एवोक्तं मनुना ब्राह्मणानां याजनं कृत्वा परेषु
मेसाकर्मचा अभिचारमहीनं च त्रिभिः कृच्छ्रैर्व्यपोहतीति ॥ परे शूद्रं संसमस्यकर्मसंसृतानामप्यासाविषयं शूद्रोत्सकम
विषयंवा प्रायश्चित्तमाहरुस्वानः अहीनो द्विजातिर्हो रशाहयतौ ह्रीणां याग्नः पञ्चशातातपोक्तं ॥ पतितसावि

त्रीकान्लोपनयेन्माधाययेन्न याजयेद स्नानपनयेधापये घातयेद्वासत्रहालकव्रतं चरेदिति तत्कायकारविष
येउहालकव्रतं च प्रागुक्तं तत्र चतुर्कृच्छ्रत्रयं साधारणोऽयपातकप्रायश्चित्तमायवादकं ॥ अत्र तत्र पपानकसाधारण
प्रायश्चित्तं च दुघयाप्यपाजनेष्ववतिपते तत्रकामतः हे मासिकमकामतस्तु योगीश्वरोक्तं मासव्रतादिपञ्चम
चेतसायुद्ध याजकादीप्यतिलोकं हते यं च तपोऽश्वशकोनलयापनाम्यन्ततिद्वेधुं कर्मरोगी पवबोह्येमते स
मासं गोमूत्रयावकमश्नीयादिति ॥ तत्कामतोप्यासविषयं पञ्चमे कं ॥ धोधाः स्वव्रात्यसव्रात्यसोपः प्रवर्जनद्वे
हादयं प्रसंगाद्वात्सकृच्छ्रे विषोधनमिति ॥ तदशक्त विषयं पा पञ्चचैपिनोनाकं द्युपातकः सर्वद्रव्यपरित्या
गात्स तो भवति प्राणायामसहस्रे षट्कालः शोध्यः हि निरूपकामतोप्यासविषये ॥ पञ्चगो तमेन निषिद्धमंत्रप्रयोगे स
हस्रवाकश्चेदिति ॥ निषिद्धनां पतितानां ॥ ध्यानताध्यापनात्मकेमंत्रप्रयोगेवशो प्रतिप्राकृतव्रतस्य च यमुपदिष्टं तत्कामतो
प्यासविषये पञ्चवेदादिनावयति पञ्चरश्शाक्षमेपितस्करवातिष्किं शरणागतमुपेक्षते सोपि संवत्सरं यवीर
नेशुतोनोपिशुद्ध्यति ॥ तवजितासाबेनापर्वचं जलश्रोत्रवकाष्ठाघनपापेष्वयं नं तुस्कं प्रदेहेतो राधीयानस्पर्शे पठतिन
पानलेपतिश्वं पर्येनयोग इन्वे तत्र नमनतो अतएवोक्तं समंत रेहनाजयोगानल्पदेतः पतितान्यनर द्वबोरि
पञ्चरोषिवेन्नोक्तं ॥ पतितं चेन्न लश्चापक्षाव सोवित्रात्र वाम्यता अनघेत आसीरन्सहस्रगायत्रीमं वातदभ्यासेन तः पृता ८९

90

वंतीति विज्ञायत रत्ये तेनैव भार्हिं नाध्यायक यान कायां योनाद क्षिणा सागा बुपनाभवेतो इति विज्ञायत इति । न तु
रूवेविषयं यत्तेयकस्य दुःशमनेनिमित्तेचो गलस्थोन्नाव का शोकानि स्प्याति यावच्छेद कत्व मर्थोऽनमिति तद्वृद्धि पूर्वो हि दु
ष्टेषु यदा सर्वाणि रागमनमात्र भवति न च न तस्या धातेतत्प्रायश्चित्तं युमेनोक्तं किंर्य स्मन्कुलस्यापत्यत्र अनन्तरयो
वषयेयदा सर्वाणि रागमनमात्रभवति न च न तस्या धाते तत्प्रायश्चित्तं यथःप्रायश्चि
त्तपाम्मसक स्यात तयो हूस्यमंर कस्य च ये धिन : एतत्स्व इकस्यापि प्रजो भवस्य स्वरस्य च अंत राग मने सघः प्रायश्चि
त्त मिरं अकरणत्रिरात्र भयवा मश्चात्रिर दश्यामि षेचनं । ग्रामांत रं वा गंत ब्यं ज्ञानप्रयोगात्र संशयः । पतनमारस्तत्स्याग त
नमिरंअकरणत्रिरात्रम यवा मश्चात्रिरदश्याभिषेचनं । प्रायश्चित्तानि एवं वज्ञेति शक्तिगयाणा घयेषु याचो ज्यानि
उगारामविक्रयेषु मनयोगी स्युः । अयोयथातकसाधारणप्रायश्चित्तानि पूर्वे वज्ञेति शक्ति ययाय घयेषु मतोस्यानि
नत्रपिनरस्मा चाधि स्नागस्य । अकारणत्यदिसागीमाना पित्रोर्गुरोस्त्यागे यतिअयाजनमध्यापात नवनिमित्तम
पिप्राय श्चित्तंभवति पयाहमनुः वधान्न कालनामासे संहितः उपपवकवाहोमा सशाकलानि त्सममयांगावानोविधोध
नमिति । अर्थं तस्माप्राक्तं केयेले न यतितानः स्त्री वारसा दिवा कौ रे धिताः तजामामा हिविक्रयेषु चकति चिहुरो
षणप्रायश्चित्तानि सविषपाणिासन विक्रयप्रायश्चित्तं कयना वसरे कथितानि ॥ अनंतरं कन्यादूषणामिस्त्री लो । तत्रैमा
सिकं हैमासिक वां ग्रयणानि वराणां सवर्णो विषयेयो नानि । आत्नलोम्ये यनमी सिकं पयो व्रतं प्राजापत्यं वाप्सका
मात्स्त्रातोमासन होब लेयत्यादसरति दंगात्यत्वरश्शेना तपञ्चमारवे वोक्तं । कन्यादूषी लोम विक्रयी च कृच्छ्रमहेंच

91

ति लोभेन व भिचारितात् ब्राह्मणस्य याघात्या यादृश्यति तदा गोवधप्रायश्चित्तानि यथार्हं योज्यानि ॥ एषयन्नभिचारे तत्र ब्राह्मणस्यादिविषे
विशेषमाह ॥ अनुष्टुषासिंधेत्वा शूद्रहत्याव्रतं चरेत् ॥ यस्तत्वप्रकर्षेणा हुत्प्राण्मी षन्नभिचारेणोरि ब्राह्मणादिकां यायदृष्टोहिं हे
ते शूद्रहत्याव्रतं षाण्मासिकं कुर्यात् दशाबाधेर्दघात । इदं च षाण्मासिकं अकामतो ब्राह्मणवध्यापादने क्षत्रियावधे च का
मकृते एवृत्स्यं कामतो वैश्यावधे दशधेनुर्दघात । कामतः शूद्रावधे तत्ययातकसाधारणा षाण्मासे पंचगव्याशनं ॥ य
दा तु कामतो ब्राह्मणी व्यापाद्यति तदा द्वादशमासिकं क्षत्रियायां नौ त्र कामतो वैश्ये त्रैमासिकं सार्धमासिकं सार्धं हुर्वि
ज्ञानमहानः यथाह प्रचेताः अनन्तमतो ब्राह्मणीं हत्वा कृच्छ्राब्दं चरेत्पापाम्मान्ते निकक्षत्रियां हत्वा षण्मासान्मासत्रयं वेति वैश्यां
हत्वा मासत्रयं सार्द्धमासं वेति शूद्रां हत्वा सार्धमासं सार्धमासि द्वादशाहमिवेति यच्च हारीतेनपयश्चितिमित्युक्तं प्राकृतव्रत
चयेत्रातो वैश्यसाहे इयूद्र इति प्रतिपायोक्तं क्षत्रियवद्ब्राह्मणी युवैश्यवत्क्षत्रियायां शूद्रवद्वैश्यायां शूद्रीं हत्वा नवमा
सिकमित्युक्तं नन्दपिकमेसायन्नवारित्रगत्योऽनि व्याः कामतोया यदनेदृश्यं । अकामतस्तु सर्वत्रार्धं कल्प्यं अत्रैयां त
प्रागुक्तं ॥ इति स्त्रीवधप्रकरणं ॥ हिंसाप्रायश्चित्तप्रकरणं स्पष्टीलोकपदानि वेपात्र यथाक्रमप्राणिवधे प्रायश्चित्तमाह
अस्थन्वतां सहस्रं तु तथानस्थिमतामनः अस्थिमतां शिरोमकूत्वा सप्रवर्त्तीनाम क्रमनिमृतीनां सहस्रं हत्वा अन ॥
स्थिमतां प्रभृतिं कुर्यात् शम शकप्रवर्तीनां अनः शकटं नस परिरूर्णो मात्रं हत्वा शूद्रहत्याव्रतं षाण्मासिकं प्राकृतं व्रतं चरेत्

१५

मि.नि.

दं गं दी द घा त्स ह स्य मि त्रिपु रि मा ता नि य मा ज्ज तो षि क व यो भि रि कं क स्पं॥ अ वी क प न प्र सं कं व धे नुं॥ किंचिं त्सा छि 92
ष नं रे ये प्रा णा या म स्त्व न छि कर जि व क्ष्य ति त प्या न छि म ना म न र सो त प का दि षु सो दि ष्टं तं त षु वि ष यों स्थ वि षा न सि
षा दि तं व धे त्त कृ मि की र व यो ह सो त्वा दि ना म लि नी क र णा पा प मि षा य क लि नी क र शी ये षु त प्र स्या घा व क स्य हौ मि नि
मन्त्रं कं द्रष्ट्वो॥ किं च॥ मा ज्जा रो गोधा न कुल मं डू क व य त वि रा णः ह त्वा त्र्यहं पि वे त्क्षी रं कृ च्छ्रं वा पा दि कं च रे त॥ मा ज्जा रो त र य त्र सि क्तं
य न त्रि रा त्रा षु क को लू क र प त्ता न्ह ता पि रा त्रं य य ः पि वे त पा द कृ च्छ्रं वा कु र्यी त॥ वा श हा त म त्रं वं ती हा नं यो ज न ग म ना दि
कं वा कु र्यो त य था ह म नु य यः पि वे त्त्रि रा त्रं वा यो ज नं वा ध्व नो ब्रजे त अ य म श ते त्रं वं सा वा म स्क्रं वा है व तं ज पे त इ ति र द
च प्र से कं व ध वि ष पं स म रि त्त व धे त्स मा र्जे र न कु लौ ह त्वा चा षं मं डू कू मे व वा प्र व गो धी त क का कां श्व स्य द ह सा व्रतं च रे न
इ ति म न कृ ष्णा त्मा षि कं द्र ष्ट्वो प स्प न वे सि ष्ठे नो क्त॥ श्व मा र्जा र मं ड क न कु ल स र्प द ह र म ष का न्ह त्वा कृ च्छ्रं च र शा रा त्रं
च रे त किं चि च्चु र घा रि ति त्ला म त्तो भ्यो स वि ष प वे रि त ष र ह रो ऽ स्य म कू षे क ः घु छुं द री वा॥ किं च॥ गा जे नी ल इ षा ः पं च
श्र के व त्सो ऽ द्वि हा य न ः॥ ख रा ऽ ज मे षे ष्ट ष्ट षो रे पः क्रौं चे त्रि हा य न ः इ ति मि सा या दि ते पं च नी ल व णो ह ष र्ह या ः श्र के प्र राम:
शि शि क्षु व षो व त्स ः स म भ क्ष गो उ के षु वा पा रि ते षु प्र से कं मे को ष्टं घ ः क्रौं चे प क्षि णि॥ त्रि हा य नो व त्स ः रे य र ति स वे
न चा न्वे ग ः म न ना प्य त्र वि शे ष उ क्तः॥ वा सो द घा द्यं ह त्वा पं च नी ला न्नृ षा न्ना ना श्र ज मे षा व न डु हं ख रं ह त्वे क

93

हा य न मि ति किं च॥ हं स श्ये न क पि क्र व्या ज्ज ल स्थ ल पि रां वि ति नः भा सं च ह त्वा द घा द्गा म क्र व्या र श्व व सि ति सि कं क्रं गं अ
य क्रू ती ति क्र व्या त्र बा घ्र श्र गा ला दि रि ति प रो ष वा न र सा ह च र्यो त्वा त्र घा त्र च र व त र का दय प क्षि स्तं री म य ए भा स ः प क्षि वि
शे ष ः प्र सि द्धः॥ ए षां म से कं व धे गो मे कं द घा त्॥ अ क्र व्या द स्क्र ह रि णा दि मा न र वं ज रा ल दि प क्षि वि शे षा न वा ह त्वा षे त्रं द घा त
य स्वि नो॥ अ क्र व्या दो व त्स त री त्रं ब्रू हं त्वा त्त स्त्र म स्मि ति॥ किं च॥ न र ा गो स्व य मो दं उ ः पं डे के त्र षु सी स कं की दे घ न घ टो द
य ः ज्ञु ष्टे गु जा ह ये श्रु कं स री स्प थे ष्टु चा य रि ति षु श्र यो म यो र ज हि श्रा ण ग्रो त रे य ः पं ड के न षु स कु च व्या पा रि ने त्र षु सी स कं
च मां ष प रि मि तं द घा त्स ला ल श्रा रं वा पं डं कं ह त्वा प ला ल भा रं वा त्र षु सी स कं द घा रि ति म्म सं त र श्रो ना त य च त्रि यं उ॥
को लिं ग ही न स्या त्सं स्का रा हं श्र नै व स ः इ ति दे वे ल व च ने न सा मा न्ये न स्त्री पुं हि ंगा र हि तो नि र्दि ष्टः त था पि न गो ब्रा ह्म ण
रू प स्ये ह वि व क्षा गो ब्रा ह्म ण व धे नि षे ध स्य ज्ञा स व छे दे न प्र हृ तेः लिं ग वि र हि णा च यं उ जा ति स म वा या द्वि शे षा त्त न्नि भि न
मे नु ल घ प्रा य श्चि त्तं मु क्तं म स्मा न्म ग प क्षि णा ए वि व क्षि ता ः म ग य क्षि स म भि व्या हा रा च्च॥ की ले स्क्र क रे व्या पा दि ते घृ त कं भो दे यः
नु टुं ष्टं श्रा दे या वा जि नि वि पा ति ते स त्स श्र कं व हं रे पं त था च म नुः श्र श्रिं का र्षां य सी द घा त्स पं ह त्वा द्वि जो जे म न ः प ला ल
भा र कं पं डे सै स कं चै व मा ष कं मि ति॥ किं च ति मि रो न ति ल द्रो णं गा ज री ना म श्रा कृ वु न॥ हा नं ह्रा न्नं च रे त्क घ्र मे के क स्प वि श्रु द्र
के पि पि श ष त्रि णि॥ वा पा रि ते ति ल द्रो णं द घा त्॥ द्रो ण प्र श स्व य रि मा णा वि शे ष व च न ः श्र श्र षु ष्टि भ वे त्कि चि त्कि मि र द्धे

रामात्रं अस्थिमतावधे प्रशोदेयमिति सुमंतुस्मरणात्। यत्तु धान्यंतरा अस्थिमुष्टि देयं। अनस्थिमवेत्किंचिदितिस्मर
णात्। शतस्त्वोक्तनिष्फलनिप्राणिवधविषयं यत्र तु प्रायश्चित्तविशेषश्रूयते तत्र स एव भवति यथाह यमः हंसं सार
सचक्राह्वक्रौंचकुक्कुटघातकः मयूरमेषौ हत्वा च एकभक्तेन शुध्यति शुचवुच्चिट्टिभं चैव शुकं पारावतं तथा आडिकां च
वकं हत्वा शुध्येद्दिनक्तभोजनात्। चाषकाककपोतानां सारीतित्तिरिघातकः अंतर्जले उभे संध्ये प्राणायामेन शुध्य
ति। श्येनविहंगानामुलूकस्य च घातकः। अपक्वाशी दिवं तिष्ठेत् त्रिकाले मारुताशनः। हत्वा मूषकमार्जारसर्पा
95 जगरडुंडुभान्। कृसरं भोजयेद्विप्रान् लोहदंडश्च दक्षिणा। सेधाकच्छपगोधानां शशकस्य च घातकः। वृंता
कफलभुङ्नाश्री अहोरात्रेण शुध्यति। मृगरोहितवराहाणामविकावस्तघातने वृकजंबुकऋक्षाणां तरक्षूणां च घातकः
तिलप्रस्थं द्विजे दत्वा वायुभक्षो दिनत्रयं। गजस्य च तुरंगस्य गोरुहत्वाणां निपातने प्रायश्चित्तमहोरात्रं त्रिसंध्यं वा वगा
हने स्वलोभतः सिंहानां चित्रकव्याघ्रघातकः शुद्धिमेति त्रिरात्रेण प्राणायामेनांचभोजनैरिति १० एवमन्येषामपि
... सां देशकालाद्यपेक्षा विषयव्यवस्था कल्पनीया॥ इतिहिंसाप्रायश्चित्तप्रकरणं॥ इंधनार्थमनुप्तछेद
इत्युक्त... कोद्देशोपतितं हि साप्रसंगलोभेन तद्भुक्तमपतिनमप्यपकृष्यते तत्र प्रायश्चित्तमाह॥ वृक्षगुल्मलतावीरु
छेदे ... घाते। औषधीनां स्पाहोपविहृत्या ... गोदिने॥ फलदानामाम्रपनसादिवृक्षाणां

... नि तु चत्वारि आढकः क्ष्मारिकीर्तितः चतुराढकोभवेद्द्रोणः इति तन्मानलक्षणमिति सुमंतुस्मरणात्॥ पूर्वोक्तानां ग
गुल्म... नि तु चत्वारि... कृच्छ्रं चरेद्विशुध्यर्थं कृच्छ्रान्तरस्य आया
जारी... रदनेनिर्धनत्वेन नीलहृषपंचकाष्टिदाने कन्येमपाकुवन् प्रत्येकं कृच्छ्रं चरेद्विशुध्यर्थं कृच्छ्राद्धमात्रस्य आया
के... सा... पयोमात्रे दृष्टं वा ततः पोसिच गौतमेन दर्शितं त्वतामि संवत्सरः वरामासा अश्वत्वारस्त्रयो द्वावेकश्चतुर्विंशत्यहो द्वादश
हः षडहः त्र्यहो ऽहोरात्रं एकरात्रमिति कालः एतान्येवानादेशे विकल्पेन क्रियेरन्नेनसि गुरुणि गुरुणि लघूनि लघूनीति यदि कृच्छ्र
शतेन मुख्या योगः प्रतिनिधिं गजे शुकेवा विशेषेण प्राजापत्य एव स्यात्तनवत् कृच्छ्रान्तयोमात्रयपस्त्वेठदानगुरुलघुभावकल
न यातपसोपि गुरुलघुभावोन्यथेतो नतश्च गजेन्द्रमासिकं यावशं ते शुकेनयवासइति एवमन्यत्रापि दानान्तेसारे ताप्राय
श्चित्तं कल्प्यं॥ किंच॥ फलपुष्पान्नरसजसत्वघाते घृतप्राशनं औदुंबरादीफले मधुकादी चक्रु समेविरस्थितभक्ष्यसत्का
घन्नेरसे चगुडादौ यानिसत्वानि प्राणिनो जायंते तेषां घातनेघृतप्राशनेशुद्धिसाधनं रहं च घृतप्राशनं भोजनकार्ये एवं विधी
यते प्रायश्चित्तानां तयोरुपलानरर्थितं चतपोरूपत्वमाहि रसे प्रायश्चित्तपदनिर्वचनव्याजेन प्रायोनामतपःप्रोक्तं चित्तं नि
श्चय उच्यते तपो निश्चयसंयुक्तं प्रायश्चित्तं तदुच्यत इति॥ प्रतिप्राणि प्रायश्चित्तस्यानंत्यात्पकोरेनवक्तुमशक्यत्वात्सामा
न्येन प्रायश्चित्तमाह किंचित्सास्थिवधे देयं प्राणायामस्त्वनस्थिके॥ अस्थिमतां कृकलासादिप्राणिनामन्यतमस्यसकृद्वा
94 नोप्रसेकेवधे किंचित्स्वल्पं धान्यहिरण्यादि देयं अनस्थिकेत्वेकः प्राणायामः तत्रापि किंचिदिति यद्यपि हिरण्यं हा यतेनदाय

97

नित्यं च प्रतग्राहयोर्भोजनप्रत्याख्यानयोरुद्दिष्टकं प्रायश्चित्तानां तयोः स्वल्पत्वेन शरीरसंतापनार्थं स्वल्पम् एतद्रत्नाकरविष
संध्य श्यगालश्रगामदिग्रासजाविकखरकोकरभनकुलमार्जारमूषिकाश्ववकाकशूकरहंसानां स्वीयोच्छिष्टीयाभिः स्ना
नं प्राणायामत्रयं चेति यत्स्तंमेव वचनं तत्राभेदर्थदर्शयद्यविषयं पर्वोमीरवचनं तु मत्स्यकारीशूनामदश स्पर्शे सामीप्य
यत्रिवेन दहस्पर्शे श्रोद्विगतेन काहं योनिरहेत्वा न नाभेरूर्ध्वं तु रक्षस्पर्शे स्वद्विगुणं भवेत् स्यादेतत्त्रिगुणं वक्रे
मलकेनु चतुर्गुणं तदिति तत्सम्पादकविषयं क्षत्रियवैश्ययोस्त्वपाद्यादान्यूनकल्पनीयं मूत्रपुरीषाणां वा
यवासेन शुद्धिर्हीनेन वा पुनः गोवा दत्वा हयं वैकं ब्राह्मणाय विशुध्यतीति वृद्धोर्गासौ अंगुष्ठ वा यज्ञ वसिष्ठव
चनं ब्राह्मणस्य शुना दष्टो नदीं गत्वा समुद्रगां प्राणायामशतं कृत्वा घृतं प्राश्य विशुध्यतीति तत्कुल मांगदंश
नि विषयं क्षीरागां न ब्राह्मणीं शुना दष्टा जंबुकेन वृकेन वा उदितं ग्रहनक्षत्रं दृष्ट्वा सद्यः शुचिर्भवेत् इति यम
... स्यामपिकुलं भविष्यादिव्रतस्यावाः पुनस्तेनैव विशेषा दर्शितः त्रिरात्रमेवोपवसेच्छुनादष्टा तु सव्रता सद्य
... शस्त्वा व्रतशेषं समापयेदिति रजस्वलायामपि विशेषः पुनः स्तेनैव दर्शितः रजस्वला यदा स्पृ
... शुनाजंबुकरासभैः पंचरात्रं निराहारा पंचगव्येन शुध्यति ऊर्ध्वं तु द्विगुणं नाभेर्वक्त्रे तु त्रिगुणं तथा च
... स्पर्शे दशमता स्मृतिर्भवेदिति अन्यत्र रजस्वलावस्थायां पत्न्याश्वादिभिर्घ्राणादिनो पदस्पृ

…न्नताम् दृष्टार्थं विना छेदने श्रम चांगापन्यादीनां शतं जप सर्वा ऽ प्यधीनां तु ग्राम्यारण्यानां तृप्येवछेदने दिनं क
…तां धृतिर्वर्यार्थमनुगतां ते क्षीरं पिबेत् । आह यत्तत्पृथि स्मागेन । पंचयत्तायथ्येवे तु नदीष्वः । इन स्फलपुष्पा
…णां पुष्पोणिछदूहयां फलदानां तु वृक्षाणां छेदने जप्यमृक्शतम् ॥ गुल्मवल्लीलतानां च पुष्पितानां च
…नामिति मनुस्मरणात् । इहार्थ्येवलिपिकर्षणां गभ्रतहस्ता घर्षेल्वगान दोषः । फलदृष्टोपयोगपामाद्दा
…हस्मा स्वधर्षणाकरणां यतः पहमादिति वसिष्ठ स्मरणात् । यत्र तु स्थानविशेषादधिकं तत्र प्रायश्चित्ताधि
कामपि कल्पनीयं यथोक्तं चैत्यश्मशानसीमासु पुण्यस्थाने कि बालयेज्ञानसपद्रुमाणां द्विगुणो दमो द्युक्ष
विरूढ़ इति अपंचक्रमकृपानज्ञयो द्विजातिविषये न पुनः शूद्रादिविषयः तेषाज्ञयेनधिकारात् अन्नलेश्वारज
ण्डसागद्विरात्रादिकं कल्पनीयं उपपातकमध्ये विशेषतः पातरस्यानर्थक्य परिहार्थं उपपातक साधारणप्रायश्च
पश्चित्तमपात्रभवति न च गहलात्मासविषयकल्प्यं ॥ इति द्रुमच्छेदः ॥ ७ अश्लीलाननादिकविषप्रायश्चित्तमग्रसंगान्त
दंशानिमित्तं प्रायश्चित्तमाह ॥ ७ अश्लीलानरखरैर्दष्टश्चोष्ट्रादिवायसैः प्राणायामं जले कृत्वा घृतं प्राश्य विशु
ध्यति । पश्वलारपप्रसिद्धाः एतैर्दष्टः पुमान् जले प्राणायामं कृत्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति । आदिपदग्रहणात्सृगालो
दीनां ग्रहणं । यथाह मनुः श्वसृगालखरैर्दष्टो ग्राम्यैः क्रव्याद्भिरेव वा नराश्वोष्ट्रवराहैश्च प्राणायामेन शुध्यतीति

96

66

यस्मैवहस्रविपोषणां यस्त्रा नैरेविमन्त्रयाबाधकमीयेनवलतीत्वदिति।नवरेतसीशुचित्वेनस्पर्शो योप्यलविधानादेव प्रायश्चित्ता
शीरुपत्पत्नी योषित्तमवगम्यतो प्रायश्चित्तरूपता नरवनुससयोः रदंवप्रायश्चित्तान्तरस्थैवाकामतः स्कन्नविधिविषयत्वे
नवाविरोधः स्वप्नेऽनागतरोगविस्फ्लष्टाचो चगुरुप्रायश्चित्तं तस्य वस्त्वभावानात पत्र पमवचनं।तदनुक्तं मनः कृत्यं वृत्तसः स्कन्नस्य
विसहस्रेण जप्येदिव्याप्रासायामे तस्त्रिमिसहस्रैनितकामकारविषयं॥।किंच॥मधितेजस्त्रि प्राणयामैरहद्रं पुनस्तिन
येन॥सावित्रीमष्टशतं चैव सहस्रे वाष्टस्ये चान्यत्रेत्यपि वा॥ स्त्रीयप्रतिनिविंवं अंगुणतं चेहृष्टे तद्रूमविपि नेजई द्रियमिति मंत्रं जपे
त्।अशुचिद्रव्यदर्शने उन॰सावित्र्याः सवितु रेवस्यातत्स पवित्रात्स्यादिकामत्वेन येन तथावाकुमार्याः पाह द्विचाप
त्यकरणेनामेवनयेन अन्यत्र वचनेचा प्रतेस्कामकारे ब्रूषुवीं अकामकृते न तरव्याः मुरा कांचकुत्वाचान्धौ
चौरकान्तानि च।पीत्वापोप्यधमाराम्नात्वाचामेत्सु यतोऽपि सन्निनिमन्त्कंत्र्याचमनं द्रूष्टव्यं यच्च संवर्जे वचनं
...त्रैनिष्ठिवित्ते चैवदं तश्लिष्टे तथान्तने पतितानांच संभाषेदक्षिणं श्रवणं स्पृशेदिति तदल्पयोमनेजलाभावे वा
...।अरुद्रविटक्षत्रवधानेतरोनेरितांचो यज्ञावनं यदितं तत्रमन्त्रयोगाप्रवरोक्तामयपापानकप्रायश्चित्तानि उ
...ाणाघयेक्षपावेदितव्यानि॥नास्ति क्षोपितानि प्रायश्चित्तानि तत्थेव योन्यानि॰नास्तिकमाहं नचदे
शनोनि... ब्रह्मीवनमुच्यते।नतोमयत्रापि दृष्टिवनप्रायश्चित्तानतरतर्कं नास्तिककृष्ठं हाटदमाणात्रवचनैर्वाविरमेन्ना

96

स्व... ...त्रविशेषत्रकुःश्वनाघ्रानावलीरसनवैर्विलिखितस्यच अच्छिः प्रक्षालनं वीतचं आग्निनाचोपचलन
...नूलनं तापनं यदानुप्रवाहिदं शाशास्य घातादिनितवलोक्किमयत्रस्पर्धितेनहोमत्रनाविशेषत्र क्रुः श्वा
...ब्रह्माद्वारेणपत्रोगानसंभवे कृमिरुत्पद्यते यस्य प्रायश्चित्तं कथंभवेन गवांमूत्रपुरीषेण त्रिसंध्य
...नमाचरेत त्रिरात्रं पंचगव्याशी नाभधोनाभ्याविशुध्यतिनाभिकंठांतरोभूते ब्रणेचोत्पद्यते कृमिः षड्रात्रं तु
तदाप्रोक्तंप्रजापत्यं शिरोब्रणेष्टिनात्रभ्यादिदं शाक्रुणोत्तदं याप्रानतरमिदं कल्पंवा।शास्त्रादिजनितब्रणोत्पन्न देवमूदं गोचाया
शानादिकमिति विशेषः।क्षत्रियादिषुतु प्रतिवर्णं पादपादह्रासः कल्पनीयः॥आहिताग्नेस्तु विशेषः स्कंदे शप्रायश्चि
त्तप्रसंगाच्छरीरस्य व्रणात्तु विच्छेदकस्कंदनेप्रायश्चित्तमाह॥अयन्मे घोरेतत्रसा ...स्कन्नं रेतोभिमंत्रयेत्।स्नानं
नरंथ्यनुवीमेषंधेतेनानाभिकयास्पृशेत्॥पदिकथंचित्स्त्रीसंयोगमंतरेण पित्तवृहत्काच्छुर मधात्तविंस्त्रश्चनरानस्कन्नरेतो
यन्मेघरेतःपृथिवी उनमोमे लिंगिद्रिय मिम्नामां मंत्राभ्यामभिमंत्रयेत्।तेनचामिपंक्षिनेनरेतसा तु न देनसान ने वांश्ठ
वोष्वमध्यपकनिष्ठिकयास्पृशेन अमेष्ठस्कन्नस्पतेनसोऽशुचित्वेन स्पर्शकर्मा योग्यत्वानेनेस नाभिकासाहचर्या राम:
नवृष्ठहृत्याग्रहपरतेन व्याख्यातेनेनांगुष्ठेनानामिकया चाभिअंग्युपरत्र हृदयोश्च अंगाग्रे अंगाने नेतिनिर्दिष्टमिति
दसमअंगुष्ठसाउष्ठस्व वानानचपश्चात्संनिहितपरित्यागेनार्थात्व उष्ठस्वानचोपक्रमः।।अ...

100

[illegible]काकवृत्तिस्त्वनिकृष्टमिति एतच्च सकृत्करणविषयं उपपातकप्रायश्चित्तमन्यथा सविषयाणि पञ्चशतेनो
[illegible]को नास्तिकवृत्तिः कृतघ्नः कूटव्यवहारी मिथ्याभिशंसी चैते पञ्च संवत्सरं ब्राह्मणगृहे भैक्षं चरेयुरिति पञ्चहाय
नेन ना। सहितको नास्तिकवृत्तिरिति स्वयज्ञमप्यकृत्वा यो भावको प्राज्ञलक्षणया नामनुतिष्ठेत् ग्रीष्मवर्षाहेमन्तेषु इति तदुभय
मप्यसत्ताभिनिवेशेन बहुकालाभ्यासविषयं॥ इति नास्तिक्यं॥ नास्तिकानन्तरं व्रतलोपश्चेत्कृतं तत्रावकीर्णित्वस्य
प्रसिद्धत्वेन तल्लक्षणाकथनपूर्वकं प्रायश्चित्तमाह॥ अवकीर्णी भवेद्गत्वा ब्रह्मचारी तु योषितं गर्दभं पशुमालभ्य नैर्
र्तं स विशुध्यति ब्रह्मचारी उपकुर्वाणको नैष्ठिकश्चासौ योषितं गत्वाऽवकीर्णी भवति चरमधातोर्विसर्गोऽवकी
र्णं तद्यस्यास्ति सोऽवकीर्णी सा निर्ऋतिर्देवता येन गर्दभेन पशुना पाकं कृत्वा शुध्यति। गर्दभस्य पशुत्वे सिद्धेपि पुनः प
शुग्रहणं पशुकल्पस्याश्वलायनादिगृह्योक्तपशुधर्मप्राप्त्यर्थं एतच्चारण्ये चतुष्पथे लौकिकेऽग्नौ कार्यं
ब्रह्मचारी चेत्स्त्रियमुपेयादरण्ये चतुष्पथे लौकिकेऽग्नौ रक्षोदेवतं गर्दभं पशुमालभेतेति वसिष्ठस्मरणात्
तथा पारस्कराचार्येणाप्ययं विकल्पेन यष्टव्यः। तथा च मनुः अवकीर्णी तु काणेन गर्दभेन चतुष्पथे पाकयज्ञविधानेन यजेत राम
निर्ऋतिं निशि इति पशोरभावे चरुणापि हव्येन नैर्ऋतं चरुं निर्वपेत् तस्य जुहुयात् कामाय स्वाहा कामकामाय स्वाहा
नैर्ऋत्यै स्वाहा रक्षोदेवताभ्यः स्वाहेति वसिष्ठस्मरणात् एतच्चाप्राकृतविषयं शाकुम्पुनः। गर्दभेनावकीर्णो भि

101

मेतिं च तच्चर्थेयजेतन स्याजिनमूर्ध्वबालं परिधाय लोहितपात्रः सप्त गृहान्भैक्षं चरेत्कर्माचक्षाणः संवत्सरेण शुध्येदि
ति गौतमोक्तो वार्षिकतपः समुच्चितः पशुयागश्च रूढोद्दिष्टव्यः तथाभिषवणं स्नानमेककालभोजनं च द्रष्टव्यं। एतस्मिन्नेव
चासिप्राप्ते वसिष्ठागर्दभाजिनं सप्तागारं चरेद्भैक्षं स्वकर्म परिकीर्तयन् तेनाप्यो लब्धेन भैक्षेण वर्तयेदेककालिकं उपस्पृशं।
स्त्रिषवणमन्देन स विशुध्यतीति मनुस्मरणात् इदं च वार्षिकमश्रोत्रियब्राह्मणपत्न्यां वैश्यायां वाश्रोत्रियपत्न्यां द्रष्टव्यं। यस्तु
गुणवत्सौ ब्राह्मणी क्षत्रिया योश्रोत्रियभार्यायां गच्छति तदा त्रिवार्षिकं स च क्रमेणा योज्यं। यथाह शंखलिखितौ गुरुसा
यां वैश्यायां अवकीर्णः संवत्सरं त्रिषवणमनुतिष्ठेत् क्षत्रियायां द्वे वर्षे ब्राह्मण्यां त्रीणि वर्षाणि यत्त्वंगिरोवचनं अवकीर्णी
निमित्तं तद्ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् चीरवासाः षण्मासान् तथा मुच्यते ह्यकिल्बिषादिति तदकामतो मानवादि विषयमी
षत्स्वभिचारिणीविषयं वा अप्रसन्तस्वामिवनिताविषयं वा पुनः स्वैरिण्यां वृषल्यामवकीर्णः सचेलस्नानमुदकुम्भं दद्याद्ब्राह्मणा
य वैश्यायां चतुर्थकालाहारो ब्राह्मणान्भोजयेद्यवसभारं च गोभ्यो दद्यात् क्षत्रियायां त्रिरात्रमुपोषितो घृतपात्रं दद्यात् ब्राह्मण्यां ष
ड्रात्रमुपोषितो गां दद्यात् गोष्ववकीर्णः प्राजापत्यं चरेत् षण्ढायामवकीर्णः पलालभारं सीसमाषकं च दद्यादिति शंखलिखितोक्त
न वेदितव्यं। एतच्चावकीर्णिप्रायश्चित्तं नैष्ठिकस्यापि ब्रह्मचारिणः समानं अवकीर्णोद्भूतो राजा वैश्यश्चापि सदैरमात्र इत्यूर्ध्वे भ्या
श्चैनो [illegible] सहास्तमाहृत्ता रत्निपांदिल्पस्मरणात्। प्रदानहोमे संयोगमंतरेणाकामतः श्रुरभ्यातेविहतमिति देवालमेवात

102

५५:

का॰ ...गामी तं द्रष्टव्यं एतदेव रेतःसम्भवलोष्ठो गौरिवास्यमेवेति वसिष्ठेन यागमात्रस्याभिहितत्वात् व्रतान्तरं कृच्छ्रचान्द्रायणादिष्वनि-
रिचयमुस्कन्दने सत्येतदेव यागमात्रं व्रतान्तरं कृच्छ्रं चैवमिति तेनैवाभिहितत्वात् स्वप्नस्कन्दने तु मनूक्तं द्रष्टव्यं स्वप्ने सिक्त्वा ब्रह्मचा-
री द्विजः शुक्रमकामतः स्नात्वार्कमर्चयित्वा त्रिः पुनर्मामित्यृचं जपेदिति वानप्रस्थादीनामिदमेव ब्रह्मचर्ये त्वं जनैरवकीर्णिव्रतं कृ-
त्रयापि कं भवति वानप्रस्थो यतिश्चैवं जने सति कामतः पातकत्रयसंयुक्तमवकीर्णिव्रतं चरेदिति श्रुतिस्मरणात् यद्यपि
गार्हस्थ्यपरिग्रहेण संन्यासात्प्रच्युतो भवति तदा सैव जातिरुक्तं द्रष्टव्या। सम्यस्यात्मतिः कश्चित्संन्यासात्पतितो वृत्ते यदि सकृद्यौनं कृच्छ्र-
श्रान्तः परामासाम्प्रत्यनन्तरमिति। प्रत्यापत्तिर्गार्हस्थ्यपरिग्रहः। अत एव वृद्धहारीतः। यः प्रव्रजितो भूत्वा पुनः सेवेत मैथुनं वा
षष्टिवर्षसहस्राणि विष्ठायां जायते कृमिरिति। तथा च पराशरः। यः प्रत्यवसितो विप्रः प्रव्रज्यातो विनिर्गतः अनाशकनिवृत्तश्च
गार्हस्थ्यं चेच्चिकीर्षति स चरेत्त्रीणि कृच्छ्राणि त्रीणि चान्द्रायणानि च जातकर्मादिभिः सर्वैः संस्कृतः शुद्धिमाप्नुयादिति तत्र ब्राह्म-
तास्य धारामासिकः कृच्छ्रः पुनस्संन्यासे संस्कारश्च क्षत्रियस्य चान्द्रायणमात्रं वैश्यस्य कृच्छ्रत्रयमिति तिस्रः तस्यैव
यवोह्लतास्य च शक्तिः सकृत्कृच्छ्रं तस्यासाध्ये पेक्षयावस्थितं प्रायश्चित्तं दृष्टव्यं न त्वामरणात् संन्यासिनामपि यमेन रामः
प्रायश्चित्तमङ्गं ... प्रव्रज्यानाशकच्युताः विषप्रपतनप्रायश्चित्त ... येन वै ते प्रसवसितः सर्वेलो-
कबहिष्कृताः चान्द्रायणेन ... द्वयेन चैतिरश्च चान्द्रायणं तस्य कृच्छ्रद्वयात्मकं प्रायश्चित्तं द्वयं यत्रानुक्तं पेक्ष्याया

103

वरिष्ठतं विशेषं यदनुशासनघातहन्ता श्वेति याज्ञवल्क्यस्मृतासागाप शास्त्रीयमरणनिमित्तमिति स्त्रादेहपरेपी द्रष्टव्यं यत्तन्नर्व-
सिष्ठवचनं त्रीन्मासान् सामीक्षं हुतं दशरात्रं चरेत्त्रिरात्रं चोपवसेदिति तदपि व्यवहिता शास्त्रीयमरणस्यैव कर्तव्ये चिन्त्यं वनेशापेक्ष-
पादृष्टव्यं अथ यवान्नयावकसायमात्रे त्रिरात्रं प्रायश्चित्तस्य सहृदयं शरात्रमिति व्यवस्था। इदं चावकीर्णिप्रायश्चित्तं गुरुदारा-
परतस्समव्यतिरिक्तागम्यागमनविषयं तत्र गुरुतल्पप्रायश्चित्तस्य दर्शितत्वात्। न च लघुनावकीर्णिव्रतेन गुरुदारशवसोयय-
नोपशुहृद्यातकदोषनिर्हरणोचितं। न च ब्रह्मचारिस्त्रीयोषित्कं लघुप्रायश्चित्तविधानमिति वक्तुं अत्र श्रमोत्तारणं हेतुरायादि-
देवैक सहसादिप्रकरणे दर्शितत्वात्। न चात्रागम्यागमनप्रायश्चित्तं पृथक् तेन ब्रह्मचारिणो योषिति ब्रह्मचर्यस्खलनस्यागम्या-
गमनान्तरीयकत्वात् अत एव अत्रापि यस्मिन्निमित्ते निमित्तान्तरं समभ्यस्तं वा अवश्यंभाविनं नस्यैव कर्तव्यमिति कं प्रयुक्तं। यथा। अ-
वगूर्य चरेत्कृच्छ्रमतिकृच्छ्रं निपातने कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ सक्प्राते कृच्छ्रोऽभ्यन्तरशोणिते सत्र शोणितोत्सादने निमित्तेऽव-
...रणानि पातनलक्षणं निमित्तद्वयमवश्यंभावित्वेन स्वनैमित्तिकं कृच्छ्रमतिकृच्छ्रं च न प्रयुङ्क्ते एवमन्यत्राप्यूहनीयं य-
...निमित्तानां अवश्यंभावनियमो नास्ति तत्र पृथक् नैमित्तिकानि प्रयुक्तानि निमित्तानि यथा यदा यवेति यदा यवो रज-
...णाभ्युक्तो दिवा जले गच्छतीति न तु ब्रह्मचारिणो योषिति ब्रह्मचर्यस्खलनस्यागम्यागमननान्तरीयकत्वं नास्ति
...मेव गम्यागमनस्येवाभावात् यथाहि नत्नाव स्तुत्रिकोकन्यासमयोनित्वात् नापि परस्त्री यामरणान

भावानलापि वृषवामन्ने रमेरणा भावात्तनापि वेश्यान्तत ह्ल्लित्वात् अतः पुत्रिकायाः ऋष्यनंतभोवाद प्रतिषिद्धेति नत्रैव वि
स्यनस्पदे वलंमवकीर्णिव्रतं श्रमन्त्रविस्मनस्पत्तनिमित्तां नरहस्त्रि यानार्दवकीर्णिव्रतं नेमित्तिकांत रमपि प्रयोक्तव्यमिति
तरसत पुत्रिकाया अपि परिपर भायो सांत भोवात प्रसक्ता भावे पि विवाह संस्कारेण संस्कृतत्वात गांधर्वादि विवाहयपि
रीता वत्त नवयु स्यात्कन भवेभ्द्रातानत्रि ह्रायेन वापितानो पयछेत तो प्राहः पुत्रिकाधर्म शंकयेति प्रतिषेधान रुगो अं स्वि
वभार्यात्वं नो त्पद्यत इति वाच्यं द्दहार्थत्वात् सपि छेधुस्य वर्णांग्यादि प्रतिषेधवत द्दहार्थं वपुत्रिकाधर्मो शंकयेति हेतया
दानातनवपुत्रार्थमेव परित्यागने अपितु धर्मार्थमपि अनंतश्च स्यादित पुत्र स्यम्रतभार्येष्यधर्मार्थपुत्रिकायरित्या
पनेकोविरोधः अपेचितं चैनत्स्यरत्नादि संतप्रसंगेन तस्मा ब्रह्मचारिणो यो षिति ब्रह्मचर्य सवलन स्यागम्यागमन
नांतरीयकत्वान्न पथ्यईनैमित्तिकं प्रयोक्तव्यमिति सम्बुक्तं ब्रह्मचारि प्राय श्चित्तप्रसंगाद्स्य दुष्यातक प्रायश्चि
तमाह भैक्ष्याग्निकार्ये सत्काल्यस सप्त रात्रमनातुरः कामावकीर्णीरत्या भ्यांजुहूयादाहुतिद्वयं उपस्थानं ततः कुर्यात
संमासिंचं त्वेनेनतुयत्त्वानात्र एवब्रह्मचारीनिरंतरं भैक्ष्यमग्निकार्यं वासप्तरात्रं असेकामावकीर्णी स्यवकी
र्णोस्मिकामकामायस्वाहा कामावपन्नो स्म्यवपन्नो स्मिकामकामायस्वाहा रसेताभ्यां मंत्राभ्यां माज्याहुती हुत्वा सं
मासिंचं त्वेतमरुतः संमिंद्रः सं बृहस्पतिः संमायमग्निः सिंचंतापशा साब्रह्मवर्चसेन सनेनमंत्रेण ग्नानिरुपतिष्टेत रतेच

गुरुपरिचर्यादि गुरुतरकार्यं व्यग्रतयाग्निकरणो द्दष्टवं युदाब्धव्यग्रस्व भैक्ष्याग्निकार्ये सप्तरात्रेति तदा अकृत्वा भैक्षवरणामसमिध्य च
पावकं अनातुरः सप्तरात्रमवकीर्णिव्रतं चरेदिति मानवेद्दष्टव्यं पुत्रोपदेतादिनातत्र हारीते नप्रायश्चित्तमुक्तं मनो व्रतपतोभिक्ष
तस्य आज्याहुती हुत्वा पुनर्यपा यं प्रतीयारद्भैक्ष्य भोजनेन्मुदिते मितिनिर्मुक्तवांनेदिवा मे नानसीर्दूशेति नानसा ये श्मशान
माक्रम्य हृ यादिं अस्मारुष्यह ज्यातिकर्म चैनाभिरेव नद्र यां राम्प समिध नेहसावरस रीसपारी नावर्धे पहेवा देव हे उनभि
तिक्रूषमानिभिरा सयं जगन्धान्मवशिवा सोमवादीनां प्रतिग्रहे साविमह सहस्र नयेदिति मनो व्रतपतो भिरिति निमनो ज्योतिरित्यादि मनोलिंगा
भिः स्वमनेव्रतपा अग्निरसास्थिभि व्रतलिंगाभिरित्यर्थः यथ्यर्थप्रतीयादिति उपनतो काम्यारा सामंत्र कंगहीयादित्यर्थः पतो यवीतं वि
तंविनाभोजनादिकरणेन व्रह्मसूत्रं विनाशुं क्तेविप्राय्नकृत्रे यवागायत्र्यस्सहस्रे एा प्राणायामेन शुध्यतीति मनूक्तं द्रष्टव्यं ॥ किंच
मधुमांसाशनेकार्यः कृच्छ्रं शेषव्रतानि च प्रतिकूलं गुरोः कृत्वाप्रसाद्यैव विशुध्यति ब्रह्मचारिणा आममांसभुक्ता समस्तरोक
कृच्छ्रकार्यं अनंतरमवशिष्टव्रतानि समापयेत् एतद्विशिष्टभोजनाद्युपात्तान्मांस भक्षणविषयं ब्रह्मचारी चे
यादृछेषभोजनीयं कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरित्वाव्रतशेषं समापयेदिति वसिष्ठस्मरणात् द्वादशरात्रग्रहणं
यातिकृच्छ्रपराकादेरपि प्राप्त्यर्थं यद्दामांसे काचनो घ्याघ्यामिश्र जन्मनां मांसं गुरोरुच्छिष्टं कृत्वा भक्षणीयं संचे
गुरोरुच्छिष्टमेघृतार्थं सर्वं प्राश्नीयादिति तेनैवोक्तत्वात् सर्वेगृहस्थांमांसलक्षुना घभक्ष्यमात्रसंग्रहार्थं तम्रक्षणे नवायगतस्य

पृ॰ ५५

106

विपरिलुप्यति द्वेन तथा च बौधायनः येनेछेद्विलिंगं सयदाणहो भवति तदीच्छया यादिश्यमं गलमुपतिष्ठेत तदृं सः शुचिषदिति म
धुनो यथाानंतः प्राशनो यपत्नीनहोषः अकामोपगतं मधुवाजसने यकेनदुघतावसिंछस्मरणात अस्यसनकादिभिः सताप्रायश्चि
त्तमभक्ष्यभक्षणप्रायश्चित्तप्रकरणे वक्ष्यामः आज्ञाप्रतिपाघातादिनागुरोः प्रतिकूलमाचरन्पारुष्यादिनागुरुं प्रसा
द्य विशुध्यति ब्रह्मचारिप्रायश्चित्तप्रसंगाद्गुरोरपि प्रायश्चित्तमाह छत्रं पंगुरुः कुर्यान्प्रियपत्नं प्रहिंतो यदि यथागुरुश्चोरोग
गाघ्रमयाकुलप्रदेशो संदूनराधकारकुलितनिशीथावसरेकार्यापत्ति प्रेरयति स चगहनाप्रेरितो दैवान्मृतस्त
दास गुरुः कृच्छ्रत्रयं प्राजापत्यमाचरेत् नांत्रं पंकुर्यात् नउनहि यः प्राजापत्यासति पपर्कनिवेशिनी संख्याउपपन्नासा
तन चेकादशप्रयाजानपत्नीलिवदाहस्यपेक्षा संख्येनिवत्तरसरूपप्रत्यक्षेसं वसाहस्यपेक्षायामनापत्तार
यदीपमुत्पन्नगतासंख्यास्यात्त्रस्यादविकल्पं चिरहत्यपेक्षा किंतत्समिगतेयं अतस्तिस्मात्रहृतीत्रेहोतीतिवत्स्वरूपप
यत्कायेष्वयेषत्रिता संख्याघटनाप्राप्ता सत्त्वहिंसा प्रायश्चित्तमापत्वात् माहक्रियमाणोपकारे हमते विप्रेनपातकं आशु
वैरोपयरेआवसारे तो षधयथान्नप्रदानादिभिश्चिभि क्रियमाणोपकारे यस्मान्नास्तिदोषः तस्मिन् रामः
देवात्कथंचिन्मृतेपि नैवपातकं भवति विप्रग्रहणं प्राणिमात्रोपलक्षणं अतश्च यस्त्रेतोश्चिकित्सकस्य गरदस्य भेषजे विमो
चने यत्नेकृते विपत्तिः स्यात्तस्यपापेन लिप्यतरस्मादिसंवर्गाचरेत् सत्वप्रपंचितप्राकृ॥ मिथ्याभिशंसिनोहिनां प्रा

107.

अवरोधादीनांच वहिक्षामाचारत्वाविशेषेपिवचनात्कालविस्तारः क्वचिद्द्विपादः क्वचित्त्रिपादइति मुक्तं। अत्राह पराशरः गवां
धनयोक्तेः स्फंभवेन्स्तत्कारकामतः। अकामकृतपापस्यप्राजापत्यं विनिर्दिशत्। प्रायश्चित्तेततश्चीर्णे कुर्याद्ब्राह्मणभोजनं
अनडुत्सहिता धेनुर्दद्याद्विप्राय दक्षिणामिति। अयं च प्रजापत्यो यदि रोधादिके कृत्वा तज्जन्यप्रमारपरिजिहीर्षया प्रस
वेक्ष्यमाणात्सतत्त्वहारस्यश्चेत्अकामकृतपापस्येति विशेषणोपादानात्पदाधानप्रमादे हरक्षणं करोतितदा पादमे
वचरेद्रोधेहेयादिवधनेचरेत्। योजनेपादहीनंस्यात्सर्वे नियातनरसंगिरोकृच्छ्रमेमासिकयादर्किंचिदधिकं
हूविप्रासहगोवधव्रतंकुर्यात्। आयसंवेनापिविशेषमुक्तः। अतिदाहेनिवाहाभ्यांनासिकाछेदनेतथा। नदीपर्वत
संरोधान्मृतेपाहेनमाचरेत्। लक्षणमात्रोपयोगिनिहसाहेनहोषः अन्यत्रांकनलक्ष्याभ्यांवाहनेमोचनेयिवा॥
सायंसंगोपनार्थं चनदुष्येद्रोधवंधनैः इतियराशरस्मरणात्। अंकनंस्छिद्रचिह्नकरणं। लक्षणंसामप्रतोमलक्षणंवा
हनेषतहोक्तमार्गेणारक्षणार्थमपिनालिकेरादिभिर्वधनेभवस्येवदोषः। ननालिकेरेणानश्वालावालेनचापि मौंजेन
वध्नश्रंखलैः। एतैस्तुगावोनविवंधनीयाः वद्धाउत्तिष्ठेत्परश्रुंगृहीत्वा। कुशैःकाशैश्चवध्नीयान्स्थाने दोषविव
र्जितइतिब्यासस्मरणात्। तथान्योपि विशेषस्तेनेकोक्तः। घंटाभरणदोषेणयत्रगौर्विनिपातिता। चरेदर्धव्रतंभवे

नत्र भरसंगा ...ठन स्यजं। अतिदोहातिदमने संघाते चैव योजने वध्या ऽ रवलपाशैर्मृन्ते यादेन माचरेत्। पालः कालाश्चिनो
येश्य यां कृचित्प्रायश्चित्तं विशेषतस्तेन वोक्तः। जलौघ पल्वले मग्ना मेघ विद्युद्धतापि वा। एवं भ्रे वा पतिताकस्मात् छुप्यादेनापि भक्षि
ता। प्राजापत्यं चरेत्कृच्छ्रं गोस्वामी व्रतमुत्तमं। शीतवातहता वा स्यात् उद्बंधनमृतापि वा भवस्यागारे येश्यां प्राजापत्यं संविनिर्दिशेत्
तिा रदेवकार्यात रथिरे हेतुपेक्षायां देहितः। कार्यांतर युगतयोपेक्षायां त्ववधे यत्स्यलोपमगयां प्रस्थापदर्शितया तने। एवमप्रयो
नसयोपेक्षेने कृच्छ्रार्धं माचरेत्। अपालनात्कृच्छ्रं यादृ स्यात् रव प्रवर्तितविस्मरणान्। तथा मत्सापि यापादने।
कृच्छ्रादि पक्ष्मार्थं प्रहृत्तो वचनादेवाभावः। यथाह संवर्तः। यंत्रणे गोश्चिकित्सार्थे मूढगर्भविमोचने। यत्ने कृते विपत्तिः
स्याच्च सपापे न लिप्यत इति यंत्रणे व्याख्या दिति योतनार्थं संरंशां कृशादिप्रवेशाने। तथा। औषधं स्नेहमाहारं दद्यो ब्राह्मणो द्वि
जः। द्रियमाने विपत्तिः स्यात्स पापैर्लिप्यते। तथा हा ... दपि गर्भ दंष्ट्रयोगे हप कुर्वतां। द्विजानां गोहिनार्थं च प्रायश्चि
त्तं न विघते। कृप जं न विघतेऽत्र यगणप्याह। ग्राम घाते शरौघेण वेश्मभंगान्निपातने। अतिवृष्टिहतानां च प्रायश्चित्तं न विघते। कृप
खाते वधमो ऽ गेन दहाहेवशामतां। ग्राम दाहेन घाघोरे प्रायश्चित्तं न विघतरति। इदंतवेधनरहित सेव पशोः कयंचिद्द्दा लप॰
देहाहेनमलितविषयं। इतरत्वे त्वाप संवेनोक्तं। कालातस्त्वधुगै युगरदहाहरवले भुवा। यदि तत्र विपत्तिः स्यात्ता व्र
कोविधीयते। तनयास्मादि भेगोमरणाभावे पिकृच्छ्राप्रायश्चित्तमुक्तं। अपि च अंगा गवा कृत्वा नोग तच्छेदनं तथा।

पातनं हंतश्रृंगा स्थि सा मा दूंतय वाग्निवेशतिः। यत्वंगिरसोक्तं। अंगाभंगे स्थि भोवा चर्मनिर्मोचने पि वा। दशरात्रं पिवेद्दहंतस्य स्या
नियमः शिरोभे वदितिः। वचनशादृवा भक्षी रादिकं नेनच्छक्तं न दशाकविषयं। इदंच प्रायश्चित्तं गोस्वामिने यापन्न गोसदृशो गोदाने व
कार्यं यथाह यगणशारः। प्रथमायनो प्राणाः भ्रतां दघात्तत्र मतिरूपकं। तस्यानुरूपं मूल्यं वा दद्यादित्यब्रवीत् मनुरिति। मनुरपि य
यस्य हिस्यात् व्याताज्ञानतोऽज्ञानतोपि वा। सतस्योसाटद्वेपे च्छोद्दिं राजेद्दयाचतत्समर्मिति। एतच्च पूर्वोक्तं प्रायश्चित्तजातं ब्राह्मण
स्यैव हंतवेरितं क्षत्रियादेस्तु हंतुहदिस्त्वनाविशेषोभिहितः। विप्रे तु सकलं देयं पादोनं क्षत्रिये स्मृतं वैश्येर्धं पादरक स्या
शूद्रजातिषु शस्यतदृतिः यत्वांगिरोवचनं पद्यघाब्राह्मणानां च सारानां हिरणमना वैश्यानां त्रिगुणां प्रोक्तां पत्र्रहृद्भ्रतं स्मृतमि
तितस्थानितलोम्येन वा ऽ द्भुयाहृप्यादिविषयं। तथा आवालहदूनालवंधे अनुपनीतस्य यादरतिच प्रागूत्क मनसधेयं। स्त्रीणांपा
दपादेशाविशेषो भिहितः। च पनेनैव नारीणां नात्र ब्रम्याजयादिकं। नगोदेशा यनेंतासांनवसीदनगवाजिनं सर्वानकेशानस
१६ सच्छेदयहेगलहुं वा। सर्वे वैव हिनारी शानकिरोमुंडनेस्मृतं। १६ वे भुविशेषः संवर्णेमहर्षिनः पादेग रोमवपनं द्वि
पादेश्मश्रु शारामपि। त्रियादेठ शिखावर्जं सशिखं तु निपातनदृति पादप्रायश्चित्ताहे स्यकेठरधस्तनरोपणामेव वपने।
अर्धे प्रायश्चित्ताहे स्यतु श्मश्रु शारामपियार्दे न प्रायश्चित्ताहे स्य१ नः शिरोगतानामपि पिशिखावर्जंतानां यादचतुष्पाहे स्य
सर्वेषां रवहर्कलकेशानां तस्येति एवमेतद्दिगावलेवने नान्येनामपि स्मृतिवच सांविषयोनिरूपणीयः। ॥ इति गोवधप्रा

१६

प्रा॰ योऽत्र प्रकरणे ॥ अधुनान्येषामुपपातकानां प्रायश्चित्तमाह ॥ उपपातकशुद्धिः स्यादेवं चान्द्रायणेन वा पयसा वापि मासेन पराके
ण पि वा पुनः ॥ एवमुक्तेन गोवधव्रतेन मासं पयोव्रताख्येन वा आदिना मेषां व्रात्यतादीनामुपपातकानां शुद्धिर्भवेत्। चान्द्रायणेन वा स्या
माणलक्षणेन वा मासं पयोव्रतेन वा पराकेण वा शुद्धिर्भवेत्। अत्र चातिदेशसामर्थ्याद्गोवधसमानां परिवेत्रादिभिर्गोवधवा
धाद्रतैः कतिपये न्यूनत्वमवगम्यते एतच्च व्रतचतुष्टयमकामकारविषये यथाविकल्पितं द्रष्टव्यं कामकारे तु एतेदेव
व्रते कृच्छ्रे ऽपपातकिनो द्विजाः ॥ अवकीर्णिवर्ज्यं शुद्ध्यर्थं चान्द्रायणमथापि वेति मनुनोक्तं त्रैमासिकं द्रष्टव्यं। अत्र एवमनु
वचनादयं प्रायश्चित्तातिदेशः सर्वेषामुपपातकगणपठितानामुक्तप्रायश्चित्तानामनुक्तप्रायश्चित्तानां वा अवकीर्णिवर्जितानां
नामविशेषेण वेदितव्यः। अवकीर्णिनस्तु प्रतिपादितमेव न त्वनुक्तमेव न त्वनुक्तप्रायश्चित्तविषयं यत्नेनातिदेशिक
कस्य गुरुकारस्य नाथीतिपादोक्तप्रायश्चित्तबाधसापेक्षत्वप्रसंगात् ॥ एवं च यानि सम्यगुक्तानि भिः कृतानामुपपातकगणपा
ठेऽन्यथैकस्यानयदि परउपपातकमध्ये सामान्यतः पठितस्यात्र विशेषतः प्रायश्चित्तांतरमुच्यते यथा अयाज्यानां
वा याजनेऽकृत्वा चीर्णक्रच्छ्रेनाचरेद्ध्यस्य याजकोऽभिचरन्नपि त्रीनिति सएव विषयः केवलं यदि द्विपेन न पुनर्विशेषतः पठि रामः
तयाजनं कृत्वा चीर्णकृच्छ्रं नाचरेत् तस्य याजकोऽभिचरन्नपि त्रीनित्यादि यथा धर्मेनाधिकृत्य मछेदः कृत्स्नमलनतावीह छेदनेन यामरु
नस्येवमन्यत्राविशेषतनएव पत्रप्रायश्चित्तमुच्यते सोपि यथार्थनाधिकृत्य मछेदः
हानमिति अनो ब्रात्यतादिष्वस्मिं ह्याहोरात्रं नरे वा दृष्टेः प्रायश्चित्तेः सह उपपातकशुद्धिस्यादित्येवमादिना प्रति

पदितव्रतचतुष्टयमसमविषयतया कल्पनेन विकल्पो विषयविभागो वाऽन्वेषणीयः ॥ तानि च सम्यक् संचरद्भिः प्रायश्चित्तानि याठक्र
मेण व्रात्यतादिषु योजयिष्यामः ॥ तत्र व्रात्यतायां मनुनोक्तं। येषां द्विजानां सावित्री नानूच्येत यथाविधितांश्चापयित्वा त्रीन्
छान्दयाविद्युपनापयेत्। यरति पश्चाद्यमेनोक्तं सावित्रीपतिता यस्य दश वर्षाणि पंच च सशिखं वपनं कृत्वा व्रतं कुर्यात्समाहितः
एकविंशतिरात्रं च पिवेत्प्रसृतिं यावकं हविष्यं भोजयेच्चैव ब्राह्मणान् सप्त पंच वा ततो यावकशुद्धस्य तस्योपनयनं स्मृतमिति
न दुर्भयमपि याज्ञवल्क्यीयमासपयोव्रतविषयं यद्वसिष्ठेनोक्तं पतितसावित्रीकउद्दालकव्रतं चरेत् द्वौ मासौ यावकेन वर्तये
न्मासं पयसा पक्षमामिक्षया अष्टरात्रं घृतेन षड्रात्रमयाचितेन त्रिरात्रमब्भक्षो होत्रं उपवसेदश्वमेधावभृथं गच्छेद्वा
व्रात्यस्तोमेन यजेतेति अत्रैवं यथावस्थायस्योपनयनाभावेन नत्कालातिक्रमस्तस्य याज्ञवल्कीयव्रतान्यतमेन संज्ञेय
भवति अनापदि स्मृतिक्रमेण मानवं त्रैमासिकं तत्रैव पंचदशवर्षावधि ऊर्ध्वमपि किं च कालातिक्रमेण उद्दालकव्रतं व्रात्य
स्तोमो वेति येषां तु पितामहादयो प्यनुपनीतास्तेषामापस्तंबोक्तं। यस्य पिता पितामह इत्यनुपेतौ स्यातां ते ब्रह्महसंस्तुताः ... त्रैविक्रं
ब्रह्मचर्यं यस्य प्रपितामहादेर्नानुस्मर्यते उपनयनं तस्य द्वादशवर्षाणि त्रैविद्यकं ब्रह्मचर्यमिति ॥ इति व्रात्यता ॥ तथा ह्ये
यमप्युपपातकसाधारणप्रायश्चित्तं चतुष्टयापवादकं प्रायश्चित्तं मनुनोक्तं धान्यधनचौर्यं कृत्वा कामाद्विजोत्तमः स्व
जातीयगृहादेव कृच्छ्राद्धेन विशुध्यतीति द्विजोत्तमस्य सजातीयो ब्राह्मणस्तस्य वाणिज्यापरिग्रहेण ब्राह्मणस्य गाहर्त्ये ॥

दंक्षत्रियादेस्तल्पं कथं शूद्रायां दंतलेपादिलिप्तं यं चकूटमादिगुणोत्तरोत्तरे यां प्रतिवर्णो विदुर्वेत्ति क्रमेदंडं भूपस्तु मि
ति क्षत्रियादेस्तद्द्वौ दंडास्तल्पतल्पदर्शनात् न पाविप्रे स्वकलंदे पंचादेनं क्षत्रिये स्मृतमिति याद्यात्रहात्याद्या प्रायश्चित्ते
दर्शनात्तथा क्षत्रियादिपरिग्रहे तत्रापि दंडानुसारेण प्रायश्चित्तात्यल्पं कल्प्यं अतः क्षत्रियपरिग्रहे वीर्ये वा एष
मिकं वैश्य परिग्रहे द्वैमासिकं गोवधव्रतं शूद्रापरिग्रहे चांद्रायणं कल्प्यं एवमनंतरोत्पादने पीयरदंचरणं कुमेषा
ल्पापहारविषये सुविके तथा स्वं दृशास्यः कुंभे स्त्रोहरतो विकेवधरनि वधदर्शनात् भकुन्न पंचमहत्स्वपलपरि
मानाः धान्यसाहचर्यादत्र धने चैतावद्व्ययत्रिवेदितो अन्नशाखे नतेडुलादिकमभिधीयते धनशाखे न च ताम्रा
दिजलादिकं रद्दं च प्रायश्चित्तं कामकारविषयं अकामतस्तत्र मासिकं गोवधव्रतं तथा मनुः धान्यान्नधनचौर्याणि
च कूपवापीजलानां च शुद्धिश्चांद्रायणेन विनिसार्द्धं शतनद्वयपालप्रमेला पहारे दस्वा चांद्रायणं प्रासमपि रतरोवधव्रतं नि
वेतस्यैविधीयते तावन्मस्त्यसेला पहारे पानीयस्य शत नस्ल्या द्विगुणो दंडः शतिपंचशतं दंडविधानात्तावत्परिमाणरं उचो
र्यपरा योगोवधाहे सहचरितत्वात् कृच्छ्रातिकृच्छ्रे द्रव्ययोः परापंचशतं तथेति चांद्रायणविषये पंचशतविधानाच्चोक्ष्ण तु
त्रियादिद्व्या पहारविषये द्वयं वीब्राह्मणं वविद्व्या पहारे तन्निक्षेपस्य पहरतो नरात्र्य रजतस्य च भूमिवज्रमणी
नां च हृत्वा तयसमं स्मृतमितिद्वयसं तथा द्वयाणाम स्य सारतो न्ते यं फलान्यवेश्मनः चरेत्सांतपनं कृच्छ्रं तन्निर्यातया ११२

ल स्त्युहृयरनि। अनेनाल्पप्रयोजनत्रपुसीसादिद्रव्यापहारविशेषे तस्य तामान्योपपातकप्रायश्चित्तापवादः दंडं च चांद्र
यणामिमित्तमस्तनार्धं हत्वा यथा शतनमल्पस्य पंचदशशार्धं त्रपुसीसादिष्वेयं प्रायश्चित्तं चो ऽयरायणं चरेत् शाल्वानस्य नत्याद्रव्यवि
शेषेणाल्पपातक सामान्यप्रायश्चित्तापवादः भक्ष्यभोज्यापहरतो यानशय्यासनस्य च पुष्पमूलफलानां च पंचगव्यं वि
शोधनमिति एकवारभोजनपर्यायसमभक्ष्यभोज्यापहारे दंडं द्विवारभोजनपर्याप्तापहारे तु त्रिरात्रं यथाह यैठिनसिः भक्ष्य
भोज्यान्नसोदरहरणमात्रापहरतो त्रिरात्रमेकरात्रं वा यं सगव्याहारतेति यानादीनाम यहोन्तसाहचर्यादेतावन्मल्प
हरणस्य प्रायश्चित्तं सर्वत्रापि द्वियमाणाद्यमस्तोषिकभावेन प्रायश्चित्तस्यापि गुरुलघुभावः कल्पनीयः तथा इत्याश्च
श्रुतुमाराणां चधु पाल सगजस्य च। चैलचर्मामिषाणां च त्रिरात्रं स्यादभोजनमिति एवोचरतादीनां भक्षाश्चित्रात्रिरा
त्रप्रायश्चित्तदर्शनात्त्रिगुणामस्याधीशमेन तत्प्रायश्चित्तं। मणिमुक्ताप्रवालानां तां म्रस्य रजतस्य च अयस्कांस्योपला
नां च हारशाहं कणान्नमिति अत्रापि मसादिहारे शंगुणप्रायश्चित्तदर्शनात्तन्मल्पाहारे शंगुणामल्पमणिमुक्ताप
यहोरे द्रव्यसमिरं। तथा कर्पासकीटजोर्णानां द्विखुरैकशफस्य च। पक्षिगंधौषधीनां च रज्जाश्चैव त्रिरात्रं पयइति अत्रापि
मसादित्रिगुणाप्रायश्चित्तदर्शनात्त्रिगुणामल्पानाम पहारे एवमत्र प्रायश्चित्तं। द्विपमाणाद्रूधमस्तोषिकभावेन प्राय
श्चित्तमल्पमहत्त्वं कल्प्यमेव। इदं च सत्य प्रायश्चित्तं अपहृतद्रव्यदानेन रक्षालं च वबद्धं पंचां। यथाह विष्णुः। दत्वैवाप ११३

हृतं द्रव्यं स्वामिने व्रतमाचरेदिति ॥ इति स्तेयं ॥ अगम्यागमन प्रायश्चित्तं पुत्रपौत्रैः कृतं तेषु मिति विहितं न स्यात्तथा करणं । तथा वैदिकस्य
चाज्ञापमानो वैब्राह्मणस्तेन हृत्कोनरो रूक्ष न यतो देवकरणं चन्द्र यपातक शुद्धिः स्यादेव मेवे स्वादिनो क्रो पपातकस्य मान्य
विहितं व्रत चरेत् ह एवं मान्य येक्ष्य या योऽयं प्राय श्चित्तं तत मध्य मम नो क्तं । इष्टि वैश्वानरी चैव निर्वपेत् द्वयं यं पेक्ष स्थानां पञ्च
सोमानां निष्कृत्यर्थं मसंभवति । देहृ पर्यं परतिसंवत्सरं तेने ॥ अगम्यान पाकरणं ॥ तथा पितृकृतस्यानाहितानिर्वैषि एतद्दे
वचतु ष्टयं । वत्सरार्द्धमं मापरिगृहीत जये क्षपा योऽयं । अन्ता पदि तमानवं वैमासिकं अर्वाक् ऊन वे स्वरात्स्को स्यां जिनिवि वृते
माहकाल्ले स्वाधाय कर्मणि कुर्यादि प्रविधानान गत कृं वैहित्यरात्रे सामासि मासि विशुध्यह काग्रे रवि विशेष स्थे ने वो क्ष फल
हातो गहे अपो योनाद्स्यात् पाहने वा द्वा पराचरेद्धुर्व प्रतिमासमहो पि वेति यद्धतं प्रोक्तं हूरसो दिन्ता तां हितन्तां स्वराविक्ष ये
सो स्य च तद्द ब्यं ला क्षासु व साणां स्नस्थास्यति लहेमा नां चान्द्रायणान्त्र यं-च यः पायसा दूपद्दी श्रु र सङ्गुडलेऽङ्गहिस्त्रिह
पक्षादि पयाकः । सिद्धान्न विक्रये प्राजापत्येन तु कृत्वो पवास संगं मांजिष्ठा स्वर्णं रक्तक्षाराणां प्राजापत्यं पनस्य च विहितं ।
कदली नालिकेर जंबीर बीज पूर कनारंगा सापार्थ कृ कलानि काविक्रये य धानां च क्षपूर्वकरो देहं हित्वा दिविक्रये दि
न मुपवासः । शूद्रकस्तु पीन वस्त्र विक्रये त्रिदिनं । अजानामें रवीख राणा व नरकं पापं पातकं । मृत्ती द्वितां एकाह दुरवि ‌ रम
न पुपवासः । गृह क्षक सस्तुपीत वस्त्र विक्रये त्रिदिनं । अजा नामे र वीर वरा स्वनर कं भाना साप ताकं । यूत्ती हितां कात्रात्र
कृते यो द्वाम्याम्नां प्रतकः ॥ इत्युतीनां कृपधूनिहा स्वणगाणां सांत पनं । रहस्यानां कृच्छ्रमथानां शितान्त्वाविधानां यार

लक्षणां कामलोभान नेमान वं त्रैमासिकं अतिमात्र क्षत्रियादि स्त्री गुप्तचरणे स्त्रियवि वेषे तदा यान्ये व द्वैमासिक वा तु यप साम्या मासिकानियो
ज्यानि शुद्धि यादी नां व स्त्रियादि स्त्री गुद्ध मासिका दो ये व अकामतः पुनरेतास्त्रे व सिनो यात्रवल्क्यो यन्नवमे का दशाणी दाने
मासे पञ्चाशा स्याद्दि रो मासं प्राजाप त्य च रणं चान्द्राय णं च क्रमे णा दृष्टव्यं । अथ स्या गमने तत्काम तो विहितं मासव्रतमेवार्धं कृत सो
यो जनी यं । अनुन २ २ व सं वर्णो । इ ऊंत वृद्धि स्त्री गगो सामा संभा सा धर्मे व चा गो मत्र्यावका हारं सिच्छेन स्या व मोस्त कृत तास्य कामतो
धेमासिकम भिप्रेतं । ब्राह्मण्यां शूद्र प्रेक्षा पूर्वकं ब्राह्मण दारान भिगच्छ त्रिहैन धर्मकर्म कृत तो । द्यो रनिहैन धर्म कर्म सो ऽ निकृ
च्छ्र इति । त ब्राह्मण णाम यो यान्य त्र यां द्रुष्ट्व या हित्वा ति क्षी पुवा विप्रो स्तु द्धि स्त्रि यो भिचारिन्या स्व तु द्धि स्ने गमने च तथा च
संवर्तः विप्रः स्व स्वत्नं गत्वा प्राजापत्यं समा चरेदिति कामत स्तु दारा प्रव्रजितां धात्री साध्वी व र्णो त्तमा मपि कृच्छ्र इद यं
कुर्वीत स गोत्रा म भिगम्य चेति यमो क्तं कृच्छ्र द्वयं दृष्टव्यं वत्त र घम्या से व्यभिचारस्य से वि रिरा यो द्व यस्त्या पवकी र्णः सचे
लस्नातं उदकुंभं दद्या द्ब्राह्मणाय वेश्या यो च त पं का लाहारो ब्राह्मणा न भोज येत् । क्षत्रिया यो त्रिरात्रो यो पि नोय वा
द्दर्क रया ब्राह्मण संप्रह्रज्यो यज्ञपात्रं दद्या दिति शो सीतां ह्र पद्य । च ठरा घम्या स विष य प लं वा सच न र्थे तो दि रिता
श्रीका पंचम मेवं धुवी म निति स्मृत्यंत र स्वम म्या ने । अत्रे व विषये षट्त्रिं शन्म ते पु क्तं । ब्राह्मणी वृषलीं गत्वा कि चि दृष्ट्वा ‌ रमः
द्विजात ये तज्ज न्या च षष्ठ दद्या द्दे श्यां वा ल्वे लकं । अथ भ्रा तृ वा तिवेति प्र कृ द कृ मे द्विजा त यो दि व सो पो षि तो वा स्या द्रप्या

मासिकस्य याज्ञवल्कीयवृत्तवृत्तरूपस्यापि गृहस्थ रात्रावपवादस्त्वक्तः॥ तथान्यत्रापि गौतमादिभिः पारदार्ये विशेषेणापवाद उक्तः 116
पद्याह गौतमः॥ द्वे पारदार्ये त्रीणि श्रोत्रियस्येति॥ तथा वार्षिकं प्राकृतं ब्रह्मचर्यं प्रक्रम्यते तेन वेदमधिकृत्य तत्रपयातके शुचे बमिपि॥ त
ये त्वंशुच स्पष्टस्नानकाले कापत्नो जातिमात्रब्राह्मणीगमने वार्षिकं प्राकृतं ब्रह्मचर्यं तस्मिन्नेव काले कर्मसाधनत्वात्क्रियतापाशि
ष्यां ब्राह्मणीगमने द्वे वर्षे नातृदृश्या एव श्रोत्रियभार्यागमने त्रीणि वर्षाणि प्राकृतं ब्रह्मचर्यं यद्वा श्रोत्रियपत्न्यां गुणवत्स
ब्राह्मण्यां त्रैवार्षिकं तादृग्विधायामेव क्षत्रियायां द्विवार्षिकं तादृश्यामेव वैश्यायां वार्षिकमिति व्यवस्था एतत्समानदृष्ट्या
न्यायां षाण्मासिकं ब्रह्मचर्यं कल्पनीयं शूद्रस्य वर्णत्वेन वैश्यायामवकीर्णः संवत्सरं ब्रह्मचर्यं क्षत्रियवत्तान्नितिष्ठन् क्षत्रिया
यां द्वे वर्षे त्रीणि ब्राह्मण्यां वैश्यावधू द्रायां ब्राह्मणतापरित्यागात् योऽस्ति वर्णोऽवकीर्णो सो दर्शितः॥ एवं क्षत्रियस्यापि क्ष
त्रियादिस्त्रीषु क्रमेण द्विवार्षिकवार्षिकषाण्मासिकानि एवंवीज एव विषये योजनीयानि॥ वैश्यस्य वैश्यायां शूद्रो वार्षिकं कथं
त्रियादिस्त्रीषु क्रमेण द्विवार्षिक... सन्निपाते पारः
एमासिके ... सामासिकमेव पत्न्याः पत्नीषु पञ्चवर्णं प्रवर्णो यामस्वदूर्वा यां ... सन्निपाते पारः
यत्स्यैव मध्यासे पारपारश्च तथै सर्वं मिमित्त होतमी पत्रिवार्षिके तासमान विषयं प्रजनम सर्वं कार्यां वत्तु स्त्रीषां से दूरस्त
वार्षिक प्रायश्चित्तविधानादेकत्रामेव गमनाभ्यासेन रेप्रायश्चित्तं किं न प्रतिगमनं पारपारत्स्यूनं प्रायश्चित्तं कल्प्यं एतत्
स्त्रवेकाम कारयिविषये अकामतः पुनरेतावदेवार्धं तु स्यात् ... विषविषये योजनीयं॥ अनन्तकाले तज्जातिमात्रब्रा

त्वभोजने प्रवासादिनिमित्ते पुत्रादयस्तत्प्रयोगं कुर्युरिति॥ तथा स्मार्तेष्वपि पिण्डपितृयज्ञे श्रवणाकर्मादिषु पुत्रादिकर्तृ
नि सोऽहोमः कारयितव्य एव सूतके तु सद्यस्तन्नै स्मार्तकर्म कर्तव्यं भवेत्॥ पिण्डपितृयज्ञं च कुर्यात् होममसगोत्रेण कारयेदिति
जातूकर्ण्यस्मरणात् यद्यपि स्मार्तकर्मणि तत्र संकल्पत्वात् तथापि स्वद्रव्यत्यागात्मकं प्रधानं स्वयं कुर्यात् तस्मा
न्यनिषिद्धत्वात् अत एव बौधायनेन श्रौतकर्मणि तत्काले स्नानतः शुद्धिमाह यथा चरेदिति॥ यः पुनर्दानं प्रतिग्रहे होमः स्वाध्या
यश्च निवर्तन्ते इति होमप्रतिषेधः स काम्यादिप्रायश्चित्तविषयो वा अवस्थापनीयः॥ तथा सूतकान्ने भोजनमपि
न कर्तव्यं॥ भयत्र दशाहानि कुलस्यान्नं न भुञ्जीत द्विजपमज्जरणातु भयत्र जननमरणयोर्दुष्टाहानी त्याशौचकालो 117
पलक्षणं॥ कुलस्य सूतकयुक्तस्य संबन्धानाम सकुल्यैर्न भोक्तव्यं सकुल्यानां पुनर्न दोषः॥ सूतके तु कुलस्यान्नम
दोषमङ्गिरवतीदिति नैवोक्तत्वात्॥ अयमपि निषेधो दातृभोक्त्रोरन्यतरेण मरणे जनने वा ज्ञाते सति द्रष्टव्यं तदुभाभ्यामप
रिज्ञाते सूतकान्ने न दोषः कुतः॥ एकेनापि परिज्ञाते भोक्तुर्दोषः पावहेदिति षड्विंशन्मते दर्शनात्॥ तथा विवाहादिषु सूत
की यन्नैः प्राक्कृतप्राणमर्थं यत्कृतमन्नं भोक्तव्यमेव॥ विवाहोत्सवयज्ञेषु त्वन्तरामृतसूतके॥ पूर्वं संकल्पितमन्नं तु
न दोषः परिकीर्तितः॥ इति द्विद्विसमरणात् यापरोऽपि विशेषः षड्विंशन्मते दर्शितः॥ विवाहोत्सवयज्ञेषु त्वन्तरा
मृतसूतके॥ परैरन्नं प्रदातव्यं भोक्तव्यं च द्विजोत्तमैः॥ भुञ्जानेषु तु विप्रेषु त्वन्तरा मृतसूतके॥ अन्यगेहोदकाचान्ताः

११ सर्वैनेशुद्धयःस्त्रतानाःशुनि।तथाशौचिविपरीतेह्निनत्वैपिकेशुचदृष्टोदुष्टाचाभाकायपाहमरीचिः।लवणोमधुमांसेचपुष्प
मूलफलेषुच।शाककाष्ठतृणेष्वप्सुदधिसर्पिःपयस्सुच।तिलौषधाजिनेचैवपक्वापक्वेस्वयंग्रहः।पण्येषुचैवसर्वेषु
नाशौचंमृतसूतके।यत्तुक्षत्रियंतानमपक्वंतंडुलादिस्वयंग्रहणमितिस्वयमेवस्वाम्यनुज्ञातोगृह्णीयादित्यर्थः 118
पिक्कापक्कान्यनुज्ञानमन्यत्रसत्रप्रवृत्तविषयं।अन्यत्रसत्रप्रवृत्तानामाममन्नमगृहीतं।भुक्त्वाक्वाप्यन्नमेतेषांत्रिरात्रेण
यपः।पिबेदितिसंगिरःस्मरणात्।अत्रयत्क्षत्रियम्ब्राह्मणेक्रीतादिविषयः।प्रावसंगान्निमित्ताशौचेत्वंगिरसःवि
शौचंतूक्तः।आशौचंयस्यसंसर्गादापततेगृहमेधिनः।क्रियास्तस्यनलुप्यंतेगृह्याणांचनतद्भवेदिति।तदाशौचंकेव
लंगृहमेधिनएवनपुनस्तद्गृहेभवानांभार्यादीनांतद्गृह्याणांचभवेदित्यर्थः।अतिक्रांताशौचेव्यपमेवार्थःस्व
संतरणाद्दर्शितः।अतिक्रांतेदृष्टाहेतुपश्चाज्ज्ञानाभिवेहहौत्रिरात्रंस्नानकेनस्पर्शनंतदूर्ध्वंस्पर्शकर्हितिविदितिः।एवमा
शौचिनांविधिप्रतिषेधरूपाश्चर्मानभिधायाधुनाशौचवन्निमित्तंकालनियंसमाह।।त्रिरात्रंदशरात्रंवाशावमा
शौचमिष्यते।।ऊनद्विवर्षेउभयोःसूतकंमातुरेवहि।।शावनिमित्तंवावांसूतकशब्देनजननवाचिनात्रिभिन्नमा एमः
शौचंलक्ष्यतेएवंचवदतावजननमरणयोरशौचंनिमित्तत्वमुक्तंभवति।तत्रजननमरणाम्नात्वात्मेवनिमित्तं
भवति।निर्दृष्टांतानिमरणंअत्वाऽत्रमपजन्मवेसापिलिंगदर्शनात्।तथाविज्ञातेनुविदेशस्थंश्रुत्वायद्यसनि

सपिंडानांदशाहाशुद्धिःशवदर्शनादौशंखआह।दुःस्वप्नाघारिहदर्शनादौघृतंहिरण्यंपंचगव्यादिति।कश्चिद्विशे
विशेषणमनेपिदेवलआह।सिंधुसौवीरसौराष्ट्रांस्तथाप्रत्यंतवासिनः।अंगवंगकलिंगांध्रान्गत्वासंस्कारमर्हती
तिएतच्चतीर्थयात्रादिव्यतिरेकेद्रष्टव्यं।यमोनाशुक्तंप्रसादितंनमेरेतनयश्चेदात्मनःशौचतरहष्टास्तथेति
रोक्षेनब्राह्मणानामथापिवेतिआहमस्वयाद्वाप्रतायनंकृत्वाकृत्वाविप्रमबलाथाकुशैःप्रक्ष्याहोतुदिनमेकं
व्रतीभवेदितिक्षत्रियादुपसंग्रहणेहारीतआह।क्षत्रियादभिवादनेहोरात्रमुपवासोवैश्यादभिवादनेद्वि
रात्रंशूद्रादभिवादनेत्रिरात्रमुपवासइतितथाशय्यासनादुठपादुकोपानत्सारोपितपादोच्छिष्टाधकार।। 119
मितिसमिसख्यादिहृतस्याभिवादनेप्येतदेवासमिसध्यकृष्णाजांवुमद्दल्यास्तत्तयाशिकंजयहेमंच
कुर्वाणानामभिवादनेतद्वैद्विजमिसाह्लवीयेजयादिभिःसमभिव्याहारात्अभिवादकस्यापीदमेवप्रायश्चि
त्तंनोदर्कंभहस्तोभिवादयेन्नमेघ्वंचरत्नप्रथ्याम्महलोनाधुचिनेनयन्नेदेवपितृकार्येकुर्वन्नशयानहति
तस्यापिशंखप्रतिषेधात्तएवमन्यान्यापिवचांसिस्मर्तव्यानि।तान्येवप्रायश्चित्तान्यगोरवमयात्रलिखितानीति
प्रकीर्णकप्रायश्चित्तप्रकरणंनिमित्तानामानंत्यात्सर्वप्रायश्चित्तसर्वकर्मशक्त्वासामान्यतदुपरि

मि०स्त

शानुपरिहरविषये प्रायश्चित्तविशेषतानार्थमिदमाह देशं कालं वयः शक्तिं पापं चावेक्ष्य यत्नतः प्रायश्चि-
त्तं कल्प्यं स्याद्यत्र चोक्ता न निष्कृतिः यदुक्तं प्रायश्चित्तं ज्ञातेन वक्ष्यमाणं वा तद्देशादिकमपेक्ष्य पापकर्तुः प्राणावि-
यत्तिर्न भवति न चाविषयाविशेषः कल्पनीयः तत्र तथा प्रधानानि निर्दिष्टानि प्रसंगात् यथा वक्ष्यति वाऽभक्ष्योरि-
वान्ति पञ्चाग्नित्रिंनी ब्राह्मणस्वर्णहृदित्तत्र यदि हिमवद्विन्ध्यादिवर्तिनामद्रवासउपदिश्यते तस्मिन् शीतात्कुलि-
ते वा त्रिषु शिशिरादिकालेन तदा प्राणवियोगो भवेदिति तद्देशकालयोरल्परतो दृवासः कल्पनीयः तत्पात्रयोवि-
शेषकाद्यपि यदा न भवति वार्षिकादेरप्यहरूह्य दृशवार्षिकस्य वाहुद्दृशवार्षिकं प्रायश्चित्तमुपदिश्यते तदा प्रा-
णाविपद्येरन्निति तो मा वयः स्केनत्स्य प्रायश्चित्तं कल्प्यं अनृत एवमस्मृतं तरेक्षविरर्धं कुचिमादरतिवृहद्दुष्टिषु
प्रायश्चित्तमस्यद्रासोऽभिहितः तत्र प्राक् प्रबंधितं तथा धनदानं तपश्च तत्पादिशक्त्यपेक्षया च नहि निर्धनस्य
पात्रे धनेवापर्यवमितस्यामुपपद्यते तथोद्भुक्तः पित्रादेर्वा एकादिकं नोपिस्ताभ्यूद्गदेर्यादिकं अनृत एव रानादीनां
दानं छुद्यलशक्तवरदानं दानं चरेत् क्रिछमेकैकस्य विशुद्धये यस्मृक्तं तथा प्रायश्चित्तार्थमटते निःस्त्रियो रोगिणा एवमिति लम्भः
यस्य पापाक्रस्य स्मृतौ न रे प्रायश्चित्तं ह्रासोऽभिहितः तथा पञ्च महापातककारिरूपेण समप्रसङ्गप्रस्य समकृद्रम्यासादि-
रूपेण चावेक्ष्य यत्नतः स्वकल्पधर्मपाठस्य पर्यालोचनया प्रायश्चित्तं कल्पनीयं तत्राकामतो यद्विहितं तत्तद्देरेव काम-

120

कृते द्विगुणं कामतो भ्यासे च हुगुणमित्येवं स्मृत्यंतरानुसारेण कल्पनीयं न यामहापापोपपापाभ्यां पोभिशंसेन्मथपि
रं अभक्ष्य मासमसीति स्फक्रं तत्र महापापोपपापयोक्तं प्रायश्चित्तस्यापुक्तत्वात्स्वपापापेक्षयो पपातके मासिक-
व्रतस्य ह्रासः कल्पनीयः यत्र च ह्रसितं ज्ञेऽपि तास्फोटना निनाकस्माकुर्यात् पाणीरत्नवतोऽभसि स्नायान्नच श्मश्रु-
हि कर्त्र येतरनृतवेत्स्याः पतिकृवन्प्रतो भवति ध्रुवमि साद्दै प्रायश्चित्तं नोपदिष्टं तत्रापि देशाद्यपेक्षया प्रायश्चि-
त्तं कल्प्यं न तु न किंचिदपि निमित्तजातमनुक्तनिष्कृतिकमुपलभ्यते प्रोक्ता यामशक्तं कार्यं सर्वपापेनजयेनपपात-
कप्रयुक्तनाम नाद्रिहस्य चैवहीति अनुक्तानि घृतिर्द्वपि प्रायश्चित्तस्य वक्ष्यमाणत्वात् गौतमेनाप्येतान्येवानादेशे
विकल्पेन कियेरन्निसेकाहार्दयः प्रतिपादिताः अध्यानेस समहत्वे वसामान्यतः प्रायश्चित्तोपदेशस्य यापिस
वेत्रदेशकालीदीनामपेक्षितत्वाद्रूपेव कासनावसरः न च ह्रसितादिषु सर्वत्र प्राणायामशतं प्रयुक्तं निभिन्न
स्य लघुत्वात् अनृतपापापेक्षयाद्रासः कल्पनीयः प्रायश्चित्तान्तरं वानमुक्तं यपापस्य लघुत्वे येन प्रायश्चित्तस्य
ह्रासकल्पनास्यात् न च प्रायश्चित्तान्तरस्याद्वादिति वाच्यं अनुक्तनिष्कृतित्वादेव समसंकिंत्वर्थवा दृष्टं संकीर्णं ना हुद्दि-
पर्वा उद्धि पर्वीनु भावं घे येक्षयाचस्वो बोधएवद्दोषस्य गुरुलघुभावः तथा दंडकास न्वृक्षधाघपेक्षया च प्राय-
श्चित्तगुरुलघुभावः यथा ब्राह्मणगोरगौरसजातिकं विषये प्राजापत्यादिक मुक्तं तत्र पशुरोलोम्येन

121

मिता॰

प्रातिलोम्येन वा वर्णोत्तमादि क्रियते यदा वा मध्ये वा सिक्तादिभिस्तदा द्रष्टव्यं तत्र न स्पर्शनाद्दोषाल्पत्वाधिगमात्प्राय
श्चित्तस्याल्पत्वं लघुभावः कल्पनीयः दृष्टं तथा शूद्रस्य गुरुलघुभावः प्रतिलोमाय वारे द्वादिगणात्त्रिगणात् मारस्यादिना 122
एवमन्यपातकादिभिः पतितस्य प्रायश्चित्तमुक्तं यद्वा गुरुसादेन न चाचिकीर्षति तस्य किं कार्यमित्यत आह दासीकुंभं
बहिर्ग्रामान्निनयेरन्स्वबांधवाः पतितस्य बहिः कुर्युः सर्वकार्येषु चैव तं जीवत एव पतितस्य येन ज्ञातयो बांधवा
मातृपक्षास्तेन वै सन्निधाय दास्या प्रेष्यावत् पादेनापविद्धं पितृपूर्णं घटं ग्रामाद्बहिर्निनयेयुः एतच्च
नुष्ठानादिरिक्तातिथ्यां ... पञ्चमे भागे ... पतितस्योदकं कार्यं सपिंडैर्बांधवैर्बहिः निंदितेऽहनि सा
यान्हे ज्ञात्यृत्विग्गुरुसन्निधाविति मनुस्मरणात्तत्र च प्रवादान्सर्वे सपिंडादिभिर्युक्तानि नियेन यथाह मनुः दासी
घटमपां पूर्णं पर्यस्येत्प्रेतवत्पदा अहोरात्रमुपासीरन्नाशौचं बांधवैः सहेति प्रेतवदिति दक्षिणामुखापसव्य
त्वयोपाप्रसव्ये एतच्च निनयनमुदकपिंडदानादिप्रेतक्रियोत्तरकालं द्रष्टव्यं तत्स्वविधानगुरुनयोनिसंबंधो
त्संनिपातसंबंधोदकादिनिषिद्धं कर्माणि कुर्युः पात्रं चास्य विपर्यस्येयुः संभाषणं कर्मकरो धनहानिकारसात्रमा रामः
नीय दासी घटमपां पूर्णं यित्वा दक्षिणामुखं ... तावत्पदा ... ग्रामं प्रविशेयुरिति गौतमस्मरणात्
वानावीतिनो ... शिखाविघातो ... योनिसंबंधाश्च ... पततः ... ग्रामं प्रविशेयुरिति गौतमस्मरणात्

मिता॰

दुष्यादीतर ... पतत्याचार्यादयस्तु प्राणांतिकं प्रायश्चित्तं समन्ततः श्रुधोरसर्वाण्येतस्मिन्नुदकादि
निषिद्धं कर्माणि कुर्युरेतदेवशांत्यर्थं दकं सर्वं पूर्वपातकेष्वितिन एतं कृतप्रायश्चित्ते नैव कुत्स येषु तथा सर्वकार्येषु
वविधिस्त्राणां प्रकीर्तितः वासोरहानिके देयमन्नं वासः सरक्षणाय एवपुरुषाणां पारिसाणोदिविधिरनिर्देशमाह पतितानामेष
दिविधिः कृतप्रायश्चित्तानां चयाविग्रह विधिः स्त्रीणामपि पतितानां वेदितव्यः स्त्रीणां विशेषः पतितानाम्यो
पितामहः कृतोदकादिकर्मभ्यो वासस्थाप रोगप्रतिवारणसहितं संस्पृष्टा देयमिति 123
त्रमन्नं मलिनं च वस्त्रं तु नः पुरुषांतरोपभोगनिवारणसहितं संस्पृश्य देयं तन्नुकाः पतितानां यासां मायं पदिवा
गविधिस्त्रियतआह न चाभिगमनं गर्भपातनं भर्तुर्हिंसनं विशेषपतनानि तानि स्त्रीणामेतान्यपि पिशाचाहनव
तोगमनं गर्भपातनं ब्राह्मणाणां वा आपि भर्तुर्ब्राह्मणस्यापि हिंसनमित्येतानि स्त्रीणां महापातकानि पातकानि प
नन्निमित्तानि अपि शूद्रस्य पातनिमित्तानि महापातकानि पातकानुपातकानां च पानकान्यपि
निवोपपातकानि तान्यपि स्त्रीणां ध्रुवं निश्चितपतनकारणानि भवंति अनन्तरश्लोकः शूद्रस्यापि पतन रामः
नतिमित्तानि स्त्रीणामपि तान्येव ब्राह्मणीहीनवर्णासेवायामधिकं पतनतानिमित्तेव ... स्त्रियाः

त्र अयं च त्यागो यदिदं बंधुभिः प्राप्यमानोपि प्रायश्चित्तं न करोति तदा दृष्टः स्वजनसगोत्रैर्बांधवैर्नानासंभ्रमस्वदोषानभि
ज्ञाप्यानुभाष्य पुनः पुनरेवाचारं त्यजन् स्वेच्छया पापैर्वर्तमानो स्थितो मलिनः स्वात्मानं सपातकं विपर्यस्ते इति शंखस्मरणात्
नेतत्संकल श्लोक कं पतितं सर्वकार्ये त्वसमाचरन्नमस्कारादिषु वर्जितः कृत्वैवं ज्ञेयं पुनः पापे मनुः निवर्तते तत्र तत्स्मा
त्सभ्रातरा सहासने शय्यायां भोजने च यात्रायां वैवाहिके लौकिके क्वचिदपि न कुर्यादिति परिहरेद्दिनानि सप्त भाषणं कृते तदा प्राय
श्चित्तं कार्यं तत्र नु खेत ननसभा पतिघो दे हे हे देकरात्रं जपन् सावित्री मजपन्नपत्नीं प्रतिग्रह ना दि वे चेति तत्र मिलितेः ॥ यदा तु बंधु
त्या गात्पूर्वमेवाज्ञातः पश्चात्प्रायश्चित्तं न करोति तदा किं कार्यमित्यत आह ॥ वसिष्ठ ॥ आयत्ते निनये नत्र बंध
ः जनाः स्वेच्छया तेन संवसेत्पुत्रश्चसर्वत्र कृतप्रायश्चित्ते बंधुसमीपे तु नरा पातेतत्स्पर्श उपघातो न सहि
तानवमनु पहन्तं चरसुदककर्मणि न येयुः कृत्वचनित्य पतनं तु व्ययदृष्टादि स्नानोत्तरकालं दृष्टे च प्रायश्चि
त्तं च रति दृष्टैकश्मश्रु पान वेतनैवं ज्ञाप्यं प्रासादः स्नानतोयपनजलाश्वपरदत्ति मन्त्रस्मरणात्तौ तमे
न तु विशेषतः कृत्य स्तुप्रायश्चित्तेन शुद्धेन स्मिन् शुद्धे शान्तकुंभमयपात्रं तु अपतमा इ तु दास रपिला
स्ववर्ती सौ वा त्रतत एनमुपस्पृश्य यथा सिंचन्ति मलात्रं दं घृत स्वस्ति ग्रहजपेषु च्छन्नं तो यो रन्तोस्याविशां तं
शिवमन्तरिक्षं यो रोचनमस्यामिंद्र हामास्ते यं नु भिः पावमानी मिसुरत्तसमंदी मिः कुष्मांडैः च जपन्

मिश्र

जितनंसपश्चात्तन्नासादिभिः सत्क्रियासाकार्या गोमिश्रतसस्कार सहज जयवस भक्ष राामेवः यशिनावतस्तंदतं यवुरंन
रक्षा य तरहि इन प्रायश्चित्तमनुतिष्ठेत्पापाघाहारी नः सधिरसापवसमाहाय गोम्योटपा पघरिता प्रतिग्रही यः अथे नम
वर्जयेद्गृहीति इतरथा नेसभिप्रेत महापातकादिषु च विधेपिदेवतास्ति प्रतिश्विकवतं सहेदामभिधायाधनासकलवतसा
धारणधर्ममाहविस्यानदे मः कुर्वीत पर्षदेनमतं व्रतं देवोयावत कर्तं सपापः ततो मे ः विरखातो ज्ञातो देवोय स्यासौ
यर्षदुपदिष्टं व्रतं कुर्यात यद्यपि स्वयं सकलशास्त्रविचार चतुरः तथापि पर्षत्समीपमुपागम्य तया सह विचार्य तत्र
मतमेव कुर्यान्न तदुपगमे चोमि रसाविशेष तः प्रत्येकः संशये यापेन नभुं तीन्नानु पच्छिन्न भुंजानो वर्धये स्पापमा
भ्याख्यातिपर्षदिति चे लेवाप्यतः स्नातो हि भवासाः समाहितः पर्षदानुमतस्तत्त्वं सर्व विख्यापयेन्नरः व्रतमादाय
भूयोपितत्था स्नात्वा व्रतं चरेदिति विख्यापनं च पर्षदः क्षितादानानं तं तंकार्यं यथाह परा शरः पापं प्राख्याय वेत्स
पिरिति बाधे तं तथाह यमितिरत्त्रोपपातकविषयं महापातकादिविधिकं कल्प्यम् अकृतस्मादि तः प्रापक्या
यः शकुरासुसवा शिराविख्याप्य पापं च कुर्यात् किंचिद्रत्वा व्रतं च रेति तस्खकर्मिक विषयं पर्षत्स्वरूपं च मनुना
हस्तंतै त्रैविद्यो हैतकस्तर्की नैरुक्तो धर्मपाठकः त्रयश्चाश्रमिणः पूर्वे पर्षदेषा दशावरा हैतकोमीमांसार्थं
न त्वरत तर्को न्यायशास्त्रज्ञः कुलः तथा परिषदि पर्षच्छचयं तेनैव दर्शितं अग्वेदविद्यजुर्विच्च सामवेदविदेव च त्र्यव

१२५

127

126

57/40 A

129

पातकानि लोके धर्मविदो विदुः। भर्तुर्वेश्मसु गाहस्ता स्वस्य गर्भस्य पातनमिति स्मृत्या हस्ताग्रहस्ताकृतं तत्र हस्तं
ता येन पुनरितरेषां महापातकादीनां पतनहेतुनिरासार्थं यदुपपातकेन च तत्स्वरूपमित्यादि [illegible] तत्त्वमतः प्रगतगुरुत्वाच्च
यायति घोरं च विशेषेण तद्ग्रन्थेनोपगतानां चयेति च तत्स्वरूपमेव परिसमाप्तिः तस्मात् पिप्रायश्चित्तमपि चिकीर्षेता
नामथो च तत्स्वरूपमेव दशित्वमादीनां चैलान्यान्तरहत्वासादि जीवनहेतुः वायुच्छेदस्तागकुर्यात्त्यात्समिसामिश्र
यं अतत्वान्यासां यत्नितानां प्रायश्चित्तमकुर्वन्तीनामपि वासोरहोत्पत्ति के [illegible] सादिकं तु अमिसवगृह्यते
गुरुशेषेरन्त्यचाप्येनं संव हेतुश्च स्ववेशस्य स्वापवादः माह। शरणागतबालस्त्री हिंसकानं हि विशेषेण
चर्यां कृतानपि सततः कृतघ्नश्च हिन्ताति मान शरणागताद्रियापादनकारिणः कृतघ्नस्य हिन्तानम्प्रा
यश्चित्तनक्षीणादोषानपि नसंवावहरेदिति वाचनिको यं पतितवेध कियिवचनेन कुर्वीत्वन्न
नस्यातिमारो स्ति अतश्च यद्यपि भूमि चारिणामी वधे अल्पीयपत्र प्रायश्चित्तं तथापि वाचनिको यं संस
र्ववहाये निषेध एवं प्रसंगेन हीषु विशेषमेभिधाय प्रकृतं वचचारित नबुत विधो विशेषमाह। घटेय
वर्ज्जितेत्यादिमध्यस्थायवसंगवां प्रदायाह यथेकोऽभिहकृ स्वाद्विसक्रियाघटे पवर्जितेहरुदुः सप
सोकुंभेवनीतेसोचारित वृतः सपिंडादिमिश्रस्यो गोभ्यो यवसं प्रदद्यात्तामिः प्रथमं सनकृतस्यथ

128